

VIGILIA

45. évf. 11. szám

1980. november hó

Karl Rahner SJ: A teológia és a tanítóhivatal

Cserháti József: A Küng-eset tanulságai

**Rosdy Pál: A Hittani Kongregáció nyilatkozata
az eutanáziáról**

Ruszthy Éva: Élet a halál előtt

Kiss István: Halálfélelem, halál

Dienes Valéria: A másik élet iskolájában

**Balogh Tibor: A játék-esztétika
magyar kulcsregényei
a harmincas-negyvenes években**

A Vigilia beszélgetése Szerb Antalnéval

Leskovar Jenő: Hó (elbeszélés)

**Parancs János, Gergely Ágnes, Határ Győző
és Székely László versei**

Précis: français, deutsch, English

KARL RAHNER SJ	A teológia és a tanítóhivatal — — — — —	729
CSERHÁTI JÓZSEF	A Küng-eset tanulságai — — — — —	737
ROSDY PÁL	A Hittani Kongregáció nyilatkozata az eutanáziáról —	749
PARANCS JÁNOS	Előszó (vers) — — — — —	753
RUSZTHY ÉVA	Élet a halál előtt — — — — —	754
KISS ISTVÁN	Halálfélelem, halál — — — — —	763
GERGELY ÁGNES	Két szonett (Fantom, De profundis) — — — — —	767
DIENES VALÉRIA	A másik élet iskolájában — — — — —	768
HATÁR GYÖZÖ	Föld nyelv, Íni míni, Dadogós, Hüllők kora, Állatok közt állat (versek) — — — — —	774
BALOGH TIBOR	A játék-esztétika magyar kulcsregényei a harmincas-negyvenes években — — — — —	777
LESKOVAR JENŐ	Hó (elbeszélés) — — — — —	795
SZÉKELY LÁSZLÓ	Epigrammák — — — — —	797
MÓSER ZOLTÁN	sírkövekről készült fotói a 762., 766. és a 773. oldalon	

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Szerb Antalnéval — — — — —	786
----------------------------	-----

Kedves Olvasóink! E számunkból információs és kritikai rovatunk, a *Napló* anyagtorlódás miatt kimaradt. Elnézést kérünk. Hiányát következő számaink bővebb terjedelmű *Napló*-anyagával igyekszünk pótolni.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekszámla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetés: egy évre 180,— Ft, félévre: 90,— Ft, negyedévre: 45,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024.

A teológia és a tanítóhivatal

A hagyományos fundamentális teológia és ekkleziológia sok mindent elmondott már a római egyházi tanítóhivatal és a teológusok viszonyáról, és maga az egyházi tanítóhivatal is, a XIX. századtól kezdve a II. vatikáni zsinatig (napjainkban pedig már II. János Pál pápa is) jó néhány nyilatkozatában foglalkozott a kérdéssel, mégis ez a viszony még mindig nagyon homályos. Semmi esetre sem számolhatunk azzal, hogy ezt a viszonyt annyira tisztázni lehet, hogy a két fél közötti konfliktus eleve ki legyen zárva, csak azáltal, hogy mindnyájan megtartják e viszony áttekinthető és könnyen alkalmazható formában megfogalmazott szabályait. Ilyen, eleve biztosított és zavartalan békességet akkor sem lehet megvalósítani, ha mégoly helyesek is a normák és az elvek. Mindkét oldalon véges emberek állnak, a gondolkodás és a szándék kölcsönös összemérhetetlenségével, amit a jóakarattal, a keresztény erénnyel, de még a Szentlélek segítségével sem szüntethet meg. Azt viszont remélhetjük, hogy bizonyos elveket az eddiginél világosabban ki lehet dolgozni, ez pedig növelheti a békesség és a kölcsönös megértés esélyeit.

A római tanítóhivatal hallgatólagosan vagy kimondottan feltételezi, hogy a hallgató némi teológiai műveltséggel és jóakarattal a tanítóhivatal nyilatkozatait minden további nélkül meg tudja érteni, abban a tekintetben, hogy mi az értelme és melyek a határai egy ilyen kijelentésnek, valamint abban a tekintetben is, hogy maga a tanítóhivatal milyen fokon tartja kötelezőnek a saját nyilatkozatát. Feltételezi továbbá, hogy mindenki előtt világos: a teológusokkal szemben a tanítóhivatalé a végső szó, amelyet a teológusoknak a maga (viszonylagosan) kötelező voltában egyszerűen tiszteletben kell tartaniuk. Az ilyen nyilatkozatokból többé-kevésbé világosan kihallható az a vélemény is, hogy a teológusok feladata voltaképpen csak annyi, hogy védelmezzék a tanítóhivatal szóban forgó nyilatkozatait (kimutatva, hogy a kinyilatkoztatás végső forrásaiból származnak) és magyarázzák őket, amennyiben egy meghatározott szellemtörténeti és társadalmi helyzetben ez szükséges.

A teológusok viszont a tanítóhivatal ilyen nyilatkozataival kapcsolatban észreveszik, hogy ezeket is teológusok fogalmazták meg, teológiai munkával (még ha elismerjük is az egyház Szentlelkének segítségét). Ezért magukon viselik — sokszor nagyon szembeszökően — konkrét szerzőik emberi, történelmi meghatározottságát; az ilyen nyilatkozatokat is alá kell vetni egy esetleg nagyon is bonyolult értelmezési eljárásnak, hiszen korántsem oly „világosak”, mint ahogyan szerzőik a maguk reflektálatlan értelmezési horizontja alapján hiszik; ez az elkerülhetetlen, bár a római teológusok számára gyakran kellemetlen értelmezés azután olyan új megfogalmazásokhoz vezet, amelyek éppoly helytállóak, mint az addigiak, viszont Rómában esetleg nemtetszést váltanak ki. A teológusok hangsúlyozzák: egyáltalán nem igaz, hogy az ő munkájuk a tanítóhivatal nyilatkozataival kezdődik és végződik; a tanítóhivatal nyilatkozatai számtalan esetben olyan teológiai munka eredményeként születtek meg, amelyet nem irányítottak eleve hivatalosan: a teológia fel tud vetni és fel is kell hogy vessen sok olyan kérdést, amivel kapcsolatban nincs még érvényes hivatalos nyilatkozat, és az ilyen teológiának, amelyre a tanítóhivatal még nem adta áldását, rendkívül nagy jelentősége lehet a keresztény hitnek a világban való elismertetése és a gyakorlati élet szempontjából. A teológusok kijelentik, hogy ehhez a munkához, szabadságra és olyan kutatás lehetőségére van szükségük, ami nincs eleve ellenőrizve; nem lehet ilyen munkát végezni, ha eleve és mindig ki akarnak térni a tévedés kockázata elől, ha uniformizálni akarják a teológiát, a jogos pluralizmust pedig lehetetlennek vagy veszélyesnek tartják és elnyomják.

Nem szükségszerű, hogy a tanítóhivatal és a teológusok követelései ellentmondjanak egymásnak. A baj csak az, hogy nem lehet egykönnyen belátni, hogy e követelések a gyakorlatban összeegyeztethetők, és ezért nem könnyű ezt az összeegyeztetést megvalósítani; továbbá mindkét „félnek” az a szokása, hogy a másik „fél” követeléseit csak egy halkan kimondott mellékmondatban ismeri el, egyébként pedig a saját alapelveit hirdeti teljes hangerővel, mintha a gyakorlatban minden csak azokon múlnék.

I. A TANÍTÓHIVATAL ÖNÉRTELMEZÉSE ÉS GYAKORLATA

A tanítóhivatal képviselőinek e tanítóhivatal nevében határozottan ki kellene mondanunk és a gyakorlatban is ehhez kellene tartaniuk magukat: Mi is emberek vagyunk, amikor döntéseket hozunk, emberek, akiknek nem volna szabad elhamarkodottan cselekedniük és tele lenniük előítéletekkel, de ez elkerülhetetlenül mégis így van. Ha eltekintünk attól, hogy végérvényesen kötelező pápai és zsinati döntéseket az egyház Szentlelke megóvja a tévedésektől, akkor döntéseinkben — a pápával együtt — tévedhetünk és eddig már sokszor tévedtünk is. Ez magától értetődik, de semmi esetre sem következik belőle, hogy a tanítóhivatal funkciója nem volna jogos és szükséges. Kötelességünk, hogy munkánkat ezzel a kockázattal végezzük, mert akkor is van feladatunk és funkciónk, ha a végérvényesen kötelező döntések feltételei nem adóttak, mint ahogy az orvos sem teheti meg, hogy csak akkor készítsen diagnózist, ha teljesen biztos a dolgában. Nektek, teológusoknak szintén nincs jogotok ahhoz, hogy gőgösen eleve kimondjátok: döntéseink már csak azért is tévesek, mert ellentmondanak azoknak a véleményeknek, amelyeket ti, vagy közületek jó néhányan mostanáig képviseltek.

Megfordítva viszont: van egy feladatunk, amelynek eddig általában véve nem tettünk eleget. Nevezetesen: egy ilyen nyilatkozat szövegében egyértelműen jeleznünk kellene, hogy az nem bír abszolút érvénnyel. Nektek, teológusoknak meg kellene értenetek, hogy eddig ezt többnyire elmulasztottuk, és így azt a látszatot keltettük, hogy mindaz, amit kimondunk, végérvényesen kötelező, távol minden tévedés lehetőségétől. Igaz ugyan, hogy — hallgatolagos beleegyezésünkkel — minden ekklézológiában kimondják ennek ellenkezőjét. De legtöbbször csak ott mondják ki, és ez gyakran hatástalan marad a hívek tudatában és lelkiismeretében. Amit a német püspöki kar a köningsteini nyilatkozatban 1968-ban erre vonatkozólag kimondott, az sajnos kevés figyelmet keltett és nem talált követésre. Hivatalos nyilatkozataink így túlságosan könnyen keltik azt a benyomást, hogy nyilatkozatunk igazságát illetően, a hit miatt nem támasztható és nem törhető a legcsekélyebb kétely sem. Itt meg kellene változtatnunk gyakorlatunkat, és nemcsak azt megállapítani, hogy valami (természetesen különböző mértékben) kötelező, hanem ennek az érvényességnek pontos mértékét és viszonylagosságát is. Néhány évtizeddel ezelőtt a tanítóhivatal el is rendelte, hogy a teológiai oktatásban határozottan jelöljék meg tételeik teológiai minősítését. Miért ne járhatnánk el mi is hasonló módon, amikor hivatalos nyilatkozatokat bocsátunk ki?

Nektek, teológusoknak azonban segítenetek kellene megteremteni annak feltételeit, hogy a jövőben megváltoztathassuk gyakorlatunkat. Ha ugyanis ti vagy más hívők elméletben és gyakorlatban egyszerűen feltételezitek, hogy egy nem-definíciós jellegű, pusztán csak autentikus nyilatkozatnak voltaképpen nincs komoly jelentősége, és azt nyájasan mosolyogva egyszerűen ad acta tesztitek, akkor ne csodálkozzatok, hogy mi meg úgy teszünk, mintha nyilatkozataink végérvényesek és felülvizsgálhatatlanok volnának. Segítenetek kellene tehát egy olyan szellemi klíma megteremtésében, amelyben a hiteles, bár nem végérvényesen kötelező nyilatkozatoknak valóban jelentőségük van az egyházban.

A teológusok reagálásai a tanítóhivatal intézkedéseire

Itt természetesen különböző, egymástól nagyon eltérő magatartásmódok lehetségesek, amelyeket a zsinat („Lumen gentium”) nem írt le jól és elég egyenesen, és amelyeket általános szabályokkal nem lehet pontosan meghatározni. Mikor kell egy teológusnak egy ilyen nem felülvizsgálható nyilatkozat ellen gyorsan és határozottan, bizonyos mértékben „frontálisan” szót emelnie? És megfordítva, mikor és hogyan tarthatna egy teológus feladatai közé (ami tulajdonképpen föltételeztetik), hogy határozottan megvédjen és megindokoljon egy római nyilatkozatot? Mikor lenne a „silentium obsequiosum”, az engedelmes hallgatás helyénvaló? Hol és mikor lenne viszont az helyénvaló, hogy egy római nyilatkozatot illő gondossággal megvizsgáljanak, méltassanak, megkülönböztetéseket végezzenek el benne és ily módon helyesbítéseket vagy lehetséges értelmezéseket jelentsenek be, amelyeket mi Rómában nem láttunk meg? Mikor lenne célszerű egy ilyen római nyilatkozat tartalmát egy általunk még nem végiggondolt, tágabb perspektívába helyezni és lényegileg helyesíteni a túlságosan szűk látókörű megközelítéseket, hogy mi, akik szintén tanulni akarunk, megérthessük, hogy volta-képpen mondanivalónk akkor is megmarad, ha nem ragaszkodunk a nyilatkozat szó szerinti szövegéhez?

Becsületesen és elfogulatlanul számolni akarunk az ilyesfajta különbségtételekkel, és nem kívánunk eleve neheztelni azokra, akik nem értenek mindenben egyet ideiglenes döntéseinkkel. Nagyon is kívánatos lehet, hogy a „silentium obsequiosum” időszaka ne tartson túl sokáig, és mielőbb fölmerüljön a revideálás követelése. (A mostani pápa elfogulatlanul beszél a Jahvistáról*, pedig hetven évvel ezelőtt aligha bántunk volna kesztyűs kézzel a katolikus exegétával, aki ezt az elnevezést használni merete volna.) A konkrét esetben viszont nincsenek általános és könnyen kezelhető szabályok annak megítélésére, hogy egy reakció tárgyyszerű-e és kellőképpen tiszteletben tartja-e az egyházi tanítóhivatalt; ennek megítélésénél ti is tévedhettek, mi is tévedhetünk, annál is inkább, mivel ez a megítélés szellemi mérlegelés dolga is. Nem indulhatunk ki abból, hogy a mi reakcióink a ti állásfoglalásaitokkal kapcsolatban okvetlenül helyesek, kétségbevonhatatlanok vagy minden vitán felül állnak. Mindnyájunknak józanul számolnunk kell azzal, hogy ilyen esetekben tévedések és igazságtalanságok is történnek.

Ha ezt józanul látjuk és elismerjük, ez semmiképpen sem jelent szabadságlevelet a gőg, az elhamarkodottság és az önteltség bűnének elkövetéséhez, hanem intelmet annak a rettenetesen nehéz feladatnak elvégzéséhez, hogy bátran lássuk el feladatunkat és ugyanakkor önkritikusan számoljunk azzal, hogy mi is melléfoghatunk. Nektek viszont mint keresztyéneknek — hiszen azok akartok lenni — türelemmel kell viselnetek azt a terhet, amely ily módon talán rátok nehezül, anélkül, hogy tárgyilag indokolt és szükséges lenne. Semmiképpen sem jó, ha valakit elmozdítanak tisztségéből vagy indexre tesznek, és ez ellen minden jogos eszközzel védekezhettek, és azért is harcolhattok, hogy ezektől a jogos eszközöktől ne foszszanak meg benneteket. De ha már nincs mit tenni, akkor a hivatal elvesztése vagy bármely más hasonló szankció elszenvedése szintén csak egy a keresztyén életsorsok közül, amit éppúgy el kell viselni, mint azt, ha valakit a politikai hatóság üldöz vagy rákbetegség támad meg. A világban és a történelemben nem megy minden sűrűlődség nélkül, ha több személy és több intézmény mind el akarja látni a feladatát és élni akar a jogaival.

Nektek nem kellene eleve és általánosságban tagadnotok a pápai vagy püspöki hivatalnak azt a jogát, hogy a tanítóhivatali döntések következményeként adminisztratív intézkedéseket foganatosítson. Ha például egy teológiai professzor a püspök megbízásából papnövédekeket tanít, akkor a püspök visszavonhatja és (bizonyos körülmények között) vissza is kell hogy vonja ezt a megbízást, ha arra a véleményre jut, hogy ezt a megbízást nem az egyház hittudatával összhangban valósítják meg, aminek a pápa és a püspökök hitelesebb szószólói, mint bárki más. Nekünk, hivatalviselőknek természetesen rendkívül óvatosnak és méltányosnak kellene lennünk, amikor ilyen intézkedéseket hozunk. Ki állíthatná rólunk komolyan, hogy ez mindig így történik? De hát vannak a világon döntések, amelyeknek akkor is érvényt kell szerezni, ha tudjuk, hogy esetleg megsértik az igazságot és az igazságosságot.

Végérvényesen kötelező döntések

Rátérünk azokra az esetekre, amikor egy zsinatnak vagy egy pápának (erre a világra nézve) végérvényes döntésével állunk szemben. Mi, a hivatal képviselői, nem akarjuk itt és most az eszkatologikus egyház lényege alapján igazolni, hogy az egyházban kell hogy legyenek végérvényesen kötelező, emberi szavakkal kifejezett hittételek, és nemcsak arról van szó, hogy az egyház — végső soron megfoghatatlanul — megmarad az igazságban. Csupán néhány gyakorlatiasabb alapelvelet akarunk megfogalmazni, amelyek részben nekünk, részben nektek szólnak. Ha vannak ilyen definíciók, akkor mindenekelőtt magától értetődő, hogy a tanítóhivatal nem tűrhet meg olyan teológusokat, akik egyenesen szembeszállva, nyilvánosan elvetik az isteni és katolikus hit ilyen igazságait. Bárhogyan vélekedjünk is az olyan keresztyén egyén magánhitéről, aki önmagára nézve abszolút döntéssel elveti az egyház egyes dogmáit: annyi mindenestre világos, hogy nem működhet valaki egyházi teológusként és nem vetheti el ugyanakkor nyilvánosan az egyház dogmáit. Ha ez bekövetkezik, az egyházi tanítóhivatalnak közbe kell

*Az exegézisben Jahvistának nevezik a Pentateuchus alapját képező négy „okmány” egyikének a szerzőjét — A szerk. megj.

avatkozni, az ellentmondást hivatalosan meg kell állapítani, és alapvető joga, hogy levonja e megállapítás adminisztratív következményeit.

Elgondolhatók és konkrétan lehetségesek azonban más esetek is, amikor egy teológus tagadja, hogy a nézetei összeegyeztethetetlenek az egyházi dogmával, habár a tanítóhivatalnak ez a meggyőződése. Ebben az esetben természetesen fel lehet szólítani ezt a teológust, egyértelműen jelentse ki, hogy elfogadja a definiált dogmát és annak normatív voltát a saját teológiájára nézve.

Ha ráadásul azt is megkívánjuk tőle, hogy vonja vissza nézeteit („laudabiliter se subiecit”), akkor természetesen bonyolulttá válik a dolog, és ezt világosabban be kellene ismernünk, mint ahogy eddig tettük. Mit jelent ebben az esetben az ilyen nézetek visszavonása? Azt jelenti vajon, hogy az illető teológus eddigi meggyőződésével ellentétben eljutott arra a felismerésre, hogy nézetei csakugyan összeegyeztethetetlenek a dogmával, holott eddig épp az ellenkezőjét gondolta? Minek az alapján és mennyi idő alatt kell eljutnia erre az új meggyőződésre? Nekünk, a hivatal képviselőinek honnan van jogunk ahhoz, hogy ilyen nyilatkozatot követeljünk, mikor magától értődően fennáll az a lehetőség, hogy mi tévedünk, amikor az összeegyeztethetelenséget megállapítjuk, minthogy ez a megállapítás nem tartozik a kinyilatkoztatott hitigazság tartalmához? Mondhatja-e az, akivel szemben ilyen rendszabályt alkalmaztak, hogy egyetért az illető dogmával, elfogadja e dogma megfogalmazásainak az egyházban való jogosultságát is, a saját teológiájára nézve normatívnak ismeri el a nyelvhasználatnak ezzel együtt járó szabályozását (a nyelvhasználat ugyanis egy dogma esetében adott, de nem azonos egyszerűen annak tartalmával), ezen túlmenően azonban mégis fenntartja magának a teológiai véleményalkotás szabadságát, még ha ezt a római hatóságok nem veszik is jó néven a szóban forgó kérdéssel kapcsolatban? Mindezekről a kérdésekről mi itt Rómában még nem gondolkoztunk eleget, és ezért ki vagyunk téve annak a kísértésnek, hogy előző korokból ránk maradt, divatjamúlt feudális stílusban bánjunk veletek, és még azt sem gondoltuk át megfelelően, hogy a voltaképpeni hittani kérdésekben mit követelhetünk meg tőletek és mit nem.

Hiszen mi itt Rómában nem tudjuk pontosan megvizsgálni egy teológus gondolatait, nem tudjuk megállapítani, hogy tudatának konkrét komplexumában — amelyen keresztül a hit aktusát megvalósítja, amely azonban elkerülhetetlenül keveréke a dogmatikailag helyes tételeknek és a szükségképpen szubjektív értelmezésnek — valóban jelen van-e a dogmatikailag kötelező tartalom, és önkényes értelmezésekkel nem semmisíti-e meg mégis ezt a tartalmat anélkül, hogy ezt bizonyítani lehetne. Ezenkívül az egyház már sok más kérdéssel kapcsolatban megtanulta, hogy az egyes embernel megkülönböztesse azt, ami a nyilvánosságra tartozik, és azt, ami az ő belső magánügye, továbbá hogy óvakodjék át lépni e magánszféra határát. Nekünk Rómában mindezt pontosabban meg kellene gondolnunk és le kellene vonnunk ebből a következtetéseket arra vonatkozólag, hogy méltányosan és tisztességesen mit követelhetünk meg egy cenzúrázott teológustól. Ebben a tekintetben megfelelőbb formulákat kellene találnunk; ezeknek többé nem szabadna úgy hangzaniuk, mint a feudális korszak hűségnyilatkozatainak. Ha ebben a tekintetben kidolgozásra kerülne néhány alapvető szabály, akkor konkrét esetben egy teológusnak csak azt kellene kijelentenie, hogy elfogadja ezeket az általános szabályokat, és egyetért azzal, hogy ezeket az ő esetére alkalmazzák. Ennyi elég is volna.

Még ha nem várhatjuk is, hogy belátható időn belül érdemi definíciókkal kerülnek eldöntésre a teológia még függőben levő vitás kérdései, és ha egyetértés áll is fenn abban a tekintetben, hogy a már kibocsátott definíciók maradandó, vitathatatlan kötelező erővel bírnak a ti teológiai munkátokra nézve, továbbá ha világos is, hogy korábbi definíciókat nem lehet agyonhallgatással egyszerűen *ad acta* tenni, azt azért el kell ismernünk, hogy ezek a definíciók nem lehetnek egyszerűen kezdő- és végpontjai a ti munkátoknak, hanem nagyon is „kérdésszerű tehetők” és kell is, hogy rájuk kérdezzetek; az értelmük, a hagyományban velük együtt továbbadott, de a velük mégsem azonos értelmezésektől való megkülönböztetésük, az egész hit összefüggésében és az új szellemtörténeti helyzetekben való értelmezésük ugyanis korántsem oly világos és egyértelmű, mint ahogy azt a mai ígehirdetés megkövetelné. Az az igazság, hogy itt Rómában, ebben a klerikális környezetben mi gyakran egyáltalán nem vesszük észre, mennyire szükségesek az ilyen értelmezések, amelyek nélkül, legalábbis Rómán kívül, nem lehet a keresztény üzenetet meggyőzően hirdetni.

A dogmák újraértelmezése

Ezért könnyen előfordulhat, sőt egyenesen az egészség és az életerő kritériuma lehet, ha konfliktusok támadnak egyrészt ama teológia között, amelyet mi itt Rómában hagyományosan megszoktunk, másrészt ama teológia között, amelyet a dogmát értelmezve ti műveltek. Az ilyen kísérleteknél és azok megítélésénél mindkét részről adódhatnak nézeteltérések, összeütközések, tévedések és melléfogások is. Ilyenkor a dogma értelmezéseire is vonatkozik mindaz (feltéve, hogy egy teológus nem tagad meg nyíltan egy dogmát), ami érvényes a tanítóhivatal nem definitív nyilatkozataira, mert a konfliktus nem a dogma és a dogma tagadása között van, hanem a mi értelmezésünk és a tettek között, és itt egyik fél sem tévedhetetlen.

Ezzel kapcsolatban nekünk Rómában világosabban tudatosítanunk kellene, hogy erre az értelmező munkára ma sokkal nagyobb mértékben volna szükség, mint ahogy ezt ti ténylegesen végzitek és mint ahogy az a mi teológiai kényelmességünknek kedvére van. Ha hihetően akarjuk hirdetni a kereszténység alapvető dogmáit egy nem hagyományosan keresztény környezetben is, akkor ez a dogmának sokkal kiterjedtebb és intenzívebb újraértelmezését kívánja meg, mint amire a teológiaiatok eddig vállalkozott. Hogyan képzelje el egy átlagkeresztény azt, hogy Istenben három személy van? Attól félek, hogy valamiféle eretnekséget képzel hittételnek. Ha van dogmatörténet és még nem ért véget, akkor az sem bizonyos, hogy a klasszikus krisztológia hagyományos megfogalmazásai teljességgel felülmúlhatatlanok volnának, és mondanivalójukat ne lehetne másképp is kifejezni.

Egész bizonyos, hogy gondolatilag nem készültetek fel minden tekintetben azokra a feladatokra, amelyeket az evolúcióra épülő világfelfogás, az egyetemes üdvtörténet, a nem keresztény vallások pozitív üdvtörténeti jelentősége, a kereszténységen belüli szakadások pozitív értelmezése, a mai szekularizált világ és sok más jelenség tűz élétek. Ehhez jön még a teológiai pluralizmus, valamint Afrika, Latin-Amerika, Kelet-Ázsia kontinensek szerint különböző teológiáinak problémája. Olyan feladatok ezek, amelyek kicsinységekre figyelmeztethetnének és szerénységre inthetnének benneteket, nekünk pedig azt parancsolják, hogy a legnagyobb jóindulatot tanúsítsuk irántuk. Inkább amiatt kellene nyugtalanodnunk, ha teológiátot nem nyugtalanít bennünket, ha a dogma szent és sérthetetlen tabuként és nem eleven erőként jelenik meg.

Az igazság története a definícióval sem ér véget. Nekünk Rómában nemcsak az a feladatunk, hogy elfelőlő határozatokat bocsássunk ki, hanem elkerülhetetlenül pozitív nyilatkozatokat is kell tennünk, tehát szűkebb értelemben vett teológiai munkát is kell végeznünk. A pápa nem írhatja mindig egyedül az enciklikáit, és általában nem is kellene ezt tennie (már Bellarmin óvta attól a pápát, hogy döntéseit „magánteológiával” próbálja előkészíteni). Amellett itt Rómában sokkal inkább rá vagyunk utalva a ti közreműködésekre. Miért tengeti életét a nemzetközi teológusbizottság oly nyomorúságosan a hittani kongregáció mellett, melynek vezetője határozottan megtagadta, hogy ezzel a nemzetközi teológus-társasággal tanácskozzék? A hittani kongregációhoz tartozó teológusoknak nemzetközi hírnevük kellene hogy legyen, és nyilvánosságra kellene hozni, hogy egy-egy döntés meghozatalánál kik működtek közre. Ennyi férfiúi bátorságot remélhetőleg el lehet várni az egyháztól.

A hittani kongregáció eljárás módjáról

A hittani kongregációnak magától értetődően kötelessége lenne, hogy egy megidézett teológusnak, perének minden szakaszában, betekintést engedjen a per aktáiba. Csak néhány évvel ezelőtt történt, hogy egy teológus ellen könyv alakban nyomtattak ki egy vastok dossziét, amely a legkülönbözőbb, levél útján tett feljelentéseket tartalmazta, ám az illető teológusnak nem volt szabad megmutatni. A „relator pro autore” — vagyis az ilyen eljárásnál hivatalosan kinevezett védő — személyét még nemrégiben is eltitkolták a vádlott elől; még azt sem tudhatta, ki fogja védeni. Az ilyen titkolódzás abszurd. Meg kell szüntetni. Ilyen esetekben a római hivatal emberi jogokat sért meg, holott az egyház deklarálja azok védelmezését.

Idejátnak és a tárgy szempontjából alkalmatlannak tartom azt is, hogy a hittani kongregáció két külön „kamarában” folytatja le az eljárást: a vitakér-

dést először egyedül a teológusok „consultá”-ja vitatja meg, majd az eredmény a tíz bíboros elé kerül, akik egyedül döntenek. Természetesen a tanítóhivatal tekintélye végül is nem a teológiai érvek súlyán és a teológusok éleselméjűségén alapszik, még ha a tanítóhivatalnak kötelessége is, hogy a lehető legnagyobb mértékben igénybe vegye ezeket az eszközöket. De ez mégsem jelenti azt, hogy a bíborosokból álló felső „kamara”, melynek tagjai, — *salva omni reverentia* — a rég megszokott iskolás ismeretekén túl mit sem értenek a teológiából, egyedül vitatják meg és döntenek el a kérdést, amelyet azután még egyszer a pápa formális tekintélye elé terjesztenek. Mi baj származna abból, ha teológusok és néhány valóban hozzáértő bíboros már a legelejen összeülnének, még ha a teológusoknak itt csak tanácsadó szerep jutna is? És még valami: az ilyen eljárásokat gyorsabban kellene lebonyolítani. Egy teológustól nem volna szabad megkívánni, hogy évekig reszketve várjon, míg a római bürokrácia valamilyen határozatra jut. Az ilyen késedelmeskedést nem lehet az óvatossággal és a pontos vizsgálattal igazolni. Egy világegyház kúriáján — márpedig Róma ez akar lenni — magától értőden lehetségesnek kellene lennie, hogy a teológus és a római hatóság közti megbeszélés nyelve bármelyik nemzetközileg szokásos világnyelv legyen.

II. A TEOLÓGIA ÖNÉRTÉLMÉZÉSE ÉS GYAKORLATA

A teológusoknak viszont valami ilyesmit kellene kijelenteniük: Először is mi nem vagyunk olyan maffia, amelynek tagjai a teológia és a teológusok nevében beszélhetnének, és nem is érezzük kötelességünknek, hogy az igazság és a teológia szabadsága nevében azonnal felhőrdüljünk, ha valahol egy teológus összeütközésbe kerül Rómával. Feltétlenül jogunk és kötelességünk, hogy határozottan elhatároljuk magunkat egy másik teológustól és Róma mellett foglaljunk állást, ha meg vagyunk győződve egy római nyilatkozat helyességéről. A cinkosság teológusok között is visszataszító dolog. Vajon azt kell ma már mondani, hogy egy teológusnak nem válik szegényére, ha sikraszáll egy római döntés mellett?

A teológusok *kollektív nyilatkozatait* a római hatóságoknak komolyan kellene venniük. Ezeket nem volna szabad figyelmen kívül hagyniuk és azt gondolniuk, hogy a teológusokkal folytatott párbeszéd összeegyeztethetetlen a római tanítóhivatal lényegével, mivel a „legfelső fórum” ezen a földön már semmiféle bíróságnak nincs alávetve, miként az egyházjog mondja. Ennek ellenére kérdések az ilyen nyilatkozatok. A világban való gyakorlottság és a modernség még nem átütő erejű érv az ilyen kollektív nyilatkozatok mellett. Ezek nagyon hamar elhasználnak. Gyakran megmaradnak az általánosságoknál, amelyeket senki sem von kétségbe; az igazi problémák azonban mindig a részletekben rejtőznek, amelyeken az ilyen nyilatkozatok gyakran túl könnyen túlteszik magukat. Kiváltképpen a teológia nagyobb szabadságának követelése gyanús és fölösleges, ha nem mondják meg világosabban, mit értenek ezen és mit nem.

A tanítóhivatal elismerése

Az első dolog tehát, amit nekünk, teológusoknak ki kell mondanunk az, hogy elismerjük kötelességeinket a római tanítóhivatallal szemben. Nekünk teológusoknak magától értőden önálló funkciónk és pasztorális felelősségünk van az egyházban. Semmi esetre sem vagyunk pusztán kiszolgálói a tanítóhivatalnak és az egyházi hatóságoknak. De a tanítóhivatal kötelező nagyságrendet képvisel számunkra, teológusok számára, és feladatunkat a hierarchikus, római katolikus egyházon belül látjuk el, s tiszteletben tartjuk annak rendjét. Feladatunk minden bizonnyal túlmegy a tanítóhivatal apologetikus és értelmező támogatásán, már csak azért is, mert a tanítóhivatal egyszerűen nem képes az egyház összhiitúdatának fejlődését adekvátan irányítani. De ezt a feladatot csak alapvető egyetértésben az egyházi tanítóhivatallal tudjuk ellátni.

Nincs rá szükség, hogy mi teológusok a tanítóhivatal és a teológia viszonyáról szóló és parttalanul szaporodó nyilatkozatokhoz egy újabb mondatot fűzzünk, amiben még egyszer formálisan elismerjük a tanítóhivatalt, hogy azután széltében-hosszában nyomatékosan és indulatosan követeljük magunknak a szabadságot; azonkívül kissé pontosabban kellene beszélnünk erről a tanítóhivatal iránti tiszteletről. A tanítóhivatal egyáltalán nem követ el jogtalanságot, ha megcenzúráz bennünket; ez nem is minősíthető eleve és lényegileg a teológiai kutatási szabadság megsértésének. Bármilyen cseppfolyós és differenciált is a viszony egyrészt a hit

és a hithirdetés, másrészt a tudományos teológia között, az olyan teológia, amely már egyáltalán nincs kapcsolatban az egyház igehirdetésével és hitéletével, nem lenne többé keresztény teológia, hanem legfeljebb profán vallástudomány. Ezért nem lehetnek a tudományos teológiának olyan jól körülhatárolható módszerei és területei sem, amelyek végső soron kívül esnének a tanítóhivatal illetékességén.

Többször hangsúlyozták már, hogy különbség van a tudományos szakteológiai publikációk és az olyan kiadványok között, amelyek a nagyközönségnek szólnak. Habár manapság ez a megkülönböztetés nehezen valósítható meg, mivel a tömeg-tájékoztatói eszközök mindenkit mindenről tájékoztatnak, azért ennek a megkülönböztetésnek mégis van értelme, és ezért jogos kívánság az, hogy a tanítóhivatal tanúsítson nagyobb türelmet a teológiai szakirodalom iránt, kiváltképp akkor, ha az a tudományos kutatáshoz illő ideiglenességgel és feltételelességgel gondolkodik és ír. De amíg a teológia nem fajul pusztá vallástudománnyá, hanem az egyház hittudatán belül maradván él és gondolkodik, addig a tudományos teológiai kiadványok és folyóiratok sem utasíthatják el elvileg a tanítóhivatal felügyeletét.

Természetesen ezzel az egyházi tanítóhivatallal tudatunk kell azt is, hogy számunkra, teológusok számára sok tekintetben nem egészen világos, hogy a tanítóhivatal iránti tisztelet és munkánknek a tanítóhivatal által történő normatív szabályozása konkrétan mit követel tőlünk és mit nem. Hogy ennek a normatívításnak különböző lépcsői és fokozatai vannak, az már a tanítóhivatalnak abból a tanításából is kiderül, hogy az egyházi tanítóhivatal nem minden nyilatkozatának van ugyanolyan kötelező ereje. Ebből magától értődően következik, hogy differenciáltknak kell lenniük a mi válaszainknak is, amelyeket ezekre a nyilatkozatokra adunk. De a tanítóhivatal arra vonatkozólag, hogy konkrétan milyen lehet ez a differenciáltság és milyen nem, jőformán semmilyen felvilágosítást nem ad, illetve olyan normákat állít fel, amelyek a maguk differenciálatlanságában vagy hibásak vagy nem segítenek nekünk.

Mire köteleznek a tanítóhivatal nyilatkozatai?

Ha például a „Lumen gentium” (25. pont) kijelentései ezzel a kérdéssel kapcsolatban minden tekintetben érvényben volnának, akkor a katolikus erkölcs-teológusok világszerte kifejezésre jutó egyet nem értése a „Humanae vitae” enciklikával nagyarányú és globális megsértése volna a tanítóhivatal tekintélyének. Ám a tanítóhivatal eltűri tekintélyének ezt a megsértését, és ezzel jelzi, hogy a „Lumen gentium”-ban kimondott norma (és sok más hasonló megnyilatkozás az utóbbi száz évben) nem adja vissza elég differenciáltan a tanítóhivatal és a teológusok kapcsolatának megengedett gyakorlatát. Vajon szabad volt-e a katolikus exegétáknak X. Pius idején a problémáikkal foglalkozó tanítóhivatali nyilatkozatokról oly sokáig hallgatniuk, mint ahogy tisztelettudóan tették, megnehezítve ezzel a művelt emberek számára a hit elfogadását? Mit tegyenek a mai erkölcs-teológusok a nemi erkölcsre vonatkozó római nyilatkozatokkal kapcsolatban, amelyeket túlságosan differenciálatlannak tartanak? Hallgassanak, vagy mondjanak ellent és érzeltmezzenek árnyaltabban?

Ha az ilyen pontosabb normák hiánya a kérdés nehézségével magyarázható, akkor épp a konkrét egyes esetben kell bátran és óvatosan utat keresnünk. Nem lehetünk pusztán óvatosak, esetleg csak azért, hogy el ne veszítsük állásunkat. Bátran vállalnunk kell a kockázatot is, azaz számolnunk kell azzal, hogy római cenzúra lesz az osztályrészünk.

De ezzel a kérdéssel még nincs megválaszolva. Tegyük fel, hogy egy teológusnak vagy egy teológuscsoportnak megcenzúrázását ezek a teológusok tisztelettudóan és a tanulás szándékával tudomásul veszik, de egyáltalán nem derült ki, hogy a hagyományos teológia, az egyházban mindaddig magától értődő vélemény amelyre Róma hivatkozik, közvetlenül azonos-e egy egyértelmű dogmával. Az ilyen esetben a tanítóhivatal formális tekintélye egyáltalán nem felülvizsgálhatatlan, és, amint a történelem mutatja, gyakran tévedett is. Tegyük továbbá fel, hogy a tanítóhivatal tárgyi érvei, a tanulás őszinte szándéka ellenére sem győzték meg az illető teológust, és hogy nem lényegtelen kérdésről van szó, amely e teológusnak némiképp kötelességévé is teszi, hogy nyilvánosan fellépjen az igazság mellett; ugyanakkor ez a körülmény természetesen a tanítóhivatal érdekeltségét is növeli.

Mi történjék egy ilyen esetben? Elengedő-e a „silentium obsequiosum”? Szabad-e, kell-e a teológusnak nyilvánosan bejelentenie az ellenvéleményét? Ha igen,

hol marad akkor az „összinte ragaszkodás”, amelyet a zsinati határozat megkíván tőle? Ha a teológus a részletkérdésben való ellenvéleménye dacára lényegében tiszteletben tartja a tanítóhivatal nyilatkozatát és aláveti neki magát, akkor hogyan tudja ezt a tanítóhivatal megállapítani? Megelégedhet-e és meg kell-e elégednie ezzel az általános magatartással, és a részletkérdésben való ellenvéleményt egyszerűen tudomásul veheti? Ha azt mondjuk, a teológusoknak egyszerűen hallgatniuk kellene ilyen esetben, akkor viszont az a rendkívül fontos kérdés vetődik fel, hogy hogyan jöhet létre haladás a megismerés terén — ami az egyház élete és igehirdetésének hihetősége szempontjából okvetlenül szükséges —, mikor a tanítóhivatal egy ilyen nyilatkozatban tévedhet is. Ha például X. Pius biblikus dekretumaival kapcsolatban valamennyi teológus engedelmes hallgatással valószínűtlen volt meg „összinte ragaszkodását”, akkor a mai pápa nem beszélhetne magától értetődően a Jahvistáról, és egyetlen újszövetségi bevezetésben sem olvashatnánk, hogy a Lukács-evangéliumot Jeruzsálem pusztulása után írták.

Úgy vélem, érett megfontolás után a teológusnak joga, sokszor pedig kötelessége, hogy ellentmondjon a tanítóhivatal nyilatkozatának, és hogy fenntartsa ellenvéleményét. A tanítóhivatal eltűrheti ezt az ellenvéleményt, és ez arra is indíthatja, hogy tökéletesebbé tegye a saját tárgyi érvelését anélkül, hogy a teológus szabadságát megcsorbítaná. Megpróbálhat teológusokat megnyerni és a maga oldalára állítani; egyébként viszont ilyen esetekben a kérdést, bármelyik oldalon legyen is az igazság, rá kell bízni a vita további kibontakozására és a hit eljövendő történelmére.

A tanítóhivatal türelme a teológia iránt

A tanítóhivatalnak nem kell lemondania arról a jogáról, hogy teológiai vitákat döntésével befejezen. Ám ez az alapvető jog nem jelenti azt, hogy a tanítóhivatalnak minden vitát le kell zárnia, hogy erre tárgyilag minden esetben képes és hogy egy nem definitív döntés minden esetben úgy zár le egy vitát, hogy a kérdés további megvitatása már egyáltalán nem lehetséges. Itt a tanítóhivatal egyes esetekben a tárgyhoz nem illően és igazságtalanul nagyon megkurthathatja adminisztratív intézkedésekkel a teológia szabadságát. Ilyen esetek előfordultak és mindig újból elő is fordulnak. Egyáltalán nem akarom azt állítani, hogy a tanítóhivatal minden intézkedése eo ipso jogtalan megsértése a teológus szabadságának, mégis azt kell mondanom, hogy életem folyamán meglehetősen sok esetben tapasztaltam más teológusok szabadságának indokolatlan korlátozását, kiváltképp ha azt is meggondoljuk, hogy a Szent Officium olyan intézkedésekért is felelős, amelyeket szerzetesrendekhez tartozó teológusok esetében rendfőnökeiken keresztül hajtat végre.

Az utóbbi években Róma már elég messzemenő türelmet tanúsított teológusok olyan nyilatkozataival kapcsolatban, amelyek a tanítóhivatal nem definitív nyilatkozataira vonatkoztak. Vajon ez a tényleges türelem csak annak a következménye, hogy Róma már nem „boldogul” az ilyen esetek sokféleségével, vajon csak a gyakorlati tehetetlenség következménye, amin azonban nagyon szeretnék változtatni? Vagy pedig ez a türelem onnan ered, hogy belátták tárgyi jogosultságát? Szeretnénk remélni, hogy az utóbbiról van szó. Ebben az esetben természetesen örülnénk, ha Róma ezt nyíltan meg is mondaná.

Egy fontos és jó cél sem jogosítja fel az embert arra, hogy az eléréséhez akármilyen eszközöket igénybe vegyen. A türelmességet — amelyet Róma határozottan kötelességének kellene hogy nyilvánítson — nem szabad azzal megsértetni, hogy a tanítóhivatal rossz eszközökkel valószínűleg megkötözött és tiszteletreméltó céljait és feladatait, márpedig az ilyen eszközök közé tartozik a teológia számára szükséges szabadság megvonása is (aminek az oka az igazság erejében való titkos kételkedés). A halott ortodoxia nem igazi ortodoxia. Nem az biztosítja a teológia jogos szabadságát, hogy néhány olcsó elvi nyilatkozat hangzik el, hanem az, hogy egy konkrét esetben engedélyezzük egy teológus számára szerintünk téves véleményének nyilvánítását is (hiszen mi is tévedhetünk), bár megvolna hozzá a hatalmunk, hogy ebben megakadályozzuk.

Aki hatalommal rendelkezik, állandó kísértésnek van kitéve, és ez vonatkozik a római tanítóhivatalra is, még ha a jóhiszeműséget akkor is feltételezzük róla, amikor szükségtelenül korlátozza a teológusok szabadságát. Konkrét esetben a teológusoknak nem gőgös és szeretetlen morális szemrehányásokkal kellene erre

reagálniuk, mint ahogy újabban gyakran történt, már csak azért sem, mert ez nem jézusi magatartás. Mivel azonban minden ember bűnös és állandóan kísértésnek van kitéve, ami alól a hivatalviselők sem mentesek, még hivataluk gyakorlása közben sem, azért teljességgel megengedett dolog a hivatalviselőket kellő tisztelettel figyelemzetni, hogy nem a teológia szabadsága, hanem annak (bizonyos körülmények között szükséges) korlátozása szorul bizonyításra. Még egyszer: miért nem mondja ki maga Róma elég határozottan ezeket a magától értődő dolgokat? Talán fél valamitől? Miért nem értik meg világosan, hogy az ilyen, határozottan elismert elvek nem csökkentenék, hanem növelnék a tanítóhivatal tekintélyét?

CSERHÁTI JÓZSEF pécsi püspök

A Küng-estet tanulságai

A ki nem egyenlített mérleg

A római Hittani Kongregáció 1979. december 18-án hozta nyilvánosságra ama határozatát, mely szerint Hans Küng tübingeni professzortól megvonják a tanítási megbízást az egyetem katolikus fakultásán. Ezzel olyan földcsuszamlás indult el, amelynek megrázkódató hatásai és morajlása ma sem szűntek meg. Az utóbbi években egyetlen egyházi esemény sem állt annyira a viták és hozzászólások középpontjában; egyesek szerint „a Zsinat óta a legnagyobb teológiai disputa” (K. Lehmann). Ma már nem érdekelnék bennünket az eseménysorozat egyes fázisai. Túl vagyunk az egyoldalú érzelmi fellobbanásokon, a szenvedélyes kitöréseken is. Igyekeznünk kellene azonban, hogy a magában véve szomorú eset objektív oldalát is mielőbb tisztázhassuk, különösen pedig azt a teológiai, szellemi, lelki hátteret, amely a viták középpontjában is ott állt, és még inkább előtérbe került az egymással szemben álló felek és tényállások összecsapásában.

Híveinknek joguk van ahhoz, hogy informáljuk őket a jelen esettel kapcsolatban is, mert most már egészen világos, hogy az említett háttér lényeges vonásokat is tartalmaz a mai ember hitalakításának kérdésében; ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy az összecsapásnak minősíthető eset, valamint a legkülönbözőbb oldalakon elhangzott vélemények és hozzászólások sokakban zavart és bizonytalanságot idézhetnek elő. Ha a következményeket egyházi részről, tehát a római kongregáció és a német püspöki kar részéről, előzetesen érzékelték volna, bizonyára másként folyt volna le a Küng elleni eljárás.

Csaknem egy esztendő múlt el a római intézkedés megjelenése óta. Ma már világosan szét lehet választani azokat a szubjektív és objektív elemeket, amelyek a professzor ellen elindított eljárás előkészítésében, majd pedig levezetésében és végrehajtásában szerephez jutottak. Úgy látszik, mindkét oldalon túlkapások fordultak elő, de első helyen magát a megintettet kell ezért elmarasztalnunk. Igen nagy tehetségű, ritka logikai képességgel megáldott ember szerepléséről van szó, aki nagyon fiatalon lett egyetemi tanár és könyveivel egymás után sikereket aratott (*Die Kirche*, 1968; *Unfehlbar?* 1971; *Christ sein*, 1974). Szinte fáj leírni a következő megállapításokat. Azt mondják róla, hiú, öntelt, kemény nyakú, kíméletlen harcos típus, aki más véleményét nem nagyon veszi figyelembe, akinek föllépésében sokszor a szereplés, a „show” lényegesebb, mint az, amit képvisel, vagy akit képvisel. Barátai szerint is szenvedélyektől fűtött ember, aki nemigen enged, vagy vonul vissza. (1928-ban született. Többször találkozottam vele. Öt évvel később ugyanabban a kollégiumban, a német—magyar kollégiumban, növendék volt Rómában, ahonnan 1942-ben jöttem el. Nekem szimpatikus volt, éles esze, forradalmisága és sodró nyelvezete miatt. A jelen kérdéshez, régi kapcsolatomból miatt is, mint teológus kívánok hozzászólni. Küng nehézségeit nem kívánom sem kisebbíteni, sem nagyítani, hanem inkább megérteni őket.) Kár lenne itt sokat időzni, tény az, hogy elsősorban Küng makacs, húzódozó magatartása, vagy ahogy mondják, „cselszövései” miatt egyrészt késett

az ügy sima elintézése, másrészt pedig Küng kihívó viselkedése és megnyilatkozása is mindinkább érthetővé teszi Róma eljárását. Az utóbbit nem lehet türelmetlenséggel vádolni, de tapintathiánnyal és át nem gondolt módszer alkalmazásával talán igen. (1)

Küngöt már 1974. szeptember 4-én figyelmeztette a Kongregáció, hogy „a legfőbb egyházi hatóság felhatalmazást adott neki ahhoz, hogy a teológiát az egyházi tanítás szellemében tanítsa és ne képviseljen olyan fölfogásokat, amelyek e tanítást elferdítik vagy kétségbe vonják”. Ilyen követeléssel a Kongregáció ismételtén fellépett, de Küng kiterő válaszaival nem segített a felmerülő probléma megoldásában. Sok tekintetben talán át nem gondolt utolsó lépés volt vele szemben az 1979-ben karácsony előtt öt nappal kiadott végső rendelkezés: Küng nem taníthat tovább. Hiába mondjuk ma azt, hogy a Kongregációt jó szándék vezette elejétől végig, mégis ez a lépés zavarta meg karácsony lelki békéjét Küngben éppen úgy, mint sok ezer és százezer emberben. A római eljárásnak mindig törvényszerű és törvényesen meghatározott célt kell védenie vagy elősegítenie. Ebben az esetben sem vezethette más cél mint az, hogy „a hívők jogát, a megváltozhatatlan hitigazságok teljes és együttes értelmezését bármilyen fajta megrövidítéssel vagy hamisítással szemben megvédje, növekvő tévelygéseket kivédjen és hogy a hit központi kérdéseiben keletkező zavarokat kiküszöbölje”. És ehhez még hozzáfűzték: „Kísérlet egy új konfliktus-megoldási eljárásra”. Az eljárás valóban sok vonatkozásban új volt, ha összehasonlításképpen a Zsinat előtti merevebb praxist vesszük figyelembe. Maga az eljárás lefolytatása sem történt teljesen titokban. A vádlottnak lehetősége adódott az egyes fázisokba beletekinteni és állást is foglalni, de egy kivételével még a hívásokra sem ment el Rómába. Természetesen a mai jog állami perrendtartásához viszonyítva sok minden másképp is feshetett volna és ez az, amit a laikus nagyvilág hiányol: a periratokba való szabad betekintés, az eljárás teljes nyilvánossága, a védő megválasztásának lehetősége stb., ezek egyértelmű biztosítása nem történt meg. Holott „az ilyen alapelvek megvalósításával messzemenően ki lehetne húzni a talajt az olyan szélesen elterjedt vélemény alól, hogy az egyház totalitárius intézmény, amely sem szabadságot, sem a hivatalos vonaltól való eltérést nem tűr meg”. (2)

A Szentszék döntésének, mondják általában, Küng letiltásán kívül nincsen eredménye, a konfliktus nem oldódott meg. Nem sikerült az egységet megőrizni vagy elősegíteni, az igazi ellentétek, a kisarkítottságok továbbra is fennmaradtak. A mai emberiség szinte bálványozza a szabadságot és mindig érzékenyen reagál intézmények és hatóságok intézkedéseire, amikor azok a szabadság beszűkítését érintik. Küng mellett nagy tömegek álltak ki, ifjúsági csoportok, újságírók, számottevő más személyiségek a közéletben, igen sok teológus, köztük neves professzorok, a tanítványai, papok is nem kevesen, főleg a fiatalok. Ők megvédték a professzort, pedig mindenki tudja, hogy kihívó magatartása lényegében hozzájárult a dolgok ilyen alakulásához. Sokan úgy gondolják, hogy a konfliktus igazi mélységében még sokáig nem nyerhet megoldást. Egyesek azt érzik, hogy a római döntés nekik adott igazat, másoknak viszont az a benyomása, hogy őket is elmarasztalták. Vannak, akik a római döntést már rég esedékes rendszabályozásnak tekintik, mások pedig jogtalanságot és önkényességet látnak benne.

A jobb érzésű emberek többsége, védekezésének utolsó fázisában, már nem adott igazat Küngnek, mert meggondolatlan érzelmi kirohanásaival tiszteletlenül, haraggal, méreggel szidta a római kongregáció képviselőit és mindenkit, aki nem akart egyetérteni vele, a pápát sem kivéve. E modortalanságok már nem az ő malmára hajtották annak a közvéleménynek a vizét, amely megfontoltan mégiscsak az igazságot keresi. Ellenben mindig mellette fognak menetelni azok, akik az egyházban ma a „beteg embert” látják, akik az egyház tagjai ugyan, de úgy érzik, hogy agyonkorbácsolással a haldoklót talán még egyszer életre lehet kelteni. Lélektanilag e módszert aligha lehetne másképp igazolni, mint hogy vannak emberek, akik kicsit mindenki fölött állónak érzik magukat, elhivatottságot, sőt küldetést éreznek magukban, hogy purifikátorok és életmentők legyenek. Küngben kétségtelenül meg-megjelenik ilyen életmentő tudat, felelősség és hivatásérzet. Senki sem tagadhatja, hogy Küngnek is sok vonatkozásban igaza van. A későbbiekben erről hosszabban is szeretnénk szólni.

Legyen elég az általános szempontok e rövid fölviillantásából. Az igazi problémák mindenesetre mélyebben fekszenek, mint azok a szempontok, amelyek Küng-

göt és a római kongregációt jellemezni kívánták. Tulajdonképpen a hit problémájáról van szó, és ezt kell megvizsgálnunk. A mai keresztény embert a hit megértésében és főleg a hit megvalósításában radikálisabb kérdések környékezik, mint azelőtt. A mai emberben valójában benne élnek a Küng problémáit felszínre hozó szellemi talajmozgás elemei, főként a modern gondolkodás két mozgóatója: a módszeres kételkedés a szellemtudományokban és a munkahipotézisen alapuló kutatás a fizikai tudományokban. A mai ember bizonytalan lett lelkivilágában, látási és erkölcsi ítéleteinek összefüggéseiben, és ez mind annak a jele, hogy új szellemi világ van kialakulóban. A ma hívőt még a szekularizáció, a régi szemléletek körüli viták, a teológiai vélemények sokasága, a még mindig fennálló és erősödő azonossági krízis, korunk hihetetlen sodrású szabadságizméje is mélyen érintik; sokan kételkedők és szkeptikusak lettek, azért kérdeznek és keresnek, hogy személyesen is meggyőződhesseken. Küng ezek segítségére kívánt lenni. Javára kell írunk és nagy érdemének betudunk e készségét, bátor vállalkozását. Hogy mégis elsodródott ebben a nemes és hősi akarásban a hivatalos egyháztól és azoktól, akik számára az általa kijelölt út túl meredeknek látszott, nem vitathatjuk.

Az igazi problémát az ige hirdetésének és megértésének gyakorlata jelenti: a kettő két különböző valami, sokszor hiányzik az egyértelműség és az egység közöttük. Gyökereiben tehát a mai ember hitalakításának problémájáról is szó van. A vita ezért érinti az egyházi tanítóhivatalt és a teológiai kutatást, sőt még az ökumenét is. A kérdések ezek: mi a tévedhetetlenség dogmájának mélyebb értelme? Mit jelent Krisztus istenfiúsága minden egyes ember számára, és mit jelent főleg az egyes ember életalakításának szempontjából? A római dokumentum, nemcsak Küng, hanem sokak szerint, ezekre a kérdésekre nem ad választ, a régi formulákat ismétli meg és új kérdéseivel az embert egyedül hagyja. Ez a Küng-probléma nagy látómezeje.

A protestantizmus és az ökumené

Amikor Hans Küngnek a protestantizmussal való kapcsolatát vizsgáljuk, távol áll tőlünk, hogy bármilyen formában negatív, vagy lekicsinylőleg közelítsünk a testvéri felekezethez. Ellenkezőleg, éppen azokat a keresztény értékeket szeretnénk kiemelni, amelyekért Küng szerint a katolikus egyházban is tovább kellene kérdezni, hogy így közös ökumenikus alapindításokhoz juthassunk el.

Hans Urs von Balthasar írja, hogy röviddel a halála előtt járt Karl Barthnál, és még szellemesen el tudott vele beszélgetni. A hírneves svájci protestáns teológus említette, hogy nemrégiben Hans Küng, akivel szemben az utóbbi időben bizalmatlan lett, fölkereste őt és diadalmas hangon jelentette ki: „Az egyházban hamarosan új reformációra kerül sor!” Barth azt válaszolta neki: „Már a lelki megújulás is nagy dolog lenne”. A Zsinat úgy vélekedett, hogy az egyházban reformokra, felújításokra és felfrissítésekre van szükség és nem intézményes átalakításokra vagy újrakezdésekre. Elhangzóttak olyan megjegyzések is; hogy Küng be akarja fejezni a „protestáns kihívást”, az „alulról jövő „lázadást” az egyházi tanítóhivatallal vagy az egyházi abszolút hatalommal szemben. Hogy mennyire objektív vagy szubjektív ez a megállapítás, nehezen dönthető el. Amikor Karl Rahner professzor egy évvel ezelőtt megjegyezte, hogy Küng már közelebb áll a protestáns tanításhoz, mint a katolikus fölfogáshoz, akkor ez az ítélet objektívnek látszott, annál is inkább, mivel neves katolikus teológusok is csatlakoztak a véleményéhez. Akadtak viszont protestáns teológusok, akik szerint e kijelentés már nem fedi a valóságot, mert Küng krisztológiájában túllépett ezen a sorompón is.

Küng tudatosan az a teológus lett, aki támadta a hierarchia, vagyis az egyházi legfőbb vezetés magatartását és semmibe se vette a Hittani Kongregáció által ismételt felszólításokat, figyelmeztetéseket. E magatartás természete és minősége szerint szembehelyezkedés, amivel nála csaknem mindig együtt járt a protestálás, a tiltakozás is.

A reformációból született egyházak ma élő egyházak. Bennük már nem az eredet, a keletkezés folyamata érdekel bennünket, hanem a valóságos tartalom, amit mint keresztények képviselnek. Élő krisztusi keresztény egyházakról van szó! Ha erről az oldalról vizsgáljuk Küng kapcsolatát vagy kapcsolatkeresését a protestáns egyházakkal, akkor más is kiderül. Küng teológiájában két alap-

probléma merült fel, amelyek a protestáns teológiában is az alapvetés kérdéseit érintik. Van-e Krisztustól alapított egyházi tekintély? És nem kellene-e újból megkérdőzni, mit jelentenek számunkra a krisztológia központi problémái, Jézus Krisztus istensége, a megváltástan és a kegyelmi tan. Newman bíboros annak idején azért foglalkozott oly sokat az arianusokkal, mert bennük látta előfutárait azoknak a modern protestánsoknak, akik Jézus Krisztus istenségében már nem hisznek. Beszélnek ugyan Jézusról mint tökéletes teremtményről, de nem hisznek benne mint Isten Fiában. A protestantizmus egy részében ez az eretneknek mondható krisztológiai fölfogás kétségtelenül burjánzott. A másik oldalon Küng számára problémát jelent az az egyházi tekintély, amellyel az egyház eddig élt és tanított. Kérdése: Vajon Krisztustól származik-e ez a tekintély, és ezért alaposan vitatni kell lényegét és jelentőségét. Két érdekes tételt vall, ami ezzel összefüggésben van: szerinte Krisztus és az egyház között a kontinuitás, a folytonosság kérdéses. Ez egyúttal modernista tétel is, e vonatkozásban Buftmannt követi. A másik egészen protestáns tétel, hogy a teológus nem az egyház tekintélye, hanem az isteni szó tekintélye alatt áll. Ebben a vonatkozásban ugyanazt mondja, mint Karl Barth. Így érthető, miért szólítja fel Küng újból és újból a Hittani Kongregáció embereit, akik tekintélyre hivatkoznak, bizonyítsák be, honnan ered ez a tekintély. Rómának bizonyítani kellene! Ehelyett csak régi formulákat idéz. Ha az egyháznak nincsen Krisztustól adott tekintélye, akkor szükséges a teológus és a teológiai kutatók számára a teljes, korlátlan szabadság biztosítása. A pasztorálás, a lelkipásztorkodás élesen elkülönítendő a teológiától. A püspökök építsék ki a „lelkipásztori hirdetési hivatalt”, a teológusok számára pedig tudományos tanítási feladatot jelöl ki a Szentírás. A szabad, el nem kötelezett tudományos kutatás nem az egyház önfeladásához vagy lerombolásához vezet, ahogy a püspökök mondják, hanem ellenkezőleg, az egyház megújulásához.

A tipikusan ősi és mai protestáns jellegek sorra kiemelvezhetők: szembehe-lyezkedés az egyházi felsőbbséggel, a Szentírásra mint kizárólagos alapra való helyezkedés és annak szabad értelmezése, a hagyomány elvetése, a demokratikus egyházi közösség, a hívők általános papságának kiemelése, a laikusok egymás között is ünnepelhetik az eukarisztiát és a nő papságának, pappá szentelésének semmi sem állhat útjában. Ha úgy tesszük fel a kérdést: mi az, ami Küngöt a ma élő protestáns valóságban érdekeltette? Nyilvánvalóan azok a szempontok, amelyek Küng értékelése szerint a II. vatikáni zsinat szellemi horizontjában is mint tovább viendő kezdeményezések jelentek meg: elsősorban az integráltabb, kiegyensúlyozottabb vagy „emberibb” egyházfogalom. Mi is azt mondjuk: a hierarchia önmagában még nem az egyház, az egyház Isten népe, amely a papság és a hívők közösségéből tevődik össze. Van egyházi vezetés, van legfőbb hatalom is, amely azonban sohasem lehet öncélú, hanem szolgálnia kell az egész Krisztus-testet, a továbbélő titokzatos Krisztust, a földi egyház teljességét.

Mintha a protestantizmus ellen védekező trentói zsinat óta az egyházat mindig inkább csak felülről néztük volna, a vezetés, a hatalmi komponens felől. A zsinattal kétségtelenül fordulat állt be szemléletünkben, az egyházat alulról, az egyházat alkotó hívők felől is látnunk kell. Küng ezt sarkította ki általában: van egy „lent levő” egyház és van egy „fönt levő” egyház. Ezek szemben állnak egymással. Mindannyiunknak el kell fogadnunk, az egyházban mindig lesznek vezetők és lesznek vezetettek is, szükség is van mindig tekintélyre, törvényre, fegyelemre, de ezeknek csak akkor van értelmük, ha a „fönt levő” egyház már teljesen azonos tud lenni a „lent levő” egyházzal és az utóbbit szolgálja. Küng szerint a mai egyház életében feszültség és szembenállás tapasztalható a két egyházi réteg között, mert a hatalmat képviselő egyházi vezetőség parancsszóra akarja elérni, hogy az emberek higgyenek, és hogyan higgyenek. (3)

A Küng iránti szimpátia azon alapszik, hogy a milliók mellé tudott állni, akik egyrészt kételkedők vagy bizonytalankodók lettek hitükben, vagy pedig ha ragaszkodnak is hitükhöz, új megalapozást, új megerősítést keresnek mai szemlélettel, mai mélyrehatóssággal és új problémafölvetéssel. Fel lehet-e tenni a kérdést: Van-e valamilyen alapjuk vagy joguk ahhoz, hogy bár a mai egyházban nem kész és nem teljes hittel állnak, de a hit egésze iránt érdeklődve, ezt a hitet elsősorban kérdésként és problémaként látják és vetik fel? És ezzel függ össze az a kérdés is, van-e joga olyan teológiának vagy teológusnak, aki a kereső tömegek mellé áll, lelkileg irányítani akarja őket, de nem mond ki végleges tételeket, hanem csak kérdez? Ebben a pillanatban Küng egyszerre szimpatikus

lesz, vonzó, bátor, küzdő ember, aki a kisemberek szóvivője, a kicsinyek lelki ügyét képviseli az egyházi vezetőség előtt, vagy azzal szemben is. (4)

Küng írásaiban mindvégig felvillan az „alul levő” és a „felül levő” egyház feszültsége. Ebben is alapigazság rejlik: mindig lesz egy kezdő, csírában levő, keletkező egyház, és mindig lesz egy befejezett, már tető alá került egyház. A fundamentum és a tető összefüggése lényeges. Küng az alapokhoz akart nyúlni, új, biztosabb megalapozást keresett a kérdezők, a keresők számára. Sajnos, nem tudott új pilléreket építeni, és az új megalapozás keresésében a régi tető meg-ingott. Küng jól érezte, hogy az egyház továbblépése az alapnak és a tetőnek összehangolásában, a kettő közti feszültség feloldásában bontakozhat csak ki. Ami ebből az elszánt vállalkozásból mint jel és példa itt áll előttünk, azt az egyházi tanítóhivatálnak, minden püspöknek és minden teológiai továbbépítésnek figyelembe kell vennie. És ez így hangzik: keresni, mindig keresni, mindig kérdezni, és bízni abban, hogy előbb-utóbb választ fogunk kapni. Ez az ökumenikus mozgalom alap gondolata és hajtóereje. Eppen innen érhető meg, hogy Küngöt az ökumené nagy hatású előharcosaként üdvözölték mindenütt. Küzdelmei kétségtelesenül a biztosabb és teljesebb egység értelmében váltak fáradhatatlan erőfeszítéseké.

Alulról kell építeni az egyházak egymásra találását is. A lényegét kell megmenteni, amit a mai ember teljesen magáévá tud tenni. Sokak szerint a Küng-est az ökumenikus szellemnek és mozgalomnak is ártott. A II. vatikáni zsinat szelleme nyitott magatartást kíván: meg akarjuk érteni a protestánsokat, a keleti keresztényeket, keressük, amiben igazuk volt és ma is igazuk van, s amiben egyik lehetünk velük. Küng körülbelül azt képviselte, amit egy, a magyar protestáns vezetőkkel kapcsolatban tartó leideni professzor mondott annak a három magyar püspöknek, akik 1969-ben Hollandiában részt vettek az Európai Püspöki Konferenciák első találkozásán. A szimpatikus protestáns történész professzor azt mondta: — Eddig mindig azt hittem, hogy a protestáns egyházaknak kissé katolikusnak kellene lenniük, hogy egyesülhessünk. Ma úgy látom, a katolikus egyháznak kellene úgy közeledni felénk, hogy egy kicsit „protestáns” legyen abban az értelemben, hogy a protestantizmus szellemi vívmányait, a teljesebb szabadságeszmét, a kisemberek megbecsülését és demokratikus bevonását az egyház életébe, az emberibb keresztény közösségek létrehozását jobban előmozdítsa. — Hogy a protestantizmusból nekünk, katolikusoknak értékeket kell átvennünk és beépítenünk az egyházba, a leendő egyház integrális egészébe, ezen az igazságon már régen túl vagyunk. Az elmúlt év novemberében Rómában tartott bíborosi találkozón a pápa jelenlétében megállapították, hogy az egyházban a belső szabadságot kell erősíteni a reformokra való törekvés mellett. Ha erre gondolok, akkor nem mondhatom azt, hogy a Küng-est ezt a törekvést erősítette volna és az ökumenének új lendületet adott volna. Ezt az ünnepélyesen megismételt zsinati akarást inkább gyengítette, vagy legalábbis homályba burkolta.

Hadd idézzem ismét Hans Urs von Balthasart, aki azon a nézeten van, hogy mindazok a tételek, amelyeket Küng a tanítóhivatallal szemben oly makacsul védett, nem vehetők tőle rossz néven, ha már nem katolikus, mert olyan hitigazságokról vagy hitfelfogásokról szól, amelyeket a keresztény protestáns hívő és talán sok katolikus is képvisel és hisz. Az ilyen hívők az „Una Catholica” közösségéhez tartoznak, és ha ezen az általános, mindent átfogó keresztény egyházat értjük, amely a hitnek és a hitközösségnek folytonosságában minden törést el akart és el is tudott kerülni, akkor elismerjük, hogy Küng ehhez az általános egyházhoz tartozónak vallja magát. De akkor már nem egészen katolikus. (5)

Korunk teológiai problémái

A Küng-est által felkavart kellemetlen zavarokat, a pro és kontra állásfoglalásokat azonban végül is nem a tübingeni teológus magatartása és nem is a római kongregáció fellépése váltotta ki, hanem sokkal inkább a mai ember általános hitválsága áll a háttérükben. A II. vatikáni zsinat úgy indult, hogy a jelenlevő körülbelül kétezernegyszáz püspök legnagyobb csodálkozására az első megkezdő közmegegyeződésnek kellett kialakulnia: az egyház alkotmányát, az egyház lényegét Krisztus Urunk határozta meg ugyan, de az egyház, lényegének és rendeltetésének megőrzésével és sérthetetlenségével, történelmi alakulásában mégis állandóan változik. A változó, a mindig alakuló egyház, úgy is mondhatnánk, a

mindig megújulásra és megújításra szoruló egyház lett a püspökök első nagy élménye, s ezen az úton kell továbbhaladnunk, míg a Zsinat által kijelölt útjelzők segítségével teljes egészében rá nem találunk arra az új, szélesebb útra, amelyen az egyháznak a harmadik évezredben el kell indulnia és tovább kell jutnia. Ezeket a jeleket a Küng körüli viták, magatartások és érzelmi hullámzások újból fölvilágították, amiért hálásnak is kell lennünk a Gondviselésnek.

Az egyház történelmiségének értelmezésében benne foglalatik a kinyilatkoztatott igazság és a történelmiség kérdése is. E kettő viszonyának mai vizsgálata mint alapvető, első kérdés jelentkezik. Elsősorban tehát ezen a téren kell tovább jutnunk és tisztábban látnunk. A második nehézség az ökumené kérdésével vetődik föl. Küng kétségtelenül a protestantizmus felé hajlott, ahogyan láttuk, és a protestánsok mégis azt mondják, hogy még rajtuk is túl akart menni, éppen ezért Küng nem mérvadó az ökumené kérdésében. Mindenesetre a római kongregáció éles reagálása Küng ismert eltévelyedéseire sokakban azt a hitet kellette, hogy az egyház e téren retrográd álláspontra helyezkedett. Ezt katolikus körök is állították, protestánsok ismételtlen hangoztatták. Azt mondják, mintha az egyházban elbizonytalanodott volna a zsinati világos látás és az előrehaladás akarása s bizonyos szempontból a zsinat előtti álláspontra térnének vissza, arra ügyelve, hogyan lehetne megállítani azt a haladást is, amit a Zsinat óta elértünk. Természetesen megszülettek az ellenyilatkozatok is, főleg hivatalos egyházi helyről: szó sincsen arról, hogy az egyház a Zsinat mögé vagy a Zsinat elé húzódná vissza. A protestánsoknál a legkiválóbb teológusok így nyilatkoztak: fájjaljuk a Küng- esetet, de nem hisszük, hogy az egyház most megtorpanna abban a közeledésben, ami végeredményben a Zsinaton elindult a protestantizmus és az összes keresztény felekezet felé.

Az ökumené nem torpant meg, habár a közeledésben továbbra is alapprobléma marad a pápai hivatal és az egyházi tévedhetetlenség, amit a legtöbb protestáns és ortodox teológus nyíltan bevall. Az egyház azért marasztalta el Küngöt, mert tévesen magyarázza a tévedhetetlenség dogmáját. A tévedhetetlenség dogmájának kétségbevonásával Küng semmiképpen sem segíthetett volna az ökumenikus mozgalmon. A harmadik kérdés az egyház belső szabadságának kérdése: a Zsinat szabadabb, nyíltabb légkört ígért a teológusok és a püspöki kar, illetve a tanítóhivatal és a teológiai kutatás viszonyában. E nyitott légkör most sem homályosult el, holott sokan ezt érezhették a Küng-esetben. Ilyen és hasonló zavarok kétségtelenül fennállottak a Küng-ügy folyamán, és ahogy mondtuk még ma sem ülték el egészen.

A felmerült teológiai problémákkal kapcsolatban figyelemre méltó *Bernhard Welte* fejtegetése. A mai teológiai nyelv nehézségeire hívja fel a figyelmet, és sok tekintetben igazat kell neki adni. Szerinte a Küng-esetben a nehézségek és félreértések igen nagy része abból fakad, hogy sem Küngnél, sem pedig ellenzőinél nem szerepel egységes, úgynevezett egydimenziós igazságfogalom. Amit mindkét oldalon igazságnak mondanak, az nem egészen egyértelműleg azonos. El lehet képzelni, hogy csak egy igazság lehetséges, amely mindent magában foglal. Amint azonban ez az egy igazság gondolatokban, fogalmakban, tételekben, ítéletekben, szavakban jut kifejezésre, vagyis amikor az igazság beszéddé, szóvá lesz, akkor az egyértelmű, egyetlen igazság több lehetőség köntösébe öltözhet bele, és előlép a híres probléma: igazság és történelmiség. Hegel után különösen világos, hogy a történelem a maga folyamatosságában mindig sajáttságosan egyedülálló megértéseket vagy felfogási horizontokat képez, és így amit igazságnak mondunk, az az idők folyamán különböző alakzatokat vesz föl, melyek a gondolati, szóbeli vagy nyelvbéli megragadások folytán, egyedülálló igazsággépeklettek lesznek. E gondolatokat Heidegger csodálatosan radikálissá tudta tenni, amivel nagy befolyása volt a mai gondolkodásra. (6)

Küng azért került összeütközésbe a tanítóhivatallal, mert részben vagy egészben kétségbe vonta a pápai tévedhetetlenség dogmáját. A dogmákra vonatkozólag a tanítóhivatal a Zsinaton és a Zsinat után is többször nyilatkozott: ezek formulák, amelyek mindig a kor igényeinek, kérdéseinek megfelelően adják vissza a hitbeli igazságtartalom lényegét vagy inkább lényeges részét, de nem biztos, hogy a teljességet. Eppen a Küng-esettel kapcsolatban mondja a Hittani Kongregáció 1973-ban, a „*Mysterium Ecclesiae*” című magyarázatában, hogy a hitki-jelentések a nyelvtől és az egész szellemi össz-szituációtól függnék, egy kor nyelve és szellemi egésze is kifejeződik bennük, vagy legalábbis függ ezektől.

Tehát történelmileg meghatározottak e kijelentések, és nem minden formula alkalmas egyforma módon arra, hogy visszaadjuk vele az igazságot. Azt is el kell fogadnunk, hogy a régi formulákban kifejezett valóságok talán új formulákkal jobban és tökéletesebben fejezhetők ki, amire vonatkozólag a dogmatörténetben számtalan példát találunk. Tehát a hittételek is megrövidülteknek vagy megcsontottaknak látszanak, mert mint az emberi nyelv minden fogalma, csak tökéletlenül és csak bizonyos szempontból tudják kimondani azt, amire vonatkoznak. Ezért mindig kiegészítésre szorulnak, mint például az I. vatikáni zsinat tévedhetlenségi definíciója. A hitformula tehát önmagában sem egyértelmű, „hiszen magyarázatra szorul”.

Welte szerint a dogmák olyanok, mint az úttestre, a forgalom elősegítésére rajzolt irányjelző vonalak. Szükség van rájuk, hogy a forgalom a helyes irányba menjen, de nemcsak rajtuk halad az autó, hanem az egész úttesten. Ugyanígy a valóságos élet, a hit, az ima, az istentisztelet, az egyház élete is sokkal szélesebb területen mozog, mint a dogmák vonalán. Az életet a vezérvonalak, a dogmák irányítják, de csak azokra a kérdésekre adnak választ, amelyek az irányvonalakon belül vannak. A dogmák szükségesek az élet kibontakoztatása számára és kötelezőek is, de sohasem mondanak és jelentenek ki mindent, amit egy bizonyos témáról, tárgyról vagy hittételről mondani lehet. Csak bizonyos választ adnak bizonyos tételekre, vagy meghatározott választ meghatározott kérdésekre, és éppen azért a dogmák relatívek, mert bizonyos történelmi megértés távlatából üzennek. Relatívok természetesen csak a megfogalmazás és a nyelv szempontjából, de soha sem relatívek annak a dolognak a kifejezésében vagy megjelölésében, amit mondani akarnak. Ilyen értelemben a dogmák sohasem vonhatók vissza: az igazi valóság megértésében relatívek, de a valóság egy részének kifejezésében biztosak, így sokszor kiegészítésre, integrációra is szorulnak. Az is lehetséges, hogy a kérdéscélpontok változnak meg, akkor aktualitásukból veszítenek, de nem hamisak; valóságos értékük az egyház valóságos életében elhalványulhat, és ilyenkor új vonalvezetésre, új irányvezetésre van szükség. Ez nem jelenti a régiek cáfolatát, hanem csupán a régiek bizonyos vonatkozású elavultságát és pillanatnyi használhatatlanságát.

A krisztológiában a dogmák a késői görög metafizikai fogalmak szerint kaptak meghatározást. Az evangélium örömhírének birtokában a nagy zsinatok olyan irányvonalakat határoztak meg, amelyek az akkori korok számára meg tudták jelölni, miről van szó a krisztológiában. Ma az előrehaladottabb biblikus tudás mutat rá arra, hogy bizonyos feszültség állt elő az igazi biblikus tartalom és a kijelentések között. A teológiai tudománynak arra kell törekednie, hogy a mai szükségletek alapján megfogalmazott és a mai kérdéscélpontoktól kijelölt új meghatározások azonosak legyenek a biblikus, az evangéliumi kijelentésekkel és tartalommal. Ezzel a súlyos kérdéssel mindig több teológus foglalkozik, Küng is, csak neki nem sikerült a fogalmakat megfelelően egyensúlyba hozni. Kérdés, hogy ez ma eddig kinek sikerült? A mai teológiának azonban tovább kell kutatnia. Az előrelépés nagy óvatosságot igényel, nehogy zavar álljon elő, ahogyan a mi esetünkben történt nemcsak a hivatali egyház fórumán belül, hanem a nép egyházában is.

Küng tagadja, hogy nem fogadja el Jézus Krisztus istenfiúságát. Ő másképp fogalmaz, mint a tanítóhivatal határozata és a Német Püspöki Kar hivatalos nyilatkozata. A Jézus Krisztusról szóló dogmát a Német Püspöki Kar dokumentuma így fogalmazta meg: „Jézus Krisztus nem teheti azt, amit tesz, ha nem az, ami valójában, vagyis ha nem Isten”. A kölni érsek ideai nagybőjti körlevelében ezeket írja: „Jézus Krisztus igaz Isten és igaz ember”. Nem lehet tehát azt mondani, amit a tübingeni teológus, Hans Küng állít: „Elég, ha azt mondjuk, Jézus Isten Fia, s benne Isten tevékenykedett”. Ez nem ugyanaz, mint a dogma megfogalmazása: Jézus azonos Istennel, „egylényegű vele és örök”. Küng megfogalmazásában Jézus csak teremtmény. (7)

Megkérdőjelezhető tanítás a krisztológiában. Az egyház tévedhetlenség kétségbe vonása

Róma négy pontban foglalta össze vádjait Küng ellen: a pápai és a zsinati tévedhetlenség, az eukarisztia ünneplése laikusok által, Jézus Krisztus istenfiúsága és Mária szüzi anyasága. Az első kettő különösképpen is kiemelt hangsúlyban és tartalommal egyaránt. A többiek logikusan következnek a krisztológiai tételből.

A krisztológiai beszűkítés a liberális protestantizmusból való, mögötte áll a természetfelettiől való iszony, a „horror erga supernaturale” innen ered a Bultmann-féle mítosztalanítás is. Milyen egyszerű lenne minden, ha Jézus csak teremtmény! Küngöt e téren nem lehet tévedéssel vagy tagadással vádolni, de kétes magyarázattal igen.

A krisztológiai főkérdés ez: Küng valóban tagadja-e Jézus Krisztus istenségét, vagyis hogy „Jézus az Isten Fia, az Atyával egylényegű és örök”? Küng erre azt feleli, ő ezt az igazságot nem tagadja, de a kifejezést (ami idézőjelbe van téve), nem kívánja megismételni. Különben is kerülni kívánja a formulákat, mert szerinte a régi zsinati meghatározásokat, amelyek általában — mint már fentebb mondtuk — a görög bölcsélet fogalmaival adnak vissza hittartalmakat, át kellene dolgozni a mai ember gondolatvilágának megfelelően, modern fogalmi készüllettel. A püspökök erre azt mondják: Küng kísérlete dicséretre méltó, de nem hiszik, hogy a Küng által alkalmazott új formulákkal ugyanazt tudnók mondani, mint amit a régiek kifejeznek. Küng erre azt válaszolja: „Mégis hiszek ebben”. E kérdésben el kell ismerni, a legkiválóbb szakteológusok sem tudnak megegyezni. A teológiai nyelv problémája folytán sok mai teológus ezen a vonalon úgy beszél, mint Küng, vagy legalábbis hasonlóan, csak nem lép fel támadólag és óvatos a megfogalmazásban. A *Concilium*, a neves nemzetközi teológiai folyóirat szerkesztői egységesen jelentették ki: nincs semmi okunk arra, hogy Küngöt ne tekintsük katolikus teológusnak. Többen is azon a nézeten vannak, hogy a Küng-féle megfogalmazások és az áthagyományozott igazságformulák között a lényegben azonos-ság van. Igen sokan másképp vélekednek. Mindent összegezve: Küngöt valójában nem lehet elítélni a Krisztusról vallott kijelentései miatt, legfeljebb meginteni és figyelmeztetni a kétes értelmű kifejezések veszedelmére. Jellemző maradt: Karl Barth krisztológiája ellen senkinek sincsen kifogása. Küngöt korrigálni kell! A mai protestáns teológia általában tudatosan vallja, hogy Krisztus-hívő. Az Egyházak Világtanácsának legátfogóbb ökumenikus jelszava: keresztények vagyunk, hiszünk Jézus Krisztus istenségében.

Küng elmarasztalásának és elítélésének igazi oka a tévedhetetlenségről vallott új tanításában rejlik. Krisztológiai nézete miatt a teológusok egyértelműleg nem vetik el, de annál inkább felfigyeltek a tévedhetetlenség körüli vitára. A Küng körüli problémák itt sűrűsödnek. Tulajdonképpen a dogmafejlődés alapvető kérdéséről, a hagyomány és az élő tanítóhivatal összefüggéséről szól, ahogyan már erre rámutattunk. Küng tagadja a tradíciót és azt mondja, hogy az eddigi dogmatikus szemléleti módozatok a hagyománynak, mint a kinyilatkoztatás forrásának organikus továbbfejlődéséből keletkeztek. E szemléleti módozatok azonban már nem egyeztethetők össze a mai történelmi valósággal, amiben élünk. Küng kifejtése alapján tulajdonképpen az I. vatikáni zsinat által dogmának kijelentett igazság kétségbe vonásáról van szó, a pápa, illetve az egyetemes zsinat tévedhetetlenségéről. Küng ebben valóságos problémát lát: „Ami az I. vatikáni zsinatot illeti, sohasem volt szándékom, hogy hitbeli meghatározását tagadjam. Nem tagadom a péteri, (a pápai) szolgálat tekintélyét sem. Még kevésbé kívántam saját nézetemet a teológia alapjává tenni, sem pedig a keresztény híveket hitükben megzavarni. Ellenben fölvettem a kérdést, hogy a sok nehézség ellenére miként lehetne a Szentírásból és a szent hagyományból tévedhetetlen döntések lehetőségét igazolni az I. vatikáni zsinat szellemében. Számomra ez nem volt mellékes, hanem alapvető kérdés.” A sorok elárulják, miért hajlandó Küng egész eddigi életművét is ma kockára tenni. Szerinte az eddigi teológiai módszer, amely a történelmi hagyományban a kinyilatkoztatás forrását látta, már nem egyeztethető össze a tényleges történelemre vonatkozó ismereteinkkel. Innen érthető, hogy a protestánsok Küng tévedhetlenségi vitájára alig figyeltek fel, hiszen a szent hagyományt sohasem fogadták el hitforrásnak. Küng tehát kimondottan protestáns ízü fejtegetésekbe bocsátkozott e sajátos területen. Úgy véli, nincs szükségünk a tradícióra, mert az egyház, mint Krisztus egyháza mindig az összes tévedésen keresztül a Szentlélek vezetésével megmarad az alapvető igazságokban. Így nincs is szükség tévedhetetlen kijelentésekre, hanem egyedül a hitre, amely a keresztény igazság alapvető forrása és valósága. Hinni az igazságban annyit jelent, hogy a keresztény igazság sohasem semmisülhet meg.

A Küng által felvetett problémák csak akkor érthetők meg igazán, ha ismerjük a dogmának mint ilyennek természetét és mélyebb értelmét. Az Istentől kinyilatkoztatott igazságok hihetőségének, elfogadhatóságának motívuma, indítéka

kizárólagosan az isteni tekintély. A dogmák esetében az elfogadás indítéka a kinyilatkoztatott igazság isteni eredete, vagyis a Szentírásban való bentifoglaltsága mellett egyúttal az egyházi tanítóhivatal tekintélye, vagyis a pápa és az egyetemes zsinat döntése arról, hogy a szóban forgó igazság a hitrendszer egészével logikus összefüggésben van és Istentől jön. A hitigazságokat általában el tudjuk fogadni első pillanatra, vannak azonban olyan hittartalmak, melyekről az egyház jelenti ki, hogy Istentől valók, vagyis a kinyilatkoztatás egészéhez tartoznak, habár úgy, ahogy ezek hangzanak, nincsenek bent közvetlenül a Szentírásban, legfeljebb közvetve vagy rejtve. Ilyenkor beszélünk dogmákról. A dogma képlete: kinyilatkoztatott igazság + egyházi meghatározás, vagy egyházi magyarázat. Alljon itt mint példa a Szűzanya mennybevitelének hitigazsága, dogmája. A hagyományból tudjuk, a hívők összessége mindig hitte, hogy Máriának nem kellett meghalnia, hanem életének végén „elszenderült”, és testestül-lelkestül felvitetett az égbre. Ezt a mondatot mint kijelentést sehol sem találjuk a Szentírásban. XII. Pius pápa azonban a hívek egyetemes hite és idevágó szentírási helyek értelmezése alapján, melyek szerint Mária sohasem állt az ördög hatalma alatt — „Ellenkezést vetek te közötted és az asszony között” —, tehát mentes volt az eredeti bűntől és ennek minden következményétől, így a haláltól is. A Mária-dogmák: Mária istenanya (Efezus), szűz maradt, mentes volt minden bűntől (Tridentinum), az eredeti bűn nélkül fogantatott (IX. Pius) és a mennybevitel. A dogmák meghatározásához, illetve kijelentéséhez (definiálásához) valóban szükség van az egyház, illetve a pápa vagy az egyetemes zsinat tévedhetetlenségére. Amit az egyház tévedhetetlennek kijelentett, hinnünk kell! A tévedhetetlenség, vagy világosabb a meghatározásunk, ha így fogalmazzunk: a „csalhatatlanság” hite abban áll, hogy ha a pápa vagy az egyetemes zsinat, vagyis a pápa a püspökök testületével együtt és egyetértően azt tanítja valamiről, hogy azt Isten kinyilatkoztatta, akkor a Szentlélekisten segítségével, ún. „assistenciájával” az egyház nem tévedhet, nem csalatkozhat.

A pápa tévedhetetlenségéről szóló dogma szó szerint így hangzik: „Ha Róma püspöke »ex cathedra« szól, vagyis ha mint minden keresztények pásztorja és tanítója hivatalának gyakorlásában legfelsőbb apostoli tekintélyével dönti el, hogy valamelyik tan hit és erkölcs dolgában az egyház számára kötelező, akkor ama isteni segélynyújtás folytán, melynek ígérését Szent Péterben kapta meg, abból a tévedhetetlenségéből részesül, mellyel az isteni Megváltó egyházát biztosítani kívánta, ha hit és erkölcsi tanításban végérvényesen dönt. A római püspök ilyen döntései önmagukban, és nem az egyház hozzájárulása következtében, megváltoztathatatlanok.” (8) A tévedhetetlenség hite és tudata mint hit benne él az egyház vezetõiben és híveiben is. Ez igen fontos, alapvetõ tétel!

Küng tulajdonképpen a tévedhetetlenség hitét vagy hit-tudatát, mint eligazító normát vonja kétségbe és pedig azzal, hogy egyrészt azt állítja, erre nincs szükség, másrészt pedig azt, hogy ez nem is lehetséges, mert szerinte történelmileg igazolható, hogy a pápák is tévedtek. Küng még ezen túl is hangsúlyozza, hogy a dogmák lehetőségének, igazság-kimondásának kritériuma nem igazolható, vagyis azt mondja, hogy egy-egy dogma a saját korában helyes, igaz tételt tartalmazhat ugyan, de ez nem lehet kötelező egy következő korszak, vagy egy másképpen gondolkozó időszak számára. Habár nincsenek tévedhetetlen pápai vagy egyetemes zsinati kijelentések, mégis az egyház az igazságban megmarad. De hogyan maradhat meg az egyház az igazságban, ha erre nincs kritériuma? Ha az egyház azt állítja, hogy az igazságban marad — és Küng is ezt mondja —, és ha elfogadjuk — amit Küng szerint el kell fogadni —, hogy az egyház gyakran tévedhet is, akkor mégis valamilyen kritériumnak kellene lenni, amellyel a tévedést az igazságtól szét tudjuk választani. Az egyházi tanítóhivatal és a teológia sohasem tagadta, hogy vannak ilyen kritériumok, és ezeket mindig kerestük is. A legfelsőbb kritérium a Krisztustól megígért Szentlélek segélynyújtása folytán a pápa és az egyetemes zsinat ünnepléses kijelentése hit és erkölcs dolgában. Az ilyen kijelentések és meggyőződések az egyház hite szerint garanciát hordoznak magukban, hogy azok, akik követni akarják az egyházat és követik e tetteket, nem fognak tévedésbe esni. Az egyház mindig az igazság keresésében van! Tévtutak vagy útvesztők is lehetségesek, de Küng szerint is, az egyház a végén mindig visszatér magához. Csakhogy ennek nincs kritériuma — mondja a professzor. Természetesen ennek nincsen olyan kritériuma, mint a szellemtudományokban vagy az egzakt tudományokban kikövetkeztetett igazságoknak. Az egyedüli

kritérium itt a hitmeggyőződés Krisztus ígérétééről. Nézetünk szerint, és az egyház ezt tanítja, az egyháznak mindig tudnia kell és ki kell tudnia jelentenie, mikor „tér magához” — Küng szavai szerint — és mikor van az egyenes úton. Más különben az emberek az egyház nem tudná felelősségteljesen arra hívni, hogy kövessék Krisztust.

Küng is mondja, ha az egyház tévedhet is, mégis az igazságban marad. A Hittani Kongregáció ezt a kijelentést, bár félreérthető, mégis katolikus módon értelmezhetőnek tekinti Küng javára. Valóban az egyháznak tulajdonítható-e vagy nem ez az igazságban való megmaradás? — ez a kérdés ma tulajdonképpen. Ő azt mondja: igen, de nem az egyházi intézmény tévedhetetlensége alapján. Ez a világos megfogalmazása a Küng által feladott nehézségnek. S mert — Küng szerint — nincs egyértelmű igazság-kritérium a tanítóhivatal kezében, ezért kell a teológusokat szabadságukban meghagyni. Ez a szabadság garancia az igazság megtalálásában, nincs szükség tenát az egyházban parancsoló és döntő szerve. Erre jegyzi meg Karl Rahner, aki végül is a tanítóhivatal mellé állt: „Mit jelentene a katolikusok egybemaradása, ha a katolikus egyházban a tanítási és a lelkiismereti szabadságra hivatkozva egyszerűen mindenki azt taníthatja, amit akar. Az ilyen egyház sohasem volt az enyém és nem is lesz az örökkön örökké.” (9)

Küng jól látta a mai ember sajátos problémáját, aki egyéni világán keresztül akar találkozni a hittel. Szerinte ebben a keresésben az életből és történelemből kiszakított dogmák nem jelentenek semmit. Ezek saját koruk és nem a mi korunk problémáit és kérdéseit tükrözik vissza. Küng itt is mint purifikátor kíván fellépni, s ahogyan Bultmann a Szentírást akarta megfűszerezni a „rarakódott mitológiától”, a csodás elemektől, ugyanúgy Küng a dogmákkal, főleg a dogmatikus hagyománnyal kapcsolatban kívánta a keresztény tanítást megfűszerezni a különböző rarakódásoktól, vagyis a mai szemmel nézve lényegtelen történelmi sallangoktól. A szentírásstudomány területén a kinyilatkoztatás és a történelem viszonyának kérdése az utóbbi évtizedekben eléggé tisztázódott. A kérdés most a dogmákra terelődött: ezek kiemelkednek-e saját korukból, vagy minden időben szó szerint, vagy másképp kell-e értelmezni őket? A protestánsok, akiknél a Szentírás a hit egyetlen forrása, e kérdéssel nem törődnek. De annál érzékenyebben figyelnek fel az ortodox egyházak, melyekben a hagyomány is hitforrás.

Künggel együtt többen mondják: a régi dogmák legnagyobb hiánya, hogy a nyugati világ metafizikai megfogalmazásából születtek. Marad egyedül a Szentírás, mely Isten szavát tartalmazza s nem a dogmákat. Ebben az utolsó pár lépésben már kevesen meneteltek együtt Künggel. Congar kijelentése azonban figyelemre méltó marad: nem lehet Küngöt egyszerűen azzal elintézni, hogy nem katolikus. Ha nem is kérdezhetünk úgy, ahogyan Küng tette, mégis az eddig főtett kérdéseket jobban meg kell vizsgálnunk.

A tévedhetetlenség „kritériumkérdését” jól világítja meg A. Keller, amikor egyrészt azt bizonygatja, hogy a tévedhetetlenség dogmájának a hívők igaz hite szempontjából nincs meg az a tárgyi jelentősége, ahogyan a mostani viták túl szubjektív lebonyolítása érzékeltetni kívánta (az egyház kétezer évig hitt a tévedhetetlenségben és megvolt e dogma nélkül!). A vita továbbá a formulák körül folyt és nem az egyház tévedhetetlenségi hite körül, másrészt a kérdésben a teológusok szóhasználata egyáltalában nem egységes, és végül egyszer s mindenkorra el kell fogadni, hogy az egyház a hitet sohasem tudja, de nem is akarja úgy megalapozni, ahogyan az egy racionalisztikus rendszerben kívánatos volna. Ebben az esetben a teológiából bölcsélet lenne.

A tévedhetetlenséggel garantált tételek igazsága függ annak igaz és helyes hitmegértéstől, aki e tételeket elfogadja. „Az egyház nem képes tévedhetetlenség minősített hitigazságokat, mint axiómákat elénk állítani, amelyekből logikusan minden további levezethető vagy legalábbis megokolható volna. E tételek igazsága egyrészt egy már megadott hitmegértésből adódik, másrészt nem lehetne a tévedhetetlenség tanítását, amelytől az előzetes hitmeggyőződés függ, még egyszer azzal biztosítani, hogy valaki tévedhetetlenti garantalná azt.” (10) Rahner mondja a tőle megszokott klasszikus tömörséggel: „A keresztény katolikus hitigazságok rendszere mint egész és ennek szubjektív elfogadása nem alapulnak a tévedhetetlenség tételén; e tételt objektíve és szubjektíve a rendszer hordozza és így a rendszeren belül csak viszonylagosan másodlagos ellenőrző szerep jut

neki, és pedig általában másodlagos konfliktusok esetében; a tétel a rendszert mint egészet feltételezi és sohasem teszi közvetlenül kérdésessé." (11) Világos és meggyőző beszéd. A tévedhetetlennek minősített hitkijelentésekhez nem vezethet garantált tévedhetetlenségi megközelítés. A hithez eleve és természeténél fogva hozzátartozik az abszolút meggyőződés és bizonyosság tudata egyedül a kinyilatkoztató Isten tekintélye alapján. A hit eme bizonyossága éppen ezért nem vezethető le a tévedhetetlenségből.

A nagy vita sok homályt és zavart rejt magában, és mégis hinnünk kell abban, hogy az igazsághoz el fogunk jutni, amely igazság mindig Isten adománya volt, de egyúttal végrehajtandó feladat is. A Szentlélekisten tevékenykedik az egyházban, bármilyen sok a sötétség, az emberi előítélet és a zavar. Az igazság ment meg bennünket!

Küngnek sokat köszönhetünk, megvédeni ellenben őt nem lehet, inkább arra kell törekedni, hogy megértsük az általa fölvázolt problémákat. Már ez is megnyugtatólag hathat ránk, de főleg azokra, akik eddig követték. Küngnek igaza van a problémafelvetésben és a keresésben, de már nincs igaza a kérdéses módjában, mert úgy kérdez, hogy magát a tartalmat kérdésessé és kétséssé tudja tenni. Sokszor az a benyomásunk, hogy ami után kérdez, az már általa eleve megkérdőjelezett, már a cáfolatát is hordja önmagában. Bizonyos rizikó nélkül nem lehet eljutni az igazsághoz! Hitünk eleven és élő, kibír nézeteltéréseket, vitákat, összecsapásokat. Ezért is lesz mindig szükség olyan emberekre, akik egész életüket oda tudják adni, fel tudják áldozni az igazságok utáni keresésnek. Ez igazi hit és tanúságtétel Krisztus ügye mellett. Bárcsak így lehetne értelmezni Küng professzor szerepét is.

A zsinat által kijelölt úton radikálisan tovább kell haladnunk

Vannak olyan események az egyházban, amelyek a Gondviselés szempontjából tekintve szükségeselek lehetnek ahhoz, hogy a köd el tudjon szállni fölöttünk. A Küng körül keletkezett vihar talán ezen az úton segít bennünket előbbre jutni.

A Küng-eset kétségtelenül olyan problémákat vetett fel, melyeket tiltakozásokkal, memorandumokkal vagy dokumentációkkal nem lehet megoldani. Két kérdés áll a középpontban: egy formális kérdés, amely a tanítóhivatal és a teológusok, vagyis a teológia helyzetét veti föl, és egy tartalmi kérdés, mely az alulról jövő teológiai kérdésfelvetés jogait firtatja. Sok hívónél Küng bizonyos megújítási elképzelések képviselője. Ilyenek többek között a papi cölibátus megszüntetése és a nők pappá szentelésének ügye. A Küng körüli vitákban a szubjektív oldal jelentette végig a legnagyobb nehézséget. Kissé előítéletesen szubjektív, vagy elsietett volt talán a döntés az egyházi hivatal részéről is, de végig szubjektív volt Küng magatartása. Az egész komplexumban az első objektivitás, a fogható valójában az — és ezt tényként kell elfogadnunk —, hogy a mai egyházban az objektiv és szubjektív vonal keveredik, és bizonyos nehézségek, bizonytalanságok innen erednek. Minden átmeneti időszaknak velejárója ez! A mi korszakunk is átmeneti, tehát szükségszerűen bizonyos homályban maradnak kérdések és tények, vagyis egyszerre adódik több megítélési lehetőség és több látószög. A törvényes pluralizmus ma már polgárjogot nyert! A hirtelen viharként feltámadt viták, amelyek sokáig fognak hullámozni körülöttünk, hozzájárulhatnak ahhoz, hogy még mélyebbre menjünk és biztosabban lássuk az igazság útját.

Szükség van ma a nyitott gondolkodásra, amely nem fél a problémáktól: hanem meg akarja oldani őket. Csak a bátorság, a határozottság, a feltétel nélküli szolgálatakarás viszi előbbre az egyház ügyét mindenütt, a teológiában éppen úgy, mint a lelkipásztori munkában. Erre mondja *Klaus Hemmerle* aacheni püspök: a nyitott gondolkodásnak minden esetben világos fundamentumokra van szüksége. (12) Kérdés, hogy Küngnél ezek az alapok biztosítottak-e? Ebben az esetben látnunk kellene, miből vezet le kétegyeit, vagy csupán kódos, bizonytalan feltételezésekről ejthetünk szót nála. Eljárása kétségtelenül hasonlít a természettudományos eljáráshoz, amikor ugyanis munkahipotézisekben gondolkozunk és dolgozunk, vagyis amikor van egynéhány támpontunk és ezekből összefüggő képletet készítünk, hogy benne megtalálhassuk a hiányzó részeket, amelyek nem is biztos, hogy beletartoznak majd az egészbe. Küng tehát akkor lenne igazolható, ha az alapjai biztosak volnának. A püspök szerint sok pontban egyet kell értenünk Künggel és egyet kell értenünk azokkal is, akikhez ő utat talált, hogy elve-

zesse őket Krisztushoz. Együtt kell maradnunk a keresés útján, senkit sem szabad visszautasítani vagy egyszerűen mellőzni, mintha már nem lenne mondanivalója.

Mondtuk már, hogy a mai hívőket a hit megértésében és főleg a hit megvalósításában radikálisabb kérdések környékezik meg, mint azelőtt. Küng a német püspökök szerint annak az alakulásnak egyik végpontja, amelyben már régen lehetett érezni, hogy sok dologban — főleg a tévedhetetlenség kérdésében, vagy talán még a krisztológiában is — igazi hitállásfoglalás nélkül hiszünk. Más szóval itt is elfogadunk valamit, ott is valamit, de ez nem az igazi hit. De amit Küng képvisel és még akar magyarázni, az sem az igazi hit, mert csupán kérdések sorozata, amelyek a hit egészéből vannak kiragadva. A püspökök azt a következtetést vonták le, hogy bizonyos alapigazságokat újból meg kell világítani és újból kell értelmezni. Hemmerle püspök is erre apellál. Ez vonatkozik a tévedhetetlenség dogmájára is, melyet, sajnos, a legtöbb esetben a pápa hatalmi igényével kapcsolnak össze. Mintha az így értelmezett tévedhetetlenség hite már nem lenne az isteni alapítótól, Jézus Krisztustól életre hívott egyháznak mint üdvösségi intézménynek egyik lényeges vonása. Ezzel azonos a Jézus Krisztusról szóló tanítás teljessége is. Ilyen központi kérdéseket, mondja a püspöki kar nyilatkozata, a jövőben sem a papnevelés, sem a papi továbbképzés programjából nem szabad kihagyni.

A kérdéseket el kell viselni és komolyan kell venni! Mindez hozzátartozik a mai egyház feladataihoz, nehézségeihez, de örömeihez is. A nehézségeket vállalnunk kell és a feladatainkat Isten ajándékának tekinteni. Valami olyan van felülökben vagy lesz láthatóvá az egyházban, ami eddig szunnyadóban volt. Új keresések, új válaszok egymás után fognak jelentkezni és éppen ez a valóság teszi oly tragikussá a Küng körüli eseményeket. Küng mögött nagy tömegek sorakoznak fel, és válaszra várnak. A hit és a tudás, a hit és az élet új határkérdései állunk és nem érzelmes megnyilatkozásokra van szükség, hanem tárgyilagos érvelésekre. Egészen biztosan nem érintjük az ügy lényegét, ha az a legfőbb problémánk, vajon a tanítóhivatal eljárási módozata megfelelt-e a szükséges feltételeknek, vagy azon a nézetten lennénk, hogy ez a dacoló, kihívó moderorú professzor megérdemelte sorsát, és tartson lelkiismeret-vizsgálatot: hűségese követője-e még Krisztusnak, miután az egyháztól eltávolodni készült. Ha a szükséges tanulságokat le akarjuk vonni, sokkal mélyebbre kell hatolnunk. Csak így tudunk többet tenni a mai problémák megoldásáért. Ez a zsinati akarás és célkitűzés.

Jegyzetek: (1) Sekretariat der deutschen Bischofskonferenz: Eine Dokumentation zum Fall Küng (Herder Korrespondenz, 1980. 2. 81—85). — (2) W. Seibel: Folgen eines Lehrverfahrens (Stimmen der Zeit, 1980. 3. 145—146). Cserháti J.: A tévedhetetlenség kérdése az egyház belső dialógusában, (Vigilia, 1972. 3). — (3) Nachträgliche Nachbemerkungen zum Fall Küng (Christ in der Gegenwart, Freiburg i. Br., 1980. január 20—27). — (4) Uo. 28—29. — Lehramt-Verkündigung-Theologie: U. Ruh: Der Fall Küng und seine Vorgeschichte (Herder Korrespondenz, 1980. 2. 73). — (5) Hans Urs von Balthasar: Das Wesentliche im Fall Küng, (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1979. december 22. 3). — Az „Una sancta” gyűjtőneve ama katolikusok által képviselt ökumenikus törekvéseknek, amelyek a Jn 17, 21 alapján a hitegséget igyekeznek előmozdítani. — (6) E. Weite: Die philosophisch-theologische Problematik im Fall Küng (Herder Korrespondenz, 1980. 2. 77—83). — (7) KNA (Kath. Nachrichtenagentur): Veröffentlichungen zum Fall Küng, Sämtliche Dokumente, Glaubenskongregation — Deutsche Bischofskonferenz (Köln, 1980. 1. 17). — (8) Denzinger—Schönmetzer, Enchiridion Symbolorum, Nr. 3064. — (9) Január 30-án a Hesseni Rádió által rendezett vitásten, melyen több neves professzor is jelen volt, K. Rahner nyíltan a tanítóhivatal mellé állt. (KNA 1980. február 7). — (10) A. Kellér: Die Tragweite der Unfehlbarkeitsfrage, (Stimmen der Zeit, 1980. 3. 147—158). — (11) K. Rahner: Zum Begriff der Unfehlbarkeit in der katholischen Theologie, in: Zum Problem Unfehlbarkeit, 9—26. — (12) Klaus Hemmerle: Offenes Denken braucht klare Fundamente, (Kirchenbote, Osnabrück, 1980. 4). — (13) Április 10-én Küng professzor bejelentette Tübingenben a sajtó előtt: kívált a teológiai fakultás kötelekéből. Mint ökumenikus teológus és mint az egyetem ökumenikus intézetének igazgatója továbbra is szemináriumokat kíván vezetni, e téren kutatásokat folytatni, tanítani és könyveket írni.

AZ EGYHÁZ A MAI VILÁGBAN

A Hittani Kongregáció nyilatkozata az eutanáziáról

A Szentszék Hittani Kongregációja június 26-án tette közzé — május 5-i keltezéssel — azt a tanító jellegű nyilatkozatát, mely a pápa jóváhagyásával összefoglalja a katolikus egyház álláspontját az eutanázia napjainkban világszerte sokat vitatott kérdésében. Az „eutanázia” szó görög szakkifejezés, jelentése szó szerint „euthanatosz” = jó halál. Azt az orvosi és etikai kérdéskört jelöli, amely eldönti, hogy milyen segítség nyújtandó a haldokló embernek.

Az eutanázia kérdésében megélenkült vitának minden rádióhallgató és újságolvasó ember tanúja. Az orvosi és etikai szakirodalom idevágó legfontosabb publikációit a *Valóság* című folyóirat 1980. évi 4. számában Blasszauer Béla tekinti át. Tanulmánya alapos eligazítást nyújt a kérdés eddigi történetéről, a megélenkülő eszmecserék mai okairól is. Nyilvánvaló, hogy a legfontosabb ok az orvostudomány fejlődésében rejlik, hiszen ma már gyógyszerekkel és technikai berendezésekkel lehetővé vált, hogy jelentősen meghosszabbítsák az embernek legalábbis vegetatív létét. Elég egy amerikai lány, Karen Ann Quinlan 1975-ben szenzációt keltő tragédiájára utalni, aki éveken át élt lélegeztető készülék segítségével, annak bármilyen ésszerű lehetősége nélkül, hogy normális tudati állapotát visszanyeri.

A föllendült érdeklődést azonban világnézeti okok is indokolják. Blasszauer Béla világosan leszögezi említett tanulmányában: „A halál és a haldoklás körüli kérdéseket a marxista filozófia még nem munkálta ki. A marxizmus klasszikusai az eutanáziával nem foglalkoztak. Az orvosi irodalom egyre jobban felismeri, hogy ezeket a kérdéseket komolyan kell venni, nemcsak mert filozófiailag sok kérdés vár tisztázásra, hanem mert egyre többen halnak meg kórházi és klinikai intézetekben s egyre kevesebb a vallásos hívő, akinek a lelkipásztor nyújthat segítséget.” Ebből következik Weizsäcker megállapítása:

„Az emberiség még sohasem volt olyan tanácstalan a halállal szemben, mint most... számára a halál... idegenné vált”. Kunt Ernő az Új Írás 1978 márciusi számában többek között így ír: „Mindahányan magukra hagyatva állanak szemben a halállal. A kultúra nincs segítségükre... Sokunknak a végfelmentés szemben valamely vallás ad nyugalmat. Néhányunknak a filozófia tanításai. A legtöbben azonban védtelenek vagyunk.”

Már e néhány szempont és idézet is rávilágít arra, mennyire sokrétű problémáról van szó. A legfontosabb kérdések ezek: mit és meddig kell megtennünk a haldokló ember életéért; — mikor és mit szabad elhagynunk a rendelkezésre álló eszközökből; — és milyen nem orvosi segítségre van szükség ahhoz, hogy „jól haljunk meg”?

A Hittani Kongregáció nyilatkozata igen pozitív visszhangot váltott ki szerente a világon. Franz Furger lüzerni morálteológus szerint ez a nyilatkozat átfogó, kiegyensúlyozott és gyakorlatias. Legfontosabb vonása, hogy világosan különbséget tesz az aktív és a passzív eutanázia között. A cél mindkét esetben a szenvedések megrövidítése. De aktív eutanázián a haldokló ember közvetlen megölését értjük, a passzív eutanázia viszont a haldokló életének meghosszabbítását célzó beavatkozások elhagyását jelenti. Lényeges az is, hogy a nyilatkozat hangsúlyozza ugyan keresztény szempontból a szenvedés értékét, mint keresztthordozást, a fájdalomcsillapítást azonban a teremtés rendjével összhangban állónak nevezi.

A NYILATKOZAT TÉZISEI. Bevezetésében utal arra, hogy az eutanáziáról az utóbbi évtizedekben többször nyilatkoztak a pápák (XII. Pius 1947-ben, 1951-ben, 1953-ban, 1957-ben; VI. Pál 1974-ben; II. János Pál 1979-ben, különböző orvoskongresszusok részvevőihez). Felsorolja a fentebb említett szempontokat is: az orvostudomány le-

hetőségei megnövekedtek az élet hosszabbítására, ugyanakkor a mai társadalomban a halál és a szenvedés szemlélete megváltozott. Több püspök-kari konferencia foglalkozott e problémával, és kérte a kongregációt az állásfoglalásra. A nyilatkozat elsősorban a Krisztusban hívőkhöz szól, de más vallások követői is remélhetőleg egyet fognak érteni lényegével, és a kongregáció kifejezetten reméli, hogy minden jóakarató ember elfogadja, aki az emberi személy jogait biztosítani akarja.

Az emberi élet értékéről szól a nyilatkozat első, elvi része. Az emberi életet a legtöbb ember szentnek tartja, a keresztények pedig egyenesen Isten szeretetének ajándékát látják benne. Ebből következnek az alábbi elvi megállapítások: 1. Senki sem olthat ki ártatlan emberi életet. (A halálbüntetés kérdésére csak lábjegyzetben utal: itt nem kíván állást foglalni, mivel a téma mélyebb megfontolásokat igényel.) 2. Minden embernek Isten akarata szerint kell az életét alakítania, itt a földön gyümölcsöztetnie, de végleges beteljesedését csak az örök életben várhatja. 3. Az öngyilkosság Isten legfelsőbb hatalmának visszautasítása és szerető gondviselésének tagadása.

Az *Eutanázia* című második rész először magát az elnevezést tisztázza: „jó halált”, könnyű halált jelent, rendkívüli fájdalmak nélküli halált. Manapság azonban olyan orvosi beavatkozásokat értenek inkább eutanázián, amelyeknek a beteg fájdalmainak és a haláltusának enyhítése a célja, bár azzal a veszéllyel járnak, hogy megrövidítik az életet. Sőt, szűkebb értelemben egyenesen az élet „irgalomból történő kioltását” is jelenti, amikor gyógyíthatatlan betegek szenvedését akarják megrövidíteni, torzszülötteket, elmebetegeket ölnék meg, hogy a családokat és a társadalmat megszabadítsák az évekig tartó megterheléstől. E sokféle értelmezéssel szemben a dokumentum a következő értelemben használja a fogalmat: „Olyan cselekedet vagy mulasztás, amely természete vagy szándéka szerint halált okoz, hogy a szenvedést és fájdalmakat így megszüntesse.” Az eutanázia tehát a szándék és az alkalmazott módszerek síkján értékelendő.

Nyomatékosan hangsúlyozza a nyilatkozat, hogy ártatlan emberi életet senkinek sincs joga szándékosan kioltani, sem a megfogant magzatét, sem bármilyen életkorú emberét. Közvetlenül halált okozó cselekedetet senkinek sem szabad kívánnia a maga vagy mások számára, sem kifejezetten, sem burkoltan. Ez ugyanis isteni törvénybe ütközik, megsérti az emberi személy méltóságát, bűntény az élet ellen. Vannak persze esetek, amikor hosszan elhúzódó és szinte elviselhetetlen szenvedések közepette, pszichikai és egyéb okokból valaki úgy érzi, hogy jogosan kívánja a halált magának vagy hozzátartozójának. Ilyen esetekben csökken vagy akár meg is szűnik az illető lelkiismereti felelőssége, de objektíve mégis téves lelkiismereti döntésről van szó, amely nem változtat azon a tényen, hogy a cselekedet természete szerint erkölcsileg elvetendő. A halál kívánását pedig valójában a segítség és szeretet utáni vágyként kell értelmeznünk. Mert a betegeknek nemcsak orvosi segítségre, hanem szeretetre, meleg, emberi és természetfölötti szeretetre is, szüksége van, amelyet a hozzátartozóknak és orvosoknak, ápolóknak egyaránt meg kell adniuk.

A harmadik rész címe: „A fájdalom jelentősége a keresztények számára és a fájdalomcsillapító eszközök alkalmazása”. Bár sok esetben, főleg előrehaladott korban különböző lélektani körülmények megkönnyítik a halál elfogadását, kétségtelen, hogy a halál természete szerint szorongással tölti el az ember szívét, különösen azért, mert nemegyszer súlyos és hosszan tartó szenvedések előzik meg. A testi fájdalom elkerülhetetlen velejárója az emberi életnek, sőt biológiai szempontból fontos figyelmeztető eszköz, hiszen jelzi a betegséget, rendellenességet. Pszichikailag azonban a biológiai hasznosságát meghaladó megterhelést jelent és ezért enyhítésére minden eszközzel törekednek az orvosok.

A keresztény tanítás szerint a szenvedésnek különös jelentősége van Isten üdvösségtervében. Krisztus szenvedésében részesedhetünk, és megmutathatjuk az Atya akarata iránti hűségünket és engedelmisségünket. Ezért nem csodál-

ható, hogy vannak keresztények, akik csak mérsékeltén élnek fájdalomcsillapító eszközökkel, hogy fájdalmaik egy részét önként vállalva egyesüljenek a megfeszített Krisztussal (Mt 27,34). „Nem volna azonban okos ezt a hősiesség magatartást általános normává tenni” — teszi hozzá a dokumentum. Az emberi és keresztény okosság éppen azt követeli, hogy a fájdalomcsillapító eszközök alkalmazását tanácsoljuk, még ha ez bizonyos bódulattal és mellékhatásként olykor az öntudat csökkenésével is jár. Sőt, ezt a kívánságot orvosi javallatra azoknál is joggal föltételezhetjük, akik már nem képesek azt kérni maguknak. A fájdalomcsillapító eszközök intenzív alkalmazása azonban nem problémamentes, mert — a szervezetet hozzácsókása miatt — hatékonyságuk biztosítására egyre nagyobb adagokat kell előírni. Ezzel kapcsolatban XII. Pius pápa megnyilatkozására, — 1957. február 24-én mondott beszédére utal a dokumentum: „Ha nem állnak rendelkezésre más eszközök és ezáltal az adott körülmények között nem éri sérelem az egyéb vallási és erkölcsi kötelezettségeket, megengedett, hogy olyan narkotizáló szereket alkalmazzanak, melyek a fájdalmat és az öntudatot kikapcsolják, még ha ezzel előreláthatóan megrövidítik is a beteg életét.” Ekkor ugyanis közvetlenül nem a halált akarják előidézni, hanem a szenvedés enyhítését, még ha fennáll is a korábban bekövetkező halál veszélye. Mindenesetre ilyen esetben komolyan meg kell fontolni, hogy a betegnek súlyos ok fennforgása nélkül nem szabad elvenni az öntudatát, mert joga van teljes öntudattal felkészülni a Krisztussal való találkozásra.

További fontos normákat ad a nyilatkozat negyedik része: „A helyes mérték a terápiai eszközök alkalmazásában”. Korunkban nagyon fontos, hogy megvédjük az emberi személy méltóságát és az élet keresztény értelmét éppen a halál órájában, minden „technikizálódással” szemben. „A természetes halálhoz való jogon” azt értjük, hogy mindenkinek joga van emberi és keresztény méltósággal meghalni. Eppen ezért merülnek fel orvosetikai kérdések a terápiai eszközök alkalmazását illetően. Alapvető erkölcsi elv, hogy

mindenki köteles egészségéről gondoskodni. Azok, akik a betegeket ápolják, szolgálatuk keretében kötelesek minden szükséges és hasznos gyógymód alkalmazására. De vajon bármilyen körülmények között kötelesek-e minden rendelkezésre álló eszközt alkalmazni? Eddig az erkölcsoteológusok azt a választ adták, hogy „rendkívüli” eszközök alkalmazása lelkiismeretileg nem kötelező. Ez az elv továbbra is érvényes — mondja a nyilatkozat —, de a mai körülmények között, az orvostudomány gyors fejlődése következtében további megvilágítást igényel. Ezért a következő megállapításokat teszi a Hittani Kongregáció:

1. Ha más gyógyító eszközök nem állnak rendelkezésre, a beteg engedélyével szabad a legújabb eszközöket alkalmazni, még ha nincsenek is eléggé kipróbálva és így nem veszélytelenek. A beteg, aki ezt megengedi, ezáltal nagylelkűen szolgálja az emberiség javát is. — 2. Ugyancsak szabad ennek alkalmazását megszüntetni, ha a remélt eredményt nem nyújtja. Ennél a döntésnél azonban tekintetbe kell venni a beteg és hozzátartozói, valamint az illetékes szakorvosok véleményét. Ők tudják ugyanis megállapítani, hogy megfelelő volt-e az alkalmazott eszköz és a személyzet a kívánt eredményhez, és hogy az alkalmazott terápia által okozott szenvedés és fájdalom arányban áll-e a gyógyító hatással. — 3. Mindig megengedett azokkal a gyógyászati eszközökkel megelégedni, amelyek általában rendelkezésre állnak. Senki sem köteles tehát olyan terápiát alkalmazni, amelyet már alkalmaznak ugyan, de csak bizonyos kockázattal és igen nagy költségekkel. Az ilyen eszköz elhagyása nem tekinthető öngyilkosságnak, inkább az emberi adottságok elfogadásának. Arról van szó, hogy el akarják kerülni egy túl költséges orvosi technika alkalmazását, melynek hasznossága nem áll arányban a ráfordítással. A beteg nem kíván családjára és a társadalomra túl nagy terhet róni. — 4. „Ha a halál elközelebb és már semmiféle terápiával meg nem akadályozható, szabad lelkiismeretben eldönteni, hogy a további gyógyítási kísérletekről lemond-e valaki, amelyek életének csak gyenge,

vagy fájdalmas meghosszabbítását el-
lentenek. Ezt anélkül teheti, hogy le-
mondana arról a rendes segítségről,
amely ilyen esetekben a betegnek jár.”

A nyilatkozat befejező része azt
hangsúlyozza, hogy az ismertett nor-
mák segíteni kívánják az embert a te-
remtő Isten tervének megvalósításában.
Az élet Isten ajándéka, és a halál el-
kerülhetetlen. Ezt el kell fogadnunk
teljes felelősséggel és méltósággal anél-
kül, hogy a halál óráját bármi módon
siettetnénk. A keresztényeknek hitük
fényében kell felkészülniük a földi
élet végéig, jelentő és az örök életet
megnyitó halálra. Végül egy nagyon
fontos gondolattal zárja nyilatkozatát
a Hittani Kongregáció: „Az egészségügy
területén dolgozóknak legfőképpen egész
szakmai készségüket kell a betegek és
haldoklók szolgálatába állítaniuk. Meg
kell azonban gondolniuk, hogy a bete-
gek és haldoklók más vigaszra is igényt
tartsanak, tudniillik a jószágra és szerető
résztve. Erre a szolgálatra az Úr
Krisztus is utalt, amikor ezt mondta:
»Amit egynek tettetek legkisebb testvé-
reim közül, nekem tettétek« (Mt 25,40).”

GYAKORLATI KÉRDÉSEK. Az euta-
názia kérdésében fontos és világos elvi
nyilatkozat igazítja el a hívőt, és meg-
gondolásokra készíti a „jóakarátú em-
bereket”. Kérdés azonban, hogy ezek
az elvek ténylegesen érvényesülnek-e
az orvosi etikában. Jól tudjuk: minél
súlyosabb állapotban jut kórházi keze-
lésre az ember, annál kiszolgáltatottabbá
vállik orvosainak. Nem mindig maga
választja őket, mégis meg kell bízniuk
bennük.

Ebben a vonatkozásban igen fontos az
eutanázia-kérdés hazai jövőjét és gya-
korlatát tekintve, amit Blasszauer Béla
már idézett tanulmányában ír. Nem fo-
gadja el Takács Tibor véleményét
(Egészségügyi Dolgozó, 1979. 5. sz.), aki
szerint „a marxista filozófia szerint a
társadalom érdeke előbbre való az
egyéni érdekénél, ebből kifolyólag a
passzív eutanáziának lehet létjogosult-
sága”. Blasszauer hangsúlyozza, hogy:
„ilyent a marxista filozófia — tudomá-
sunk szerint — nem mond. Társadal-
munkban, a szocializmusban az egyéni
és a társadalmi érdekek összeegyezte-

tése történik, s végső tendenciájában a
kettő harmonikus elérése a cél.” Azt
javasolja, hogy a vitában először tisztá-
zni kellene a fogalmakat, majd fel-
kellene mérni, valójában milyen is ha-
zánkban a haldoklók gondozása s mi-
kor kerülhet sor „a passzív vagy akár
az aktív eutanázia alkalmazására. Mi
történik az agyilag súlyosan károsodott
csecsemőkkel, az inoperabilisnek ítélt,
a kórházból hazaküldött betegekkel, hol
és milyen kritériumok alapján történik
a dialízisre, a szívműtétekre váró be-
tegek kiválasztása, s mindezt mennyire
egységes vagy eltérő országosan és egy
adott klinika vagy kórház szintjén. S
miután a kérdéses gyakorlatot megviz-
gáltuk, akkor — a várhatóan feltárt
ellentmondásokat — olyan orvostikai
normák és azok betartását ellenőrző bi-
zottságok segítségével kellene megoldá-
ni, melyekben az egész társadalom ér-
dekei fejeződnek ki, illetve melyekben
a társadalom nem orvos tagjai is kép-
viseltetik magukat. Sem a jogi szabá-
lyozás, sem az engedékenység nem le-
het megoldás. Az előbbi azért, mert az
eutanázia elsődlegesen olyan erkölcsi
kérdés, melyet nem lehet jogilag intéz-
ményesíteni, másrészt mert az orvosi
gyakorlat során az esetek különbözőek.”

A kérdés mélyen érinti a „mentálhi-
giénia” (a lelki segítségnyújtás) kérdé-
sét: olyan orvosi magatartást igényel,
mely nem csupán betegségeket akar
gyógyítani, kezelni, hanem a beteg em-
bert, a teljes embert szolgálja. Csak
ilyen szemlélettel lehetséges az erkölcsi
szempontokat is figyelembe venni, s
különösen a betegnek és hozzátartozói-
nak erkölcsi, lelkiismereti döntését tisztel-
tetben tartani. A nyilatkozat kifeje-
zetten nem érinti, de burkoltan utal
a betegek lelki gondozásának nélkülöz-
hetetlen feladataira. Blasszauer tanul-
mányából is kiolvasható, hogy a hiva-
tásukat lelkiismeretesen végző orvosok
maguk is tudják, mennyire szolgálja
ez a lelkipásztori gondozás a beteg és
a haldokló embert, de a vele törődő
orvost és egészségügyi dolgozót is. A
„természetes halálhoz való jog” azt is
jelenti, hogy biztosítani kell kinek-ki-
nek a hite szerinti halálra való felké-
szülését is.

ROSDY PÁL

Előszó

Porrá és hamuvá lesz minden egykoron.
 Azaz hogy nem tudom mivé,
 de nélkülem, nélkülünk.
 Sokáig csak ennek az eicsépett,
 megcáfolhatatlan igazságnak
 a bűvöletében éltem.
 Eszmélkedésem óta,
 kamaszkorom óta;
 évtizedeken át.
 Megátalkodottan és megbabonázottan.
 Aztán egy kétségbeesett pillanatomban
 kitaláltam a magam mentségére,
 az elvesztett túlvilági vigasz pótlására
 a költészetet.
 Mintha bármire is volna
 mentség vagy vigasz.
 Mintha lehetne.
 A szó csak szó.
 Engedelmes, gyarító eszköze
 szorongó álmainknak,
 a valóság titkait fürkésző,
 lobogó indulatainknak.

Porrá és hamuvá lesz minden egykoron.
 Nem mondhatok ennél biztatóbbat?
 Ezzel a rögeszmével indultam el,
 ezzel a finoman árnyalt fölismeréssel.
 S tulajdonképpen még ma is
 csak ezt ismételvegetem,
 értelmezem és magyarázom.
 Mégis időközben valahogy
 a visszájára fordult
 ez a keserű, barbár jóslat,
 illetve a tanulsága.
 Árnyékában a dolgok
 mostanában különös
 metamorfózison esnek át.
 Leroskadásuk előtt
 egyszerre csak vibrálni kezdenek.
 A mulatságosan bumfordi emberek
 törékenysége, szépsége
 hirtelen fölragyog.
 Mintha varázspálca érintené őket,
 delejes fényben áznak.
 Aztán persze széthullanak,
 alámerülnek az éjbe.
 Szertefoszlanak mint a látomások.
 Mintha nem is léteztek volna,
 oly közönyösen, hibátlanul
 hömpölyög az idő tovább.
 S a költészet sem őrzi meg őket;
 előbb-utóbb szétporlad a nyelvi is.
 Hiába küzdök értük én,
 földön vonszolódó árnyék?

Élet a halál előtt

Fontos, hogy szépen éljünk, de nem kevésbé fontos, hogy végül nyugodtan, méltósággal búcsúzzunk az élettől. A halál az élet próbája. Elsősorban a saját halálunkkal való szembenézés, de az is, hogy milyen választ adunk mások, a hozzánk közelállók halálára. Vannak, akik negyven-ötven évet, vagy még többet is megélnék anélkül, hogy találkoznanak betegséggel, halállal, s az életük hirtelen szakad meg. A próbatétel azonban kevés embert kerül el. Az embertársaink halálával kapcsolatos magatartásunk kétirányú lehet: a veszteség elfogadása, a bele-törődés, illetve a kritikus időszakban a haldoklónak nyújtott segítség. Számos probléma merül fel ezzel összefüggésben: megmondjuk-e a betegnek, hogy állapota válságos, vagy titkoljuk el előle; ha választási lehetőség van, kórházban vagy otthon ápoljuk-e; milyen segítséget nyújthatunk a haldoklónak.

Legtöbbször, mivel nem gondolkoztunk a kérdéseken, a hagyományos választ fogadjuk el: viláért sem sejtetjük a beteggel, hogy gyógyulására kevés a kilátás, vidám arcot mutatunk előtte, igyekszünk a lehetőség szerint mindent megadni neki, megpróbáljuk megszerezni az orvosok, ápolónők jóindulatát — és miután mindettől testileg-lelkileg kimerültünk, igyekszünk menekülni a beteg közeléből, akinek a gondozását természetesen csak kórházban tudjuk elképzelni. Hogy azután mi történik tovább, az a körülmények szerint alakul. Lehet — ha elég sokáig tart a betegség —, hogy végül el tudjuk fogadni a megváltoztathatatlant, és megértjük azt is, a betegnek mi a legjobb. Sajnos azonban az ellenkezője gyakoribb. Az ember hajlamos arra, hogy kerülje ezt a témát: a halálról nem illik beszélni, a halálra jobb nem gondolni. Így aztán készületlenül ér bennünket a magunk halála, de a szeretteinké is. Ennek pedig az a szomorú következménye, hogy amikor végleg eltávozott, akit szerettünk, vagy akiért felelősséget éreztünk, akkor döbbenünk rá, mulasztást követtünk el, olyan mulasztást, amit már nem tehetünk jóvá.

Erre a feladatra készít elő a svájci származású amerikai pszichiáter, Dr. Elisabeth Kübler-Ross könyve a „Haldoklókkal beszélgettünk”. A kötet az Egyesült Államokban nyolc kiadást ért meg, s megjelent német, francia, holland, finn, svéd, olasz, spanyol és japán nyelven is. A szerző, egy amerikai ideggyógyászati központ igazgatója, így ír az előszóban: „Nem akarok tankönyvet írni a haldokló betegekkel való bánásmódról, sem pedig lélektani értekezést a haldoklókról. Egyszerűen egy új és fontos lehetőségről szeretnék beszámolni. Néhány súlyos beteg történetét hozom nyilvánosságra és idézem szavaikat, amelyek küzdelmeikről, reményeikről és csalódásairól szólnak. Remélem, hogy ez a beszámoló arra biztat majd másokat is, hogy ne térjenek ki a 'reménytelen' elől, hanem menjenek elébe, mert az élet utolsó óráiban nagyon sokat segíthetünk embertársainknak.”

Az idős betegek sorsa már önmagában véve is elég szomorú: nemcsak fogyatkozó testi erőikkel kell számolniuk, hanem az egyre nyomasztóbb, félelemmel terhes egyedülléttel is. A haláltól való félelem még a betegség jelentkezése előtt is kínozza őket. Mi az alapja ennek a félelemnek? Az ember tudat alatt örök életre számít, testi értelemben is. Valamennyien sokszor öntudatlanul is tiltakozunk az ellen a gondolat ellen, hogy életünk véget érhet. A halál tudatalattinkban valami nagy bűnhöz kapcsolódik, amelyért bűnhődnünk kell. De ez a reakció is változó: különböző kultúrák különböző választ adnak erre a kérdésre. Közismert, hogy például a természethez közel élő emberek mennyire magától értetődőnek fogják fel a halált. Nyugodtan elbúcsúznak hozzátartozóiktól, szomszédaiktól, tanácsokat adnak, rendelkeznek, és mivel lelkükben elfogadták a halált, haláltusájuk is könnyebb. Csak attól szenvednek, ha nem otthon, hanem kórházban kell meghalniuk.

Természetesen szükséges a kórház a gyógyítás, az életmentés érdekében, de az kétségtelen, hogy sivárabbá, nehezebbé teszi a halált. Ha a beteg otthon, családjá körében van, könnyebb a helyzete a haldoklónak is és a családnak is. A megszokott környezet nem terheli meg annyira az alkalmazkodással, családjá jól ismeri szokásait: „...a tűzhelyen fővő leves illata felkelti az étvágyát, és néhány kanál étel elfogyasztása kellemesebb és hasznosabb, mint az infúzió — ol-

vassuk Kübler-Ross könyvében. — Nem az infúzió és nyugtatók ellen beszélek. Vidéki orvos koromból tudom, hogy ezek elkerülhetetlenek. De azt is jól tudom, hogy a türelem, egy jól ismert, kedves kéz és a megszokott ízek többet érnek, mint száz üveg intravénásan beadott gyógyszer." Talán éppen azért lett olyan elrettentő a halál gondolata napjainkban, mert a kórház elszemélytelenítő légkörével kapcsolódik össze. Az elhagyatottság, a személytelen bánásmód már abban a percben elkezdődik, amikor a beteget, megszokott környezetéből kiszakítva, kórházba szállítják. Aki ezt valaha átélte, sosem felejtí el, milyen volt, amikor hordágyra fektették, és a mentőautó üvöltő szirénákkal a kórházba rohant vele.

„A mentőszállítás a hosszú szenvedés első állomása. Az egészséges ember is nehezen viseli el a felvételi szoba lármáját, vakító fényét — írja továbbá a szerző. — Ilyenkor a takaró alatt fekvő betegre rá kell mosolyogni, meg kell fogni a kezét és türelmesen kell felelni a kérdéseire. Gyakran nem vesszük figyelembe a súlyos beteg önmagával való rendelkezési jogát, amikor nélkülük, felőle döntünk, de legalább gondoljunk arra, hogy a betegnek is vannak érzései, véleménye és mindenekelőtt joga ahhoz, hogy meghallgassák. A kórházba szállított beteg azonnal bekerül a kórház gépezetébe: nővérek, ápolók, orvosok sürgőldőnek körülvették, vért vesznek tőle, EKG-t készítenek, a röntgenasztalra fektetik. Elkezdik tárgyként kezelni: gyakran a kívánsága ellenére történnek a dolgok, és ha tiltakozik, nyugtatókkal hallgattatják el. Lehet, hogy könnyörög, hagyják békén, de helyette infúziót, transzfúziót kap, — ami orvosilag éppen szükségesnek mutatkozik. Arra vágyik, legalább álljon meg valaki egy pillanatra az ágya mellett, hogy valamit mondhasson vagy kérdezhessen — ehelyett tízen foglalkoznak vele, de csak a pulzusával, vérnyomásával, belső szerveinek funkciójával, nem pedig az ő személyiségével. Mindez a megmentése érdekében történik: ha majd túljut az életveszélyen, elkezdhetünk a személyes kívánságaival is törődni, ezekben az órákban, napokban erre egyszerűen nincs idő. Legalábbis ezzel indokoljuk meg a személytelen, gépies sürgőldést a beteg körül — de lehet, hogy a valóság egészen más. Lehet, hogy csak így tudjuk elviselni az aggodást és a rossz érzést, amit a súlyos vagy reménytelen állapotban levő beteg kelt bennünk? Azért foglalkozunk a vérnyomásával és más konkrét ténnyel, mert nem akarjuk látni a fenyegető halált, ami annyira rémisztő, hogy a tekintetünket a szenvedő arcáról inkább a műszerek felé fordítjuk, — nem utolsósorban azért, mert ez az arc a saját tehetetlenségünket és saját halandóságunkat idézi fel.”

Dr. Kübler-Ross figyelmét egy baleset következtében teljesen megbénult beteggel való problémák hívták fel a haldoklókra, illetve az idült betegségben szenvedőkre. A beteg huszonöt éves fiatalember volt, akit csak légzőkészülékkel lehetett életben tartani. A készülék miatt beszélni sem tudott, de kezelőorvosa úgy érezte, mélysegesen elégedetlen a kezeléssel és ápolással, családottság és harag árad belőle. A pszichiáternőhöz fordult. Az orvosnő javaslatára a kezelőorvossal együtt a beteg jelenlétében próbálkoztak a konfliktus feloldásával. A beteg, bár beszélni nem tudott, mégis kifejezésre juttatta, hogy elégedett, amiért őt is bevonják a megbeszélésbe. Hogy panaszait közölhesse, a légzőkészüléket néhány percre meglazították, így a beteg tudott néhány mondatot szólni. A visszafojtott érzelmek árja tört fel belőle. Elmondta, nem a haláltól fél, hanem attól, hogy így kell élnie, és kérte az orvost, „ha már annyi fáradsággal megmentették az életét, segítsenek abban, hogy az elviselhető legyen a számára”. Elmondta, hogy valóságos pánikba esett amiatt, hogy semmilyen módon, sem szóban, sem írásban nem tudja közölni érzéseit, kívánságait. A néhány perces megkönnyebbülésért és az orvosok igyekezetéért rendkívül hálás volt. Közösen elhatározták, hogy az ilyen „beszélgetéseket” rendszeresítik, a beteg kívánságait figyelembe veszik. A következő beszélgetés alkalmával örömmel hallotta Kübler-Ross, hogy a beteg már olyan gondolatokkal foglalkozik, hogy időnként hazalátogat, sőt, ha ez a légzőkészülék szállításával és külön ápolónóval megoldható, rövid időt tölt a tengerparton.

A szerzőt a kérdés behatóbb tanulmányozására azzal a négy teológiai hallgatóval való találkozás indította, akik az emberi élet idős korban jelentkező válságának okairól írtak disszertációt, és a kórházban gyűjtöttek anyagot. Az orvosnő segítségükkel valósította meg régi tervét: egy általános orvos, egy ideg-orvos és egy lelkes, valamint ápolónők és szociális gondozók, teológusok és orvos-tanhallgatók közreműködésével csoportot szervezett, amely rendszeresen látogatta a kórházban fekvő haldoklókat és súlyos betegeket. Bár a kezelőorvosok részéről a terv ellenkezéssel találkozott, de Kübler-Ross doktornő csoportja — vagy

ahogy nevezték, „szemináriuma” — minden esetben hasznosnak bizonyult. A betegek, az orvosokkal és a hozzátartozókkal ellentétben, nem tiltakoztak a beszélgetések ellen, és még a valóban súlyos állapotban lévő betegek is felélenkültek félórai beszélgetéstől. Nyilván éppen azt adták a betegeknek, aminek hiányától a kórházban a legjobban szenvedtek: figyelmet fordítottak a gondolataikra és érzéseikre, kikérték a véleményüket, érdeklődtek a kívánságaik iránt, engedték, hogy nyíltan beszéljenek közelgő halálukról.

Az itt következő aplasiás anaemiában szenvedő tizenhét éves lánnyal folytatott beszélgetésből kiderül, hogy a betegek szerint jobb, ha ismerik az igazságot, egészségük valódi állapotát.

ORVOSNÓ: Mondja el, kérem a csoportnak, mióta beteg, és hogyan kezdődött a betegsége?

BETEG: Hirtelen tört ki. Egy szomszédos faluban voltam valamilyen egyházi ünnepélyen. Utána az iskola épületében ebédeltünk. Hirtelen erős hidegrázást kaptam, és heves fájdalmat éreztem a bal oldalamon. A pap házába vittek és lefektettek. A fájdalom fokozódott. Orvost hívtak, aki vakbélgyulladásra gyanakodott és kórházba akart küldeni, de ekkor magától megszűnt a fájdalom. Alaposabban megvizsgáltak és azt mondták, hogy nem vakbél. Akkor hazamentem. Néhány hétig minden rendben volt, iskolába is jártam.

ORVOSNÓ: Mit gondolt, mi baja van?

BETEG: Fogalmam sem volt róla. Egy idő múlva újra rosszul lettem, elájultam és leestem a lépcsőről. Háziorvosunk azt mondta, hogy vérszegény vagyok és kórházba utalt. Transzfúziót kaptam. Ismét erős fájdalmaim voltak. Először azt gondolták, hogy a lépemmel van baj, és el akarták távolítani. Végül dr. Y.-nal konzultáltak, így kerültem a klinikára tíznapos kivizsgálásra. Újabb röntgenfelvételeket készítettek, és végül megállapították, hogy aplasiás anaemiám van.

ORVOSTANHALLGATÓ: Mikor volt ez?

BETEG: Május közepén. Megmondták nekem, miről van szó, de azt mondták, hogy nem veszélyes.

ORVOSNÓ: Azt mondták, hogy nem veszélyes?

BETEG: Igen. A szüleim mondták meg az igazat. Azt kérdezték, akarok-e mindent tudni. Azt feleltem, hogy igen. Ekkor megmondták.

ORVOSNÓ: Hogyan fogadta a közlést?

BETEG: Először nem tudtam, hogy fogom elviselni. Aztán arra gondoltam, hogy Isten küldte rám a betegséget, mivel olyan hirtelen betegedtem meg, és addig mindig egészséges voltam. Arra gondoltam, hogy Isten kezében vagyok, és nem kell félnem. Ezt azóta is érzem, ez tartotta bennem a lelket.

ORVOSNÓ: Nem levert néha?

BETEG: Nem.

ORVOSNÓ: Nem gondolja, jobb lett volna, ha nem a szüleitől, hanem az orvosoktól tudja meg a valóságot?

BETEG: Nem, nagyon örülök, hogy ők mondták meg.

ORVOSTANHALLGATÓ: Megváltozott-e a személyisége azóta?

BETEG: Igen, mindig több emberrel tudok jó kapcsolatot tartani. Látogatom a betegeket és segítek nekik. Ha az embernek valami baja van, jót tesz, ha emberekkel beszélhet.

HALLGATÓ: Úgy találja, hogy a környezete, családtagjai és barátai is másképp viselkednek önnel?

BETEG: Sokkal közelebb kerültem a hozzátartozóimhoz. A bátyámmal mindig is jól megértettük egymást, ő tizennyolc éves, én tizenhét, csak tizennégy hónap van köztünk. A nővéremmel is mindig nagyon jóban voltunk, ez most még fokozódott, a testvéreim és a szüleim is nagyon közel kerültek egymáshoz. Jobban tudok velük beszélgetni.

ORVOSNÓ: Hogy élt, mielőtt megbetegedett?

BETEG: Nagyon szerettem csatangolni, sportolni és szórakozni.

HALLGATÓ: Ha visszagondol, nem lett volna jobb, ha a szülei még várnak az-
zal, hogy megmondják az igazat?

BETEG: Nem, örülök, hogy ilyen hamar megtudtam. Sőt, azt hiszem, a legjobb
lett volna, ha az első perctől kezdve tudok arról, hogy ebből a betegségből nem
gyógyulok meg.

ORVOSNŐ: Gondolja, hogy jó, ha mi, orvosok a halálos betegekkel nyíltan be-
szélünk az elkövetkezendőkről? Milyen tanácsot adna, ha azt kérdeznénk, hogyan
segíthetünk a betegeken?

BETEG: Vannak orvosok, akik bejönnek a szobába, körülnéznek és azt mondják:
„Na, hogy vagyunk ma?” — vagy más sületlenséget. Az embert bosszantja, hogy
azért, mert beteg, így beszélnek vele. Ez azért sem jó, mert ha az ember ilyen
viszonyban van az orvossal, már előre fél a látogatásától. Ha az orvos barátságos
és emberi, az nagyon sokat segít.

A beszélgetések alapján Dr. Kübler-Ross arra a meggyőződésre jutott, hogy a
betegek halállal kapcsolatos reakciója több fázison megy át. Az *első szakasz el-
zárkózás a halál tudomásulvétele elől*. Az első reakciója minden betegnek, akár
közölték vele az igazságot, akár maga jött rá, körülbelül így fejezhető ki: „Nem,
ez nem lehet igaz!” Volt olyan beteg, aki inkább azt tettelezte fel, hogy a rönt-
genfelvételt elcsereélték, és ragaszkodott új felvétel elkészítéséhez. Különösen azok
reagálnak ilyen módon a halál gondolatára, akikkel minden bevezetés nélkül kö-
zölték az igazságot. A tudomásul nem vétel védekezési reakció a beteg részéről;
ütköző, amelyet a beteg önmaga és az ijesztő diagnózis közé ékel. Az volt az ér-
dekes, hogy a betegek olyankor is készek voltak a halál kérdéséről beszélni,
amikor az orvosok szerint még nem állt nagyon közel hozzájuk a halál. A tapasz-
talat szerint lélektanilag is jobb akkor beszélni erről, amikor a halál még „több
mérőföldnyi” távolságra van, mint amikor már a küszöbön áll. A család számára
is előnyös, és a beteget is megnyugtatja, ha még teljes szellemi képességei bir-
tokában lehet vele megbeszélni a családban jelentkező problémákat. Egyébként
ez a szakasz, amikor a halál tudatát a beteg el akarja hártani, csak rövid, át-
meneti jellegű. A kétszáz beteg között, akikkel a csoport tagjai foglalkoztak, mind-
össze három akadt, aki mindvégig tiltakozott a halál tudomásulvétele ellen.

A *második szakasz a harag*. Az első reakciót, amit így fejezhetünk ki: „Nem,
velem ez nem történhet meg!”, követi a második, amikor már a beteg önmaga
előtt sem titkolja, hogy tudja, most rajta a sor. Ennek a szakasznak az érzelmei
harag, látadás és irigység. Egyetlen kérdés az uralkodó: „Miért éppen nekem
kell meghalnom?” Dr. G. fogalmazta ezt meg egy beszélgetés során: „Gondolom,
hogy a helyemben mindenki valaki másra gondol és azt kérdezi: Miért nem ő?
Ez nekem is többször megfordult a fejemben. Itt van például egy ember, akit
gyermekkorom óta ismerek, nyolcvankét éves, és amennyire egy halandó meg-
ítélheti, semmi haszna sincs már a világban, — reumás, nyomorék, piszkos, igazán
senki sem szeretne a helyében lenni. Mindig ez a kérdés tör fel belőlem: Miért
nem az öreg George?”

Ebben a stádiumban nehéz dolga van a családtagoknak és az ápolószemély-
zetnek, mert a betegnek saját sorsa felett érzett haragja rájuk zúdul: Az orvosok
nem érnek semmit, nem tudják, milyen vizsgálatokat kellene elvégezni, és mi-
lyen diétát kellene előírniuk. A beteget feleslegesen ott tartják a kórházban, és
semmibe veszik kívánságait. Megengedik, hogy kellemetlen szobatársat kapjon,
pedig a betegnek legalább egy kis nyugalomhoz joga lenne, és így tovább. Az
ápolóknak is kijár: ha fel akarja rázni a párnát és kisimítani a lepedőt, a beteg
azt mondja, hogy soha nem hagyják nyugton; ha kimegy, azonnal szól a csengő:
már igazán megigazíthatnák az ágyát. A család látogatásait örömtelenül várja,
a hozzátartozók számára valóságos lidércnyomás a találkozás, amit könnyekkel
és büntudattal fogadnak, s elhatározzák, ezentúl ritkábban látogatják, ha a jelen-
létük ennyire idegesíti. Ahová csak néz a beteg, mindenütt haragra talál okot.
A tévében vidáman táncoló fiatalokat lát, míg ő alig tud megmozdulni az ágyban;
a rádió katasztrófákról ad hírt, és az ő tragédiájáról közben elfeledkeznek. Nem,
ezt nem engedheti! És mind hangosabb lesz, egyre újabb kívánságokkal lép fel,
panaszodik és mintha azt mondaná: „Ne felejtsetek el, még élek! Még hallat-
hatom a hangomat! Még nem haltam meg!” Ha megértésre talál, ha időt és fi-
gyelmet szentelnek neki, megnyugszik, és nem lesz annyira követelődző. Rájön,

resszió másik formája a közbőn álló, várható veszteség miatt keletkezik. Ha szomorú emberrel találkozunk, első reakciónk az, hogy megpróbáljuk felvidítani és elmagyarázzuk, hogy nem kell a dolgokat olyan sötétben látni. Ez sokszor saját magunk kedvéért történik: mi nem tudunk szomorú arcot, gyászt, bánatot sokáig elviselni magunk körül. Pedig a betegnek erre a depresszióra is szüksége van. Ha valaki mindig csak vidám dolgokról beszél vele, valósággal megtöltja, hogy a halálra gondoljon. Mindnyájan éreztünk már gyászt, fájdalmat. Tudjuk, milyen megkönnyebbülést jelent, ha fájdalmainkat kifejezhetjük. A halálos beteg is hálás, ha mellette vagyunk, anélkül, hogy görcsösen felvidítani akarnánk. Ez a megnyugvársra előkészítő fájdalom nem igényel sok beszédet, ellentétben az előzővel, amikor konkrét dolgokat kellett a beteggel megbeszélni. Itt csak arra van szükség, hogy csendben ülünk mellette és egy-egy gesztussal értésére adjuk, mennyire vele érzünk. Talán azt szeretné a beteg, hogy imádkozzunk vele, mert már kezd az odaát levő dolgokra felkészülni. Egy ebben a stádiumban folytatott beszélgetést röviden ismertettünk.

H. úr példája jól illusztrálja a depressziós szakaszt, amit esetében az is súlyosbított, hogy a környezete, különösen a felesége, nem ismerte fel, vagy nem akarta megérteni, mire van szüksége. A depresszió mindkét formája megmutatkozott nála: először a bűntudat saját sikertelen élete miatt, ezt pedig csak növelte fokozódó gyengesége, aminek következtében nem tudott a családjáról gondoskodni. A kilátásba helyezett újabb kezelés nem derítette fel, sőt nyugtalanította, hogy újból fel kell vennie a harcot az életéért, holott a halált lényegében már elfogadta.

ORVOSNŐ: Nos, semmit nem tudunk önről. Ezért kérjük, mondja el röviden, hány éves, mi a foglalkozása, és mióta van kórházban?

BETEG: Talán két hete. Vegyésztechnikus vagyok, főiskolai diplomám van. Ezenkívül tanfolyamokat hallgattam az egyetemen a kommunikációról.

LELKÉSZ: Személyesen érdekelte a kommunikáció kérdése, vagy hivatásából kifolyólag foglalkozott vele?

BETEG: Személy szerint érdekelt.

ORVOSNŐ: Miért van itt a klinikán?

BETEG: Ebben a kórházban először vagyok. Idén áprilisban egy másik kórházban operáltak.

ORVOSNŐ: Akkor állapították meg, hogy rákja van?

BETEG: Igen, és akkor kértem, hogy erre a klinikára hozzanak.

ORVOSNŐ: Mit válaszolt, amikor közölték önnel, hogy rákja van?

BETEG: Természetesen nagy csapás volt, főleg azért, mert eleinte semmi reménnyel nem bíztattak.

ORVOSNŐ: Hogyan tud az ember ilyesmit elintézni magában?

BETEG: Hát, ebben az időben olyan sok személyes bajom volt, hogy nem is ragaszkodtam az élethez.

LELKÉSZ: Milyen problémái voltak?

BETEG: Meghalt az apám, anyám és a bátyám. És aztán meghalt a huszonnyolc éves lányom is. Két kisgyermeket hagytam hátra, akiket három évig, múlt év decemberéig mi neveltünk. Ez volt a legnehezebb, mert mindig órá emlékeztettek.

ORVOSNŐ: Miben halt meg a lánya?

BETEG: Nem bírta a perzsiai klímát, a több mint negyven fokot árnyékban.

ORVOSNŐ: Vannak még gyermekei?

BETEG: Van, három.

ORVOSNŐ: Velük mi van?

BETEG: Ők jól vannak.

ORVOSNŐ: Ilyen sok szomorúság után nehéz újabb bajt elviselni. De hogyan segíthetnénk önnek? Kitől vár segítséget?

BETEG: Még senkitől sem kértem segítséget.

ORVOSNŐ: Akkor hát senkivel nem is beszélgetett a problémáiról? A feleségével sem?

BETEG: Nem.

ORVOSNŐ: A felesége még mindig bántódik a leányuk miatt, vagy ő már kiheverte a csapást?

BETEG: Ezt nála nem lehet tudni.

ORVOSNŐ: Milyen ember a felesége?

BETEG: Erőteljes egyéniség, tele jóakarattal. Mindent jól csinál, és mindent megtesz a családért.

LELKÉSZ: Azért nem akar a feleségével az állapotáról beszélni, hogy ne terhelje ezzel?

BETEG: Nálunk más a probléma. Ő nagyon lendületes egyéniség és úgy gondolja, hogy én kudarcot vallottam az életemmel, elsősorban a munkámban.

ORVOSNŐ: Milyen vonatkozásban?

BETEG: Sosem volt tehetségem a pénzszerzéshez, és végül is négy gyermekünk volt. Ezenkívül úgy gondolta, hogy nem tettem meg mindent a legkisebb fiunk nevelése érdekében, aki fogyatékos.

ORVOSNŐ: És a másik két gyermek?

BETEG: A középső fiunk miatt is nekem tesz szemrehányást. Problémák vannak vele az iskolában, és az anyja úgy gondolja, ha valaki a sarkában volna, jó tanuló lehetne. A legidősebb fiunkkal nincs baj, most vizsgázik elektronikából.

ORVOSNŐ: Úgy látom, azt akarja mondani, hogy felesége rendkívül tevékeny és energikus, és szeretné, ha a gyermekei is olyanok lennének.

BETEG: Pontosan így van.

ORVOSNŐ: Ez pedig nehezebbre esik, mert a betegsége következtében egyre gyengébb és még kevesebb pénzt tud keresni.

BETEG: Amikor egyszer azt mondtam, hogy nem tudom túlélni a lányunk halálát, így felelt: Fel a fejfel! Nem szabad ilyen pesszimistának lenni.

ORVOSNŐ: Nagyon fontos volna, hogy kibeszéljék magukat.

BETEG: A feleségem az első mondat közepén félbeszakítana.

ORVOSNŐ: Gondolt már a halálra?

LELKÉSZ: Szeretném tudni, hogyan gondolkozik az életéről a halál tudatában?

BETEG: Be kell vallanom, soha nem a halálra gondolok, hanem arra, hogy az életnek nincs értelme.

LELKÉSZ: Miért nincs értelme?

BETEG: Ha hoinap meghalok, a feleségem hajszálra ugyanúgy fog élni, mint eddig.

LELKÉSZ: Mi ad mégis tartalmat az életének?

BETEG: Az egyházban végzett munkám nagy örömet és kielégülést szerzett. Évek óta dolgozom a presbiteriánus egyház egyik gyülekezetében. Itt sok mindennel foglalkozom, amit a feleségem nem értékel: kórusban énekeltem, gyermek-istentiszteleteket vezettem, írásbeli munkákat vállaltam. Ezt a tevékenységet én nagyon fontosnak tartom, és ez a munka sokat segített nekem. De a feleségem semmire sem becsüli az ilyesmit, mert nem hoz a konyhára.

ORVOSNŐ: Mit jelent önnek a halál?

BETEG: Mit jelent a halál? Minden hasznos tevékenység végét. De én „hasznos” tevékenységen mást értek, mint a feleségem.

LELKÉSZ: Gondolja, hogy a felesége hajlandó lenne beszélni velünk?

BETEG: Egészen biztosan.

ORVOSNŐ: Akkor megpróbáljuk. És talán egyik nap meglátogatjuk a kórteremben.

BETEG: Önök nagyon sokat segítettek nekem. Csakhogy az állapotom nem fog megjavulni.

ORVOSNŐ: Ijesztő gondolat ez az ön számára? Nem látom, hogy félne a haláltól.

BETEG: Nem is félek. Hívó ember vagyok, és ez szilárd alapot ad nekem. Kevésbé félek a haláltól, mint attól a kilátástól, hogy az életemet úgy kell majd folytatnom, mint eddig. A hivatásomban sosem értem el annyi eredményt, mint amikor emberekkel foglalkoztam.

ORVOSNŐ: Van még valami, amit szeretne elmondani?

BETEG: Nos, ha az ember nagyon elcsüggedt, akkor inkább papra van szüksége, mint pszichiátra. Nagyon rossz, hogy éjjel vagy hajnalban, amikor a leggyakrabban szükségünk lenne rá, nincsen sehol.

ORVOSNŐ: A jelenlevő lelkész például egész éjjel beteget látogatott. A kórházi ápolásról mi a véleménye?

BETEG: Az a helyzet, hogy éppen olyankor kívántam a lelkész vigaszát, más szóval akkor voltam általában kiborulva, ha napközben egy bizonyos nővér volt szolgálatban. Megkérem például, segítsen egy kicsit az evésnél. Azt válaszolja: „En erre nem érek rá. Ha enni akar, akkor biztosan sikerülni is fog, ha pedig nem akar enni, akkor ne egyen”. Egy másik ápolónő nagyon készséges, de soha el nem mosolyodna. En pedig megszoktam, hogy mindenkire barátságosan közeledjek.

ORVOSNŐ: Ideje, hogy befejezzük a beszélgetést. Mielőtt elkezdjük, azt mondta, öt percnél tovább nem tud fönn lenni. Most pedig már majdnem egy órája beszélgetünk.

BETEG: Meglepően jól érzem magam, egyáltalán nem vagyok fáradt.

Ezt a beteget barátságosan, zárkózott embernek ismerték, s nem hitték, hogy hajlandó lesz részt venni a beszélgetésben. A beszélgetés során világosan kirajzolódott a problémái: a családjában előforduló halálesetek leverték. Az is kiderült, hogy helyzetét azért érzi reménytelennek, mert a feleségével nem értik meg egymást. A felesége viselkedése, szemrehányásai azt az érzést keltik benne, hogy mindenben kudarcot vallott.

Az volt tehát a feladatunk, hogy elősegítsük — írja Kübler-Ross — egy utolsó kommunikáció létrejöttét a beteg és a felesége között. Másnap találkoztunk a feleséggel: egészséges, erőteljes, energikus asszonynak látszott, éppen olyanak, amilyenek a férje leírta. Megerősítette, amit a férje mondott: „Ha már nem lesz köztünk, minden ugyanúgy fog menni, mint eddig. Mostanában már a fűvet sem tudta lenyírni.” Igen, tudja, hogy már nincs sok ideje hátra, de sajnós nem tudja hazavinni. Úgy gondolta, hogy egy otthonban helyezi el. Az orvosnő hangosan összefoglalta, amit az asszony mondott: „A férje tehát semmiben nem felelt meg várakozásainak, nem volt eredményes a dolgaiban. Nem nagyon fogják megsiratni. Az életében nem lehet találni semmit, amire érdemes lenne visszaemlékezni.” H.-né ekkor felkiáltott: „Hogy mondhat ilyet! Ő a világ legrendesebb, leghűségesebb embere!” Ezután elmondták neki, miről beszélgettek a férjével, azután együtt keresték fel őt. „Sosem fogom elfelejteni a beteg várakozásteli arckifejezését. Az arca felderült, amikor a felesége ezt mondta: »...és akkor megmondtam nekik, hogy te vagy a legrendesebb ember a világon. Hazafelé menet benézek a templomba, és elhozok neked valami munkát, amit szoktál végezni. A következő napokban egy kicsit elfoglalhatod magad velem.« A beteg így búcsúzott: »Ezt, míg élek, nem felejtsem el önöknek!« Tudtuk, hogy ez nem valami hosszú idő, de hiszen nem is ez a fontos.”

Az ötödik szakasz a megnyugvás. Ha a betegnek elég ideje van, az első szakaszokban érzett nehézségek leküzdése után olyan stádiumba kerül, amikor a sorát már levertség vagy harag nélkül el tudja viselni. Kifejezésre juttatta már érzéseit, és most többé-kevésbé nyugodt várakozással tekint az elkerülhetetlen elé. Fáradt, gyenge, és egyre gyakrabban szunnyad el. Mind több alvásra van szüksége, míg nem szinte az egész napot átalussza, mint a csecsemők.

A megnyugvás stádiumát azonban nem szabad úgy elképzelnünk, mint valami boldog időszakot. Ez csaknem minden érzelmtől mentes szakasz. Úgy látszik, hogy a nagy fájdalmak elmúltak, a küzdelem véget ért. Most következik „az utolsó nyugalom a hosszú út előtt”. Ebben az időszakban inkább a családnak van szüksége segítségre és megértésre. A beteg már elért egy bizonyos békét és megnyugvást, érdeklődési köre egyre szűkül. Azt kívánja, hagyják békében, ne zavarják a külvilág híreivel és problémáival. A látogatóknak sem igen örül. Kommunikációnk vele már csak egyes szavakra és gesztusokra korlátozódik, gyakran csak egy kézmozdulat int a maradásra. Előfordul, hogy a beteg fogja kezünket és ezzel kéri, maradjunk mellette. Ha valakinek nem esik nehezére a haldokló mellett ülni, akkor ez az együttállgatás a legbeszédesebb kommunikáció lehet. Jelenlétünk jelzi a betegnek, hogy mindvégig rendelkezésére állunk. Már nem kell

beszélnie, minden dolgát elrendezte, és csak idő kérdése, hogy örökre behunyja a szemét. Megnyugodva tapasztalja azonban, hogy nincs magára hagyva akkor sem, ha már nem tud beszélni.

Hogyan lehetne összefoglalni Kübler-Ross „szemináriumának” tanulságait? A szerző szerint a leglényegesebb tanulság, hogy minden súlyos beteg tisztában van válságos állapotával, akár közölték vele az igazságot, akár nem, még ha nem is hozza ezt családja vagy rokonsága tudtára. Megkönnyebbülést jelent számukra, ha nyíltan beszélhetnek közelgő halálukról és a még előttük álló feladatokról. A vallásos betegek viselkedése ritkán tér el lényegesen a nem hívő betegek viselkedésétől. Általában kevés igazán hívő emberrel lehet találkozni, mint ahogy meggyőződéses ateistával is alig.

Ha a betegek elérkeztek a megadás és elszakadás stádiumába, akkor az orvosi beavatkozások heves tiltakozást váltanak ki belőlük. Ez a szakasz félreérthetetlenül jelzi a halál közelségét.

KELEMEN ZSUZSANA
VOLT A NEVEM. 100
ÉVET ÉLTEM. SOK
SZENVEDÉS KÖZT
TELTEK NAPJAIM.
ISTEN VELETEK
KEDVES GYERMEKEIM
ÉN AZ ÉLETBEN
MINDIG KÜZDÖTTEM
LEGYEN AZÉRT
NEKEM CSENDES
PIHENÉSSEM.
BEKE PORAIRA

Halálfélelem, halál

Történet a II. világháborúból: halálosan sebesült angol katona jajgat a fedezék mögött. A tiszt rászól: „Nem tudsz angol katonához méltón meghalni?” — Hogy is tudna? Jól lőni, futóárkot ásní, térképet olvasni tud, mert ezt *gyakorolta*. A meghalást nem gyakorolta. Erre még nem készült.

Lássunk egy ellenpéldát. De Gaulle írta le emlékirataiban Pierre Puscheu, az Algériában kegyetlenkedő hadügyminiszter esetét. Az Afrikában székelő francia bíróság még a háború alatt halálra ítélte. Kellett az elrettentő példa. De Gaulle visszautasítja a kegyelmi kérvényt. Az elítélt az utolsó szó jogán ezeket mondotta: „De Gaulle-ban testesül meg most Franciaország legjobb reménye. Ha életemnek hasznát veheti küldetése teljesítésében, vegye el. Odaadom neki.” — Bátran halt meg. Saját maga vezényelt tüzet a kivégző osztagnak. Látszik, készült a halálra.

Hogyan lehet szépen meghalni? Hogyan kell rá készülni? Mi a halálfélelem?

Két helyről keressük a választ: a tapasztalati lélektanból és a teológiából.

A halálfélelem *ösztönös érzelem*, a legerősebb szorongás, mely iszonyattal tölt el: egyszer lebénít, máskor vad ellenállásra készítet. *Oka*i a következők: az embernek az az érzése, hogy a halállal belezuhan a semmibe, vagy az ismeretlenbe és *elveszti önmagát*. Aki feküdt már műtőasztalon, meztelenül, száz és száz éles csillogó műszer között, s mondjuk a régi módon fejébe nyomták az éteres kosarat és úgy érezte, ismeretlen mélységek fölött lebeg, annak már lehet sejtelme arról, mi az, hogy elvesztjük önmagunkat.

Az is tudjuk, hogy a halálban *teljesen egyedül maradunk*. Senki sem menthet meg, senki sem jöhet velünk szeretteink közül. Ezért érthető, hogy a súlyos betegek kérik, legyen velük valaki a végső órákban.

A halál *legtöbbször váratlanul érkezik*, ezért is olyan félelmes. Érkezését beárnyékolja az a tudat, hogy a végsorsot illetően *úgy járunk, mint az állatok*. Látszólag *semmi előnyt nem* jelent számunkra, hogy emberként halunk meg. A halállal szemben megnyilvánuló magatartás mégsem egyforma mindenkinél. Egy amerikai kötet (Psychology and Religion. L. B. Brown, 1973. Pinguin book) egyik közleményében, amelynek címe: „A halálfélelem. Tanulmányok a halálfélelem karakteréről és kísérő jelenségeiről!” — 53 ápolónő vállalkozott egy lélektani kísérletsorozatra.

Első kísérlet. Elsötétített szobában a falra semleges képeket vitették: München, angol kert, parkrésztlet. Félhomály. — Ezután kérdéseket intéztek hozzájuk. A téma: magatartás a halállal szemben. A jelöltek leírták válaszaikat. Szünet következett, majd a

második kísérlet. Autóbaleset képeit vitették, ahol láttak egy férfit egészen közelről, szétloccsant koponyával. — Újabb, mintegy 36 kérdés következett. Megint írásban válaszoltak.

A kísérletsorozat eredményei a következők:

1. A halállal szemben való magatartásnak három változata, sőt inkább fokozata volt megfigyelhető. a) A halál úgy jön hozzánk, mint *vigasztaló, szabadító* fordulat. b) A halál *nagy távok*. c) A halál a *legvégső és legsúlyosabb inzultus az ember életében*. Iszonyúan tűnik a gondolat — vallották néhányan —, hogy a halál után hideg, sötét sírba tesznek bennünket.

2. A kutatócsoport egyik tagja, *Byrne* a válaszokat úgy értékelte, hogy a halál gondolata ellen két *védekező szisztéma működik bennünk*. — Ennek megfelelően a halálfélelmet egyesek *elnyomják* magukban: itt nagy előny, ha valakinek a képzeletvilága nem túl élénk, mert akkor nem tárulnak fel előtte a lehetséges veszedelmek. Ilyenek többségükben a repülő pilóták, a stewardések és az ürrepülők. Mások a halálfélelmet *feloldják, kompenzálják*, vagyis a halált előre tudatosan beépítik reményeikbe. Igaz, ehhez megelőzően szükséges nagy és huza-mosabb lelki átélés, a halál gondolatával való foglalkozás.

3. *Allport*, a kutatócsoport másik tagja úgy találta, hogy a vallásos emberek magatartása a halállal szemben a vallásosság bensősége szerint tér el egymástól. *A felszínesen vallásos* embernél a vallás ad ugyan valamiféle biztonságot a halállal, illetve a halálfélelemmel szemben, de ennek hamis és elégtelen funkciója kiderül, ha a halál lehetőségének közvetlen közelségével kell szembenézniük. *A mélyen vallásos embernél* viszont a halál-tudat is a bensőséget szolgálja, bele tudja építeni lelki világába mint befejezést, sőt beteljesedést.

Ne felejtjük, hogy ezt az összegezést nem teológusok végezték, hanem pszichiáterek, s nem nehéz észrevenni, hogy ők is a *halálfélelem ösztönös mechanizmusával szemben a kegyelem mechanizmusára céloznak*, csak éppen nem nevezik meg.

Misszionáriusoktól tudjuk, hogy a buddhisták, sintoisták könnyebben veszik a halált, az elmúlást, mint általában az európai keresztények. *Johannes B. Lotz* (Tod als Vollendung, Josef Knecht, Frankfurt/Main, 1976) ennek többféle okát a következőkben látja. Az első ok a keleti ember sajátos szemlélete, amely szerint a világ *csak látszat, szertefoszló kép* — míg az európai ember a világot *teljes valóságnak* tartja.

A másik ok az, hogy a keleti ember saját személyiségét csak olyannak veszi, mint a tenger hullámain, amely végül is belesimul a végtelen Óceánba, az istenségbe. A keresztény ember számára az *Isten személyes partner*: tudja, hogy a halál kiszakít bennünket a világból és az ítélő Isten kezére ad. Az *ő ítélete pedig egyszeri és végleges*. A keleti ember viszont azt hiszi, hogy a halál után a lélek *visszatér a világba, reinkarnálódik*, hogy megtisztuljon, s majd többszöri tisztulás után feloldódik a Végtelen Szellemben. Ezért a keleti ember hite-vágya: szabadulni a testtől, viszont a keresztény ember súlyos inzultusnak találja a halált, mert hiszi és tudja, hogy a test is meg van váltva, személyvoltának nem elhanyagolható része.

Értetlenség és önbecsapás lenne, ha ki akarnánk rekeszteni tudatunkból a halált, azt gondolva, hogy ez pusztán a papok, az orvosok és a sírásók dolga. Nem lehet elhessegetni magunktól, mint nyugtalanító gondolatot azzal, hogy most még vagyok, nincs halál, s amikor majd lesz, én már nem leszek. *Eliot* verse szabadon fordítva így hangzik:

*A halódó állapotot nem kíséri
félelem és remény,*

*Az ember úgy várja a halált, hogy
eltölti a félelem és remény.*

Arcok, halotti maszkok

E sorok írója sok haldokló mellett állt már és imádkozott velük, értük az agónia utolsó pillanatáig. Az utolsó lélegzethvétel előtt majdnem kivétel nélkül megjelentek a haldokló arcán az ún. *risus sardonicus*, az utolsó vigyor. Azt gondolná az ember, hogy ekkor szakad meg az éltető pillanatok sora és ennek iszonyata tör elő az arcon, pedig másról van szó: megbénulnak a bordák izmai és a rekeszizom, ezért a tüdő nem kap többé levegőt, s mivel az arc izmai bénulnak meg legutoljára, a haldokló ezeknek az izmoknak a megfeszítésével, összeszorításával próbál levegőt venni. Ez az ember utolsó kísérlete.

Ernst Benkart fényképes sorozatba gyűjtötte a híres emberek halotti maszkját (Das ewige Antlitz, Berlin), amely az utolsó erőfeszítést örökíti meg. A halotti maszkok úgy készülnek, hogy a halott arcát rögtön lágy viasszal vonják be, s a viasz felveszi az arcvonásokat, sőt még az arc árnyait is. Amikor a viasz megkeményedik, gipszbe öntik.

Sziénai Szent Bernardin, a XIV. században az egyik leghíresebb ferences szerzetes halotti maszkja virágokkal van körülvéve, *de arcán nem mutatkozik megbékélés*. Egyik szeme feltűnően leesve, az ajak keserűen lezárva. Az arccsont nagyon élesen kidomborodik. Mindez valami mérhetetlen kiábrándulást mutat, mint-ha azt mondaná: Vanitas vanitatum, minden hiúság!

Lorenzo Medici halotti maszkjáról eltűnt a florenciek vidámsága. Íme egy ember, aki bejárta a világot, hatalmas birtokában verkedett, kormányzott, lekéztetett, s most nem tudni, mi érthette, mert *a maszkja olyan, mint a márvánnyá égett arc*: nem látszik rajta se béke, se öröm.

Pascal arcát is megörökítették. A nagy tudós és áhítatos lélek maszkja valami iszonyatot regisztrál: olyan, mint aki éppen most veszíti el önmagát. Mintha finom alabástromedényt szorongatna a kezében és tudja, hogy az a következő pillanatban iszonyú pattanással eltörik.

Lessingnek, a neves költőnek, Napóleon kortársának szabályos kerek feje van, nyugodt arca magabiztos egyéniséget tükröz, de a maszk abban a pillanatban örökítette meg, amint nyugtalanul fürkész távolá ismeretlenbe.

Nagy Frigyes porosz király arcvonásai rettentő szenvedést árulnak el: szemtől szembe arca az alvóé, de oldalt felugrott arcizmai a végső csata kinjairól tesznek tanúságot.

Dosztojevszkij arcán fény úszik át, mely elűzte arcának fekete árnyait, de orra, szakálla és szemgödre az éjszakában maradtak.

Goethe életművész volt: finom elme, szellemes és sokan hittek benne. Halotti maszkját kicsit idealizálták, de megmaradt néhány vonása, ami elárulja, hogy a kincstári főtanácsos megrendülve adta kezét a halálnak.

A Szajna ismeretlen halottjának maszkja mosolyog. Rodin szobornak is megmintázta. Az ember szinte kételkedve kérde: ez az öngyilkos leány tényleg megutálta az életet? Vagy talán inkább gyerekesen, vakon valami ismeretlen öröm után indult, amikor szegyenében belevetette magát a Szajnába?

Mi tehát a halál titka? Ha az életünk nem szakád meg véglegesen, hanem folytatódik, akkor miért nem veri vissza minden arc az új életnek akárcsak egyetlen sugarát is? Talán azt a pillanatot jelenti, amikor az életosztón a szakadék szélén iszonyúan „felágaskodik”? De akkor miért nem tükrözi minden arc az enyészet fölötti megdöbbenést?

Talán az a pillanat a halál, amikor a lélek megpillantja és átéli a túlvilági élet első másodpercét? Azt a váratlan, hihetetlen, elképzelhetetlen fordulatot, a totaliter alitert? Miért nem tükröz minden arc ámulatot?

A halotti maszkok tehát ezt a háromféle feleletet sejtetik: a halál folytatás, irtózat, meglepetés. Ebben sok az ellentmondás, s a halál titka nyugtalanítóan sötét marad.

Mit mond minderről a teológia?

A halál a bűn büntetése: az áteredő bűn halált hozott. Szent Pál ezt így indokolja: A test vágyakozik a lélek ellen, s a lélek a test érdekei ellen. Küzdenek, vívnak egymással. Vannak kísértések, amikben a harc szinte az ájulásig fokozódik. Ilyenkor alig képesek egymás mellett megmaradni. A halálban szétszakad ez az olykor nyűgös kötelék. Ezt azonban megszenvedti a test is, a lélek is, hiszen egymáshoz rendeltettek. A halál titka azért olyan félelmetes, mert egyazon pillanatban mutatja a haldoklóknak kimondhatatlan Isten-közelségét és az Istentől való kimondhatatlan távolságot is.

Erich Przywara tanulmánykötetében (Mysterium Crucis, Schöningh-Paderborn, 1939) a következő érdekes kijelentést teszi a keresztény ember haláláról: A keresztény ember halála nem magánügy, hanem hivatalos ügy. Így vezeti le: Isten két dolgot kér tőlünk ahhoz, hogy üdvözülhessünk: vegyünk részt Fia érdemeiben, tehát legyünk a kegyelem állapotában halálunk óráján; haljunk meg mi is fizikai halállal, mint Jézus, ő ugyanis értünk halt meg, de nem helyettünk.

Egy haldokló keresztény már régen Jézusra bízta magát: eddig is sokat tett érte, és most itt a kritikus pillanat. Vigasztaló azonban, hogy Jézus mellénk áll. Ahogy a Getszemáni kertben elébe ment Júdásnak, hogyne menne elébe a haldoklóknak, amikor az hívja őt!

Mi se hagyjuk magukra a haldoklókat, s mondjuk ki mellettük hangosan Jézus nevét, imádkozzunk és tartsuk szemük elé a feszületet.

Figyeljük meg Jézus magatartását a halál órájában. Ez két szakaszra bontható. Az első szakasz: emberi akarata a Getszemáni kertben szelíd ellenkezésbe megy át, ami az emberi életosztón jele. Nem akar meghalni, hiszen még fiatal, mindössze 33 éves. Ellenkezése azonban szelíd, nem lázadzik. Mégis ellenkezés. Hitelesen emberi magatartást fejeznek ki szavai: „Atyám, ha lehetséges, múljon el tőlem ez a keserű pohár” — s hozzáteszi: „Mégis a te akaratod legyen meg!”

A második szakasz: tudomásul veszi, hogy meg kell halnia. Bátran megy a kivégzés helyére, csak a kereszt hordozásakor szorul Cirenei Simon segítségére. A halál súlyát azonban egyedül hordozza.

Hogyan lehet tehát szépen meghalni?

Hogyan lehet szépen meghalni, félelem nélkül, legyűrt vagy kompenzált félelemmel? Erre az egyenes kérdésre ugyancsak egyenes felelet jár. *Készülni kell a halálra*, mert utána sorsunk átfordul az időből az örökkévalóságba.

A készülés alapvető feltételei: igyekezzünk elmélyedni abba a gondolatba hogy a halál Isten másik nagy tartományába visz át bennünket, s ott az Örök Szeretet vár ránk. Ezt magától Jézustól tudjuk. *Az Isten tehát az életet nem egyszerűen elveszi tőlünk, hanem átalakítja.* Hogyan? Erről nincsenek, s nem is lehetnek elképzeléseink. Talán elég, ha elfogadjuk ezt a kifejezést: *a halál után Isten megosztja velünk örökkévalóságát.* Ez a hit keresztény életünk bensőségét gazdagíthatja.

A halálra való készülésnek szinte le nem mérhetően értékes eszköze a *betegek szentsége*, mert a halálfélelem ösztönös mechanizmusával szemben kiépíti bennünk a segítő kegyelem mechanizmusát. Nem hangulatról van szó, hanem valószínűsítő természetfeletti képességről. A halállal keresztény méltósággal tudunk szembenézni. Öregedők, öregek és betegek ma már akár be se várják a halálos órát. A betegek szentségéhez könnyű hozzájutni, és ismételhetjük is.

Ide kívánczik még a következő gondolat: *hogyan nézzük, lássuk: mások készületlen halálát?* Szent János így vigasztal: „Isten szíve nagyobb a bűneinknél”. A hozzá vezető utakat, módokat az Isten végtelen irgalmával „törvényesíti” magának. Talán. Mi azonban legyünk mindig készen.

Két szonett

Fantom

Mikor a vívót megdöfik a páston,
s a sakkozót egy hang szorítja: „Sakk”,
az érzékszervi kordon ennyi: „Látom”,
és önmagába tér a pillanat.

De ha a csörte túl időhatáron,
sötétben zajlik, és hogy tartsd magad,
senki sem szól, nem lép elődbe Kháron,
és Cerberus csak hangtalan ugat,

tapinthatatlan ellenség ha kinez,
vattázva fojt meg, lassan, mint a vírus,
éles verejték ér a szájadig,

s mint katonáé, akit kikötöttek,
lábad kapálva kergeti a földet —
nincs széttörve a föld. Csak szétfojtk.

De profundis

Ki elérhető vagy egy pókfonálon,
ha megtudjuk a sokszög útjait,
vezesd ki Léted labirintusából,
akit a kétség csaknem kútba vitt.

Égő bokor vagy? Krisna, Buddha, Krisztus?
A történet egy eszméig fölér.
A hős lehajlik: „majd a kommunizmus”,
a víz morajlik: „művészi tökély”.

Hivóket adj a tévelygéseinkhez,
okos munkást, ne bamba sörnyelőt,
tudóst, ki célt nem önszobrára illeszt,

papot, ki nemcsak prédikálni jött.
S ki a döntést csak hírből ismerem:
adj jó halált az útra, Istenem.

A másik élet iskolájában

1.

Mit tudsz a másik életről?

Annak nem kellene a terek, a formák, a határok, egészen új az, és mikor át-kerülsz, otthontalan vagy benne és magára maradt lelked szinte támolyog, mint a megvakult a reá' boruló sötétségben. Nem talárod önmagadat sem és csak tapogatva jársz, nem ismersz föl semmit, mert, mint a megoperált vannak, új érzékszerveid vannak és nem ismered azok használatát. Nem tudod azt sem, hogy annak, amit közölnek veled, mi köze régi tapasztalataidhoz, semmit se tudsz vonatkoztatni, tehát semmit sem „értesz”.

Ó, az az értés! Kis emberlekek bálványá, elibéd áll, mintha egyetlen valóság-forma volna, pedig az igazi valóságnak milyen parányi zuga fér bele a látóterébe! Akkor nyílik majd rá a lelked, ha lehullott a tested rólad. A magára maradt léleknek egyszerre megnyílnak összes természetfölötti érzékszervei, és az a világmegújulás összetöri, agyonnyomja, ráfekszik a spirituális valóság, mint a látásig operált vakra a fény országa, melybe nem mer tapintás nélkül belépni, mert úgy érzi, hogy behatolhatatlan, elébe fekvő ellenállás annak minden pontja. Nem mer hozzányúlni ahhoz, amit meglát, tapogatva keresi, mint az öthónapos a látott csörgőt, melyhez csak a tapintása tud idomulni.

Ilyen szemoperáció az átköltözés, a „mutatur, non tollitur”, és ez a mutálás nagyobb küzdelemnek kezdete, mint a látóra operált vak gyermeké, ki nem ismeri föl és nem meri megfogni a tapintásból ismert kis kávéscészejét.

Másik élet...

Van valami pozitívum, amit mondani lehet róla? Elmondható, hogy milyen? Nem. Csak azt, hogy „nem ilyen”.

Tanulni kell a másik életet. Nehéz iskola. Mert nemcsak értés, de átalakulás, megvalósulás kell hozzá. És ez lassan megy. Mert ez nem rakogatás és szíjjel-szedés, hanem szövés, természetfölötti szervek születése, új képességek teremődése a fejlődés természetfölötti törvényei szerint, olyanformán, mint az, hogy az anyagban szemeket nevel magának a fény, füleket a hang, így természetfölötti érző képességeket annak a világnak, melynek már nem anyagszerű a kölcsönhatása. Amint a szépia festékfoltjából emberi szem lesz, úgy lesz a magára maradt és testen át már tudomásokat nem kapó lélek kezdetleges természetfölötti-ségéből, amit az anyagban ki tudott fejleszteni, emberfeletti megérző képesség, annyival tökéletesebb felfogás a természetfölöttségre, mint amennyivel az emberi szem tökéletesebb fényfelfogó a szépia festékfoltjánál. Azzal tökéletesebb, hogy nem passzív elfogadás, hanem tevékeny válaszolás, beavatkozás a hatásba és annak belső feldolgozása.

Itt nem valamely érzéklés alacsonyabb fokáról ugyanannak az érzéklésnek magasabb fokára jutásáról van szó, hanem eddig nem birtokolt érzéklésről, mely minőségileg teljesen új, nem hasonlít semmi eddigéhez, nem réginek fokozata, hanem egészen, természetében más, mint minden eddigi élmény. A vak, aki eddig csak tapintott és csak közvetlen környezetét ismerhette, nem érti, miféle csodálatos dolog, hogy van olyan érzékszerv, mely előre megmondja, hogy 10—20—100 méternyi távolban, a közbülsők letapogatása nélkül, mit fog majd tapintani. Ez annyira képtelenségnek látszik számára, hogy nem hiszi, és mikor a szerencsés műtét megnyitja szemét erre a csodára, nem mer a látott képbe behatolni s nem is tudja belőle megállapítani, hogy abban milyen tapintások várnak rá, s a tapintva jó megkülönböztetett gömbnek és kúpnek látott képeről nem tudja megmondani, melyik a kúp és melyik a gömb, míg ezeket a látottakat régi, ismerős tapintó benyomásaival össze nem tanulta.

Valami ez abból a másik életbe éppen hogy belépő léleknek adott tapasztalásból, mellyel a testetlenségben először körülnez. Ez még nagyobb újulás. Oly nagy, hogy nem újabb anyagi szerv, hanem többé nem anyagi, hanem szellemi szerv. Ilyet még nem eszmélt a lélek földi tartózkodásában. Ez is szorosan összefügg a halál pillanatáig elért moralitásával. Mert a testes lélek erkölcsi hatása vagy esése csak az anyag—szellem kettősnek fennállásig tart. Az elszakadás pillanatában be van fejezve. A lélek erkölcsi mivolta „úgy marad”, istenviszonya úgy

marad, spirituális igénye *úgy marad*, amint a halál érte. Ennek az állapotának értéke befolyást gyakorol arra a készségre, mellyel a másik élet szellemvilági hatásait fogadni és feldolgozni tudja. Mert minél magasabb a moralitás, annál rendkívülőbbek a sajátosan szellemszerű képességek, melyek a tisztán léleknek szánt benyomásokat elfogadják és belőle lelkiséget szönek.

Ezen a magasabb morális síkon más szellemi kapcsolatok és kicserélődések születnek.

Ennek még egy újabb oka is van. S ez az, hogy a test leválásával megszűnik az akadályozó korlátozó elem, mely az eszmélés síkjait leszorítja a cselekvés pici világos foltjára. Ez most eltűnt, és az eszmélésnek a lélek természetéből folyó összes síkjai megnyílnak és kitarulnak az emberi szellem előtt. Először ez is olyan élményhalmaz, amellyel a szellemvilágba most beköszöntő eszmélés nem tud megbirkózni. Csak lassan-lassan lesz képes az összes síkokon élni, az egész múltat hordozni és az egész jövőt átölelni. Ezt jelenti az összes eszméletlélek bejárása.

2.

A másik élet legsúlyosabb jellegzetessége, hogy az eszmélésnek magába kell ölelnie egész múltját és egész jövődjét. Ebben teljesedik ki az emberléleknek egész istenmáslása, melyet a Teremtő a szellemiségek szerteszórásával akart. Isten egyetlen pillanatában, örökösen lüktető jelené fogja a Mindenség időfolyását. Az ember ennek utánzója akart lenni s az anyagba ültetésével ennek a feladatnak számára csak az lehetett a megoldása, hogy *szemléletileg* bezárult a jövő és a múlt felé, s ennek a szellemiségében mégis bentlakó két végtelenségnek csupán cselekvésében érzi hatását, tevékeny jelenlétét. Nem szemlélheti, csupán *él vele*. Ezért szüke eszméletének korlátai, nem fér bele a metafizika, csak a tudomány és ezért vannak gondolkodásán mindig érezhető szemellenzők. Mert a gondolkodásnak *szemléletnek* kellene lennie, nem pedig *kísérletezésnek*, és az emberi elme, míg testben van, lefüggönyözött időben él mind múltja, mind jövője tekintetében.

A testből való kiköltözéssel lehullanak ezek a függönyök. A valóság feltáru a lélek előtt. Felragyognak eszméletének összes síkjai, és ennek első eredménye, hogy egyszerre, egyetlen pillanat tartalma gyanánt látja egész életét annak minden részletével, a legutolsó gondolatfoszlányig. Ennek egy-egy lehetete eljön olykor még a testben élő eszméletre is, mikor úgy közelít a haláltudat, hogy már nincs mit tenni, megszűnt a cselekvés mezeje. Minthogy a tiltó függönyök csupán a cselekvés kedvéért voltak, most lehullanak. Ez a teljes önmeglátás a halál pillanata *után* minden léleknek kijár. Ezzel lép az Úr elé. Ez az ő életgyónása, ítéltre való bemutatkozása. Egész élet. Törless nélkül. Ilyen gyónást kíván az Isten gyónatószéke.

Ezt a teljes megismerést hozza el legelőször a másik élet. Isten fénye borítja el, és mindent megmutat neki szemléletben is.

Újra kell élni tanulnia. Elhalmozza, előnti most a saját élete. Szinte nem fér el önmagában. A földön nem tudta, hogy ő *ez a világ*. Nem tudta lényének titkait, — csak egy vonalon, a morálisban voltak pontos utasításai, melyeket Isten itt hagyott, mikor embernek idejött. A Fiú mindent megmondott, ami szükséges arra, hogy az értékelés vonalán tiszta sáfárságot folytathassunk idelent. De metafizikát nem hozott, ezt a kelyhet a Morális nyújtja felénk. Ezt a poharat emeljük ajkainkhoz és ennek íze járjon át és váljon vérünké, hogy a nagy meglátás és meglátottatás pillanatában el bírjuk viselni a látványt és az életünk minden gödrébe, minden láncába bemélyedő Tekintetet. A legszentebb földiség is alig, hogy bírja, és aki elrontotta a lelkét, összeroskad alatta. És ez az összeroskadás a kárhozat, a pokol. És aki még támolyogva viseli, az az ideiglenes lángok országában jár. És aki szemlesütve, szegyenkező, de átadott lélekkel áll a Tekintet előtt, az az életszentség, az az üdvözülésnek prelúdiumát éli: mennyországkapuban áll.

Azért nem bírja ki a lélek Istent tisztítófűz nélkül. Mert egészen látja magát. Vakító fényben lobognak fel benne eszméletének összes síkjai, egészen a teljességgel kitaruló személyes múltig. Ugyanakkor rálobban a megpillantás fénye, ennek a múltnak az időben való visszaverődésére, a jövő felé. Nemcsak múltját kell viselnie, hanem jövődjét is, mégpedig úgy kell viselnie, mint saját művét, saját szabad akaratának termékét és folytonosan ebben a kettős köpenyben

kell tudnia magát, múltjának és jövődjének ebben a kettős köntösében, melynek minden fodra, minden ránca felelősségtudattal van teli, és a saját magán keresztüllátó lélek szinte elvesz önmagában.

3.

Az a másik életben az új, hogy most az anyagban dolgozó cselekvő lélek természete átalakul szemlélődő természetté. A tettek az anyagban élő léleknek voltak a próbakövei, ezeken lépkedett, előre, mert az volt a feladata, hogy bánni tudjon az anyaggal a szellem javára, hogy ne engedje annak szándékaival megláncoltatni a szellemet, hogy kivédje annak szuverenitását, — és erről a szándékáról és képességéről cselekvésekben kellett bizonyosságot tennie.

Ezeknek a cselekvéseknek a kedvéért tétetett szükké az eszmélete, és elvégeztetett, hogy a magában hordott múltból csak annyi legyen világos előtte, amennyit a cselekvés megkíván. Ezért a földi életben a lélek tettről tetre lép, ezek adják élete metrumát, az anyaggal dolgozó szellemnek ritmusolt eszmélete van és ezt a költeményt éneкли mindaddig, míg le nem telt a próba és a kettő széjjel nem szakad.

Ezt a ritmusolt életet, ha nem is értjük, de ismerjük. Mert ezt éljük, ez a tapasztalásunk, ez nekünk itt a „valóság”.

Érezzük, hogy a szokott napi méreteken, mellyel a múlt és jövő eszmélésünkkel játszadozik, néha átvillámlik egy mélyebb múlt, és néha váratlan sejtések formájában egy-egy ránk villanó jövő. Az ilyen pillanatok természetfölöttieknek érezzük, és valóban azok, ha a „természet” az anyag—szellem, a test—lélek munkálkodása a lélek fejlesztéséért. Ezek a pillanatok „csodálatosak”-nak tűnnek fel, és valóban azok, mert abból a másik életből valók, amely vár ránk, hogy szellemiségünk magára maradtan megtanulja, hogyan kell majd a test viszatértekor most már olyan uralmat gyakorolni rajta, mely már egészen szellem-szerűvé teszi és nem fogadja el többé korlátozó princípiumait.

Ezek a pillanatok elárulják, mit tudna a lélek és milyen volna az eszmélése, ha az anyag őt szárnnyaira bocsátaná.

Ez pedig csak akkor valósul meg, mikor a test a lélekről le hull, és mint a kinőtt köntös, ott marad és elporlad, hogy most már a lélek új életformába menjen át. A lélek maga nem fél ettől, de az eszmélés fél. Fél az ő saját világának kitágulásától, fél attól a beláthatatlan élményhalomtól, mely ugyan benne volt, de amellyel nem bírt, és fél attól a múltból jövődöbe vetítődő élettől, melyből még kevesebbje volt, és végül fél anyagszerűségének elvesztésétől, melyhez hozzászokott és mely nélkül nehéz elgondolnia az életet, a létet, mert annak még csak a testes formáját ismeri.

Mikor az elszakadás megtörtént, a lélek szemben találja magát egész mivoltával, melyet életével megalkotott. Most ez a múlt már nem cselekvés eszköze. Már nem kell tettebe szorítani, nem kell folyamatosságát „felritmusolni”. itt áll a szemlélődő eszmélés előtt a maga teljességében és meg kell szokni jelenlétét.

A cselekvés meghalt, és a szemlélődés korszaka megkezdődött. Ennek a szemlélődésnek célja van. Az a célja, hogy a lélek meglássa önmagát annak a megújult eszmélésnek tükrében, mely többé nem válogat, nem takar el semmit, feltár mindent az ámuló emberlélek előtt.

Ez az eszmélés az anyagban élő cselekvés iskolájában ritmusolást, csoportosítást, értékelést tanult. De ott ezeket kihagyások árán tanulta, mert nyőzte a „minden”-t, itt is, ott is le kellett ütni belőle valamit, hogy „rendezni” lehessen. Most már nem lehet belőle leütni semmit. Most itt van teljesen, könyörtelenül, a maga egészében és kötelesség ránézni. A lélek szívesen lefogná eszmélése szemét. De nem lehet, el kell bálnia ezzel a csodával, melyet anyagban-élése idején csak egy-egy rövid kis fénycsóvából ismert.

Ez az elbálnás azt jelenti most, hogy erkölcsileg vállalnia kell az egészet, a saját énjének művét teljesen és mindenestül. Ehhez most megadatik neki a teljes, hiánytalan ítélőképeség. Látja nemcsak tetteit, de azoknak összes, legrejtettebb motívumait is, hogy teljesen megértékélhesse azokat. Ez a világosság mondhatatlan szegyenkezés forrása. Fokozza az, hogy felragyog előtte minden karizmatikus segítség, amelyben részesült és amelyekből alig használt fel valamit. Mert

mindenki érdemen felül és áradásszerűen kapja a segítő kegyelmet is, a szentelőt is, és mindenhol nagyon sok kegyelem marad elvetélten. Nem születik belőle cselekvés.

Az eszmélés megpillantja tettei körül mindazt — mint valami aurát —, amit az el nem használt kegyelemmel tehetett volna. A mulasztások ezek, a lélek legnagyobb terhei. Sokszor nagyobb terhek azok, amiket a lélek nem tett, mint azok, amelyeket megtett. És valamennyit egyszerre látja, abban a tudatban, hogy élete idejéből elkésett. Véglegesen. Nem lehet visszamenni.

Most el kell gondolnia, hogyan folytatódott volna az élete az ott szemlélt mulasztások nélkül. Mely örömeiket vetélt el Istentől. Milyen szépségeket saját lelkétől. Felgyullad benne az istenszeretet. Visszasietne életébe, hogy mindent odaadjon. De nem lehet.

4.

Mert az emberéletnek csak egy vonala van. Ez a vonal választás eredménye. Mindig több lehetséges ág között kell választania. Folytonosan útelágazások elé kerülünk és sohasem mehetünk mindenikre, csak *egy*et követhetünk, mert nincsen többszörös életfonalunk.

Egyetlen test, egyetlen eszmélés, egyetlen élet.

Amíg benne vagyunk az egyetlen cselekvés-láncolatban, nem is látunk ki belőle, — ha vannak is pillanatok, mikor átlátjuk valamely tettünk botoságát és szívesen visszafutnánk arra a pontra, amelyen választottuk. Ezek a légtájdalmasabb pillanataink.

Ez a megpillantás, a test lehullása után, állandó szemléletté változik. Visszanézünk életünk elágazópontjaira és most már nemcsak az világosodik meg bennünk, amit választottunk és valóban átéltünk, hanem — olyanformán, mintha a jövőnek fénye bontaná el a múltat — most felfénylik bennünk a többi lehetséges utaknak, a mellőzött utaknak folytatódása is, — egészen életünk végéig. Már nem egyvonalú az emlékezésünk. Megbővül mindazokkal a várásokkal, melyek azokon az utakon teljesedtek volna, amelyekre rá nem léptünk.

Életeknek egész sorozata tárul ki előttünk. Minden szabad választásunk felénk fordítja arcát. Erre mentél, és ha arra mentél volna? ...és felvetődik a kérdés számtalanszor, — és mint bűvös panorámaablakon át, mindenik útnak felviláglik a folytatódó élete. Mindegyiké, egészen a halálig, az út vonalán bekövetkező halálig.

Minden elágazásnál ott őrködik az isteni akarat. Mindig van egy út, melyet a legjobban akar, és sok más út, melyet csak megenged, mert lemondott mindenhatóságáról az akaratszabadság javára. És most látom, hogy életemben hány-szor választottam *ezt* az akaratot. Megtudom, mire voltam kiválasztva, és megtudom azt is, hogyan vállaltam a nekem szánt szerepeket. Hány-szor eszedtem ki, hogy Isten szándékát vihessen teljesebbé azzal a szabadsággal, mely nekem adatott.

Nézem életemnek cselekvő lüktetését. Addig nézem, míg teljesen át nem értelmelem Isten szemével. Mert erre megadatik nekem Isten szeme. Ez a pillantás éget. És odaégeti minden elhajlásom mellé, vagy helyébe az *igazit*, ami megtennivaló volt s amit én elutasítottam, melynek életét elvetettem. És mikor ezzel kész vagyok, mikor átjártam az életemet, ezt a két idővégtelenség közé ékelt földi valóságot, mikor a visszahozások emésztő vágya lelki megvalósulássá válik és telesugározza a jövődőt azzal a fénnel, melyet a lélek testes állapotában nem tudtam előrevetíteni, akkor be van fejezve a tisztítóüzem és mint újszülött állok az Úr előtt, aki most átölel és befogad engem.

5.

Miért váltam most valóban kedvessé az Úr előtt?

Mert magamról szóló ítéleteim fájdalma kiegészítette belőlem a hibás választásokat. Nem azért égettek engem ezek a választások, mert magamat aljasítottam lejjebb, hanem azért, mert megbontottam vele egy öröktől fogva akart harmóniát. Egybehangzást Azzal, aki megteremtett és aki azt akarta, hogy az övé legyek. És nem voltam mindig az övé.

Mikor ennek gyötrelmét megérezem, akkor valami csodálatos tisztulás történik azon a ponton. Mintha múltamnak, egész életemnek összes síkjai mind összebo-

ruhnának abban az akaratban, hogy az az elhibázott választás, melynél most épen állok, ne legyen. Metafizikailag nem tehetem nem levővé. Ez a valóságok országa, amelyben nincsen irgalom. A meglevő van, a megvolt van és a leendő van. Ennek a háromnak egybeélelkezése alkotja a mindenkori jelent. Tény-ország.

De van akarat-ország is. Ez a moralitás országa. A megbocsátott és jövételt „bűn” moraliter nincs. Jézus ezt a megsemmisítést gyakorolta, mikor gyógyításai előtt irgalmát szóialtatta meg. A nyomorék gyógyulni akar, járni akar, életének örvendezni akar, és mikor ezt várja, Jézus azt mondja: megbocsáttatnak bűneid.

Nagy titok rejtőzik itt. Nem használ a gyógyulás bűnbocsánat nélkül. Hiába adom vissza járókészülékedet, ha szennyes a lelked. A morális törlés az első. Annak a csodálatos hatalomnak a műve, amely egyedül Istené. A farizeus, aki nem hiszi Jézus istenségét, azt mondja rá ilyenkor: „káromkodik” Szentségtörést mond, mert nincs hite. Mint érzéketlen fabáb nézi az Irgalom mindenható cselekedetét, mellyel egyetlen akaratvonás eltörli a bűnt.

De a megbocsátás a földé. A testes léleké. A testetlen lélek mit csináljon? A bűn eltűnt, de valami maradt belőle, a törülhetetlen megtörténtesség. Ennek kell a tisztítófűz.

Rászakad az egész életre az emésztő bánat. Mi az a bánat? Lényegében az, hogy nem akarom, hogy legyen az, ami távolított az Istentől, ami kitépett a vele való harmóniából. Akarom, hogy ugyanakkor mást tettem volna. Akarom az elve-telt vonalat, és mindazt, ami abból fakadott volna életemre. Akarom a meg nem élt vonalak közül azt, amelyen a legmélyesegesebben egyesültem volna az örök Akarattal, és ebben az akaratban megélem azt egész jövődjével. Annyira megélem, hogy most már egészen azé a vonalé vagyok. Míg ezt el nem érem, mondhatatlanul szenvedek. Ezerszer visszatérek rá és előzményeire, üldözött állatként futkos a lelkem, szinte eszeveszetten kémleli gondolatainak minden szálát, minden foszlányát, úttalanul tévelygek önmagamban és ez a keresés, ez a meglátás, ez az ítélkezés tisztít engem, áttöri homályaimat, kiegyenesíti bizonytalanságaimat, és ezer szunnyadó erőt ébreszt bennem, amelyek alig bírhatóan ostoroznak.

Ennek az a technikája, hogy eszmélésemnek minden síkja rávilágítson minden többi síkra, és nem lehetne tisztulás eme teljes önmeqlátás nélkül. Ezt egyszer „boldogság”-ban is kimondta Jézus a tisztaszívűekről, hogy „meglátják az Istent”. A tisztaság teljes látás, a tisztulás pedig látni — tanulás... Mikor az önmeqlátás teljesen kivilágosodik, akkor a morális öntudat legyőzte a metafizikai valóságot. Mert hasztalanul olyan az a letelt élet, amilyen, — a morális ön-elítélés átértékelt mindent, és mikor ez a világoóság előntötte a letelt életnek egész idő-birtokát a múlt végtelenjétől a jövődjéig, — mikor az egész élet keresztül-kasul van világítva a teljesen kitágult, korlátozatlan eszmélés minden részletre kiterjedő fényével, — akkor a lélek kész a feltámadásra, a feltámadott testtel való egyesülésre, mely a végső rendeltetése.

Ezért kell a halál. A halál arra való, hogy a lélek egy darabig test nélkül legyen. És hogy addig míg maga van, korlátozatlan eszmélése legyen. A testben nem tudna eddig a látásig fejlődni, mert a testes léleknek az anyagon való dolgozásban kell gyakorolnia magát, és ehhez eszméletének korlátozására van szükség mind a múlt, mind a jövő felé. Be kell szűkíteni, hogy cselekedni tudjon.

Ha Éva nem evett volna a fáról, más lehetett volna a testes eszmélés. Talán nem lett volna ennyire az anyagnak rabja. Talán istenszemléletben élt volna az ember és nem a „gyártás”, hanem a látás lett volna feladata. Az élő anyag engedelmesen és nem lázadóan viselkedett volna vele szemben. Cselekvései nem harcból, hanem egyesített akaratokból táplálkoztak volna. Talán ráfénylettek volna a jelenre az eszmélet összes síkjai és az élettelen anyag ellenállása sem lett volna olyan abszolút, mint amilyen ma, és az egész testes élet alatt. Most csak a bizonyos, hogy a tettek országa nyitott látóhatár helyett a közvetlen lehetőségek szűk sikkátorából áll, hogy minden cselekvésünk látásunk korlátozását igényli és nem adhatja meg az összes eszméleti síkokon való egyidejű látást más, mint a halál.

Ezért kellett Istennek a paradicsomi hűtlenség után programba venni a halált, az anyag kötelekeiből való kilépést és a lélek magányos életszakaszát, mely megelőzi a feltámadást.

Isten első gondolata az volt, hogy az anyagba öltözött emberlélek istenszemléletben éljen és ezen át fejlődjön a mennyország felé. Halál nélkül. A bűn megteremtette a halált, a bűnre válaszoló Irgalom pedig a halál orvoslására megígérte a feltámadást.

ITT NYUGSZIK
ESTEREM BOLDOGUET
TÓVIS JULLIANA
ELT 27 ÉVET
MEGHALT 1915 MARS 13
ÉSHU PARJA
GÉCI JOZSEF
HOSI HALLAT HALT
SEMISZLIBEN 1915 MARS
-ELT 40 ÉVET
ALDASPOROKNA

HATÁR GYŐZŐ VERSEI

Föld nyelv

(SÁRKÜZI MÁTYÁSNAK)

ha fel is jegyezném a bőjti szélre
— akárha hóba homokba írnám —
nyúzakodjam levetett csupa vérre
rovással televéssem az irhám

nincs ember olyan aki idehallgat:
örökmozgó szájjal tokaránccal
honn sükeredék homoki magyarnak
föld nyelv köz-közönye odaláncol

Íni míni

Kiolvasó versike

szülőasztal szülőszék szülőkészülék
ini míni májni mó édes-egy szülék
én is mennék mehetnek elnyugodni jó
örök rendet tehetnék ini májni mó

aki voltál énnekem szülőasztalon
ini míni májni mó édes angyalom
lettél tűzi gyertya ár visszahamvadó
gyermekágyi mátkapár ini májni mó

hullapólya hull potyog élni oly sebes
ini míni májni mó foglak ne keress
kiszámolás rámesett vagyok a hunyó
anyám édes jó leszek ini májni mó

Dadogós

öreg baba bottal jár
háttal jár
hittel járja
ahogy a szél átaljár —
utolér
utoljára
karonfogja édes pár —
kedves kar —
hites párja
selyem szállal bagyulál-
betakar
bugyolálja
felviszi a kőbúbos
kandallós
babaólbá
körülperdül — hamarost
tüze-szit
huhukolja
szikra pattan fája gyúl
szene gyúl
tüze gyullad
lángzó nyelvek fáintúl
nyalakod-
nyülakodnak
karja szárnya kepepel
kőpadlós
örömházba'
holott lelket bele ver
addig ráz-
addig rázza

párás szeme üvegét
párától
talanítja
feje alá lámpát tol
s párnástul
felkattintja
öreg baba dorombol
könyvre könyv
olvasódik
sok a betűsorokból
sorra sor
elmosódik
feje táján friss piték
kiürtös fánk
illatárja
tükrén látja Édesét
ajtáját
arra tárja
borsodóját felforral-
cukorral
felforralja
jóval intőn -óval tar-
szóval tar-
jóval tartja
mondókája keldegél
elregél
elregéli
még a reggelt majd megél-
csak megél
tán megéri

öreg mamusz elalusz-
alamusz-
ammammogja
életálmát lábkelettől
fejnyugtáig
elcammogja

Hüllők kora

dögbogárság jöttön-vasseprője
eljött értem: holnap beseper
hová merre húzgál esztendőre
nem tudom és nem is érdekel

emlékül hogy mi marad utánam
maradónak hány arany karátos
— elfekszem a seprő vasfogában
s ott ahol a föld is csokoládés

fogamat jójába belevásom
s majd előreesve — állkapocs-
és bordakásra lógó talizmánom
megköszöni ha ki rámtapos

esztendőre sarak seregéhez
térésemet megünnepelem
így lesz ez a dolgom végérvényes
cseréptáncom teljes ciklámén

felszedik a nagy kiszerelelkor
ami abból felhasználható
„szauruszok kora volt — az őskor”
tanár mondja ír a hallgató

„itt a járomcsont a meszes korsó
ebből ezzel ette a meszet
bögésükkel tele volt a boiyyó —
utolsó volt s ez is kivesszett”

Állatok közt állat

állatok közt állat üzöbe vett barom
zuhanok előre futó négy lábamon
sorsoknak közötté
van rusnyábbnál rusnyább
de futó állatnak
lenni vértanúság

úgy szült meg valaki — vaj ki? — rohantában
első lélegzettől menekül a lábam
első eszméletem
csorda dübörgése
ég- s földindulásból
Istenem bögése

mélység homlokának aláhanyatlottam
bár vesztém volna ott veretten halottan
bár veszünk volna ott
jószágok az Urban
törött csigolyákkal
egymásra borultan

Életrecibálták hőkölő irhámát
(amilyen az okos — nagy oktalan állat)
lelje ki a hideg
akit még kilelhet:
újra feléreztek
a m a veszedelmet

életre horkantam s vérbefagyva — késvé
belevánszorogtam csürhe csörtetésbe
a nagy meresztésbe
körmöm elhullattam
sok agyarkodásból
lettem agyaratlan

harapók közt féreg könnyű aratásra
lábnak a láb előtt nincsen megállása
hé Erdei Ember
brátyó — orángután
szórol szagról ismersz
húsnak ize után?

*hány barlang útvesztő gázló futamat még
sebesült lábatlan hogy alulmaradnék?
mely szédület játszott
ki forgódott velem?
élet volt — veszte volt?
életveszedelem*

*ivaros kétéltű lábasfejű példány
vaj tudod-e hol tartsz a lélek-stafétán?
szóval felfelelé
egy nagy ágas állat
vagy veszlek szárvamra
vagy szárvasra váltlak*

*Szóval felfelelé egy vad prédikáló
vagy leszel jó prédám vagy bennem-prédáló
egy nagy mérges bendő
szóval felfelelé
oroszlánnak mégy vagy
oroszlánok elé*

*hé kalapácsfejű! voltál sajjatóhal?
rozmár? macskacápa versenyt a hajóval?
Sámsonnak állkapocs?
tudnál visszafájni
a Filiszteusban
mint az a számári?*

*vaj lesz-e csülködnek utolsó vedlése
mozdulhatatlanul sziklamagba vésve?
eljössz-e Tílalom
nagy kegyelmes Zárlat
békén üdvözlöm
váltott vadszámárnak*

*Vagy körénk örvénylő ádáz bámulatban
akaratlan katlan kerget szakadatlan
s ezer árnyalatban
állat-árnyalakban
csak létünk lódulunk
szóltan láthatatlan*

A SZERKESZTŐSEG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. — Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

A játék-esztétika magyar kulcsregényei a harmincas-negyvenes években

1935-ben fejezi be Szerb Antal programadó jelentőségű világirodalmi tanulmányát, a *Hétköznapok és csodák*-at, amelyben megfogalmazza esztétikai eszményét, a játékhoz való visszatérést követő csoda-poétikát. Az első kulcsregény, Márai *Zendülők*-je azonban sokkal hamarabb, már 1930-ban megjelenik. Vezérmotívuma a játékvilág és a köznapi valóság szférájának ütközése; a köznapi valóság lassú beáramlása, majd pusztító betörése a játékvilágba.

A *Zendülők*-ből való a következő részlet:

„— Önök rövidesen sor alá kerülnek — mondta Ernő hidegen. — Akkor is járni fog a szájuk?

— Akkor természetesen nem fog járni a szájunk és mind felelősek leszünk. De addig nem tartozom tudni az ő világuk szabályrendeleteiről. Sem az énekóráról, amit hamis szülői igazolás mellett mulasztok most, sem arról, hogy nem szabad a színház fala mellé nyilvánosan vizelni, sem a világháborúról. Ezért vagyunk itt... Mi itt nem vagyunk benne az ő dolgukban — mondta Ábel. — ...Utálom, amire tanítanak. Nem hiszem, amit ők hisznek. Nem tisztelem, amit ők tisztelnek... nem akarok velük élni, az ételükből sem akarok enni. Ezért vagyok itt. Mert itt meg tudom sérteni azt, ami az ő törvényük.”

Már a regény kezdetén előrevetődik annak árnyéka, hogy a történelem egyetlen mozdulatát megsemmisítheti a játékvilágot, belekényszerítheti a „zendülőket” abba a közegbe, melytől oly hevesen vágytak különbözni. Ugyanakkor a kulcsregények némelyike fordított utat jár be: a jelen valóságától jut vissza a játékvilágba (Szerb Antal: *Utazás és holdvilág*).

A játék-valóság-történelem láncolat megfordítható. Irányát történelmi élmények befolyásolják; az I. világháborútól a felszabadulásig tartó események. A változékony társadalmi valóság ellenére az esszéíró nemzedék mégis, lényegében állandó esztétikát követ. Amikor a regénytől a játékhoz, a csodához visszatérést várja. Játék és valóság ütközése egyként van jelen az 1930-ban íródott Márai-regényben és Bóka László 1947-ben megjelent *Zenekíséret*-ében. A történelmi fordulatok fölött átívelő, azokat túlélő művészi eszmény — úgy tűnik — a társadalmi mozgások készletésén túl, más forrásból is ered. Mindenekelőtt az esszéíró nemzedék polgári-értélmiségi származására kell gondolnunk, de nemcsak abban a vonatkozásban, amely szerint a játék-esztétika a polgár menekülése kora és osztálya problémái elől, hanem úgy is, hogy a nemzedék képviselői — helyzetükből adódóan — külföldi utazásaik során a világirodalmi műveltséget közel azonos alkotások, eszmearamlatok bűvöletében szerezték meg.

E helyütt — vézlatosan legalább — utalnom kell a nemzedék művészi eszményére, annak érdekében, hogy a továbbiakban az *esztétikai szándék felől* közelethessenek a regényekhez.

A JÁTÉKRÓL ÉS A VALÓSÁGRÓL

„A XX. századi regényírásban mindegyre erősebb lesz a hajlam, hogy a regény visszatérjen a csodához, újra nyíltan és bevallottan fikció legyen, játékos mitológiapótlék, a XIX. század nagy célkitűzései nélkül, de ugyanakkor mélyebb és kevésbé átlátszó célokkal” — írja Szerb Antal. A játékhoz, a csodához visszatérés igényét szerinte legelsősorban az a tényező motiválja, hogy „a realista regény mögött álló nagy mozgató eszmék, liberalizmus, természettudományos gondolkodás, technikai optimizmus, elvesztették hatóerejüket”; (1) — tehát az új típusú regénynek mintegy a realizmus ellenhatásaként kell létrejönnie. Ezt tükrözi tanulmánya opozíciót tételező címe is, akárcsak Sötér István 1946-ban megjelent munkájáé, a *Játék és valóság*-é.

Szerb Antal esztétikai gondolkodását kétségkívül a valóságból kiábrándultság alakítja, egy olyan korban, amelyet a társadalmi és tudományos eszmények hihe-

tetlenül felgyorsult, devalválódása, bizonyos szellemi infláció jellemez. Az eszményekbe vetett hitben csalatkozás érthetően és indokoltan vezet a valóságtól menekülés különböző formáihoz, melyeknek közös vonása, hogy a művész visszavonul egy maga teremtette világ várfalai közé. (2) A menekülés azonban csak az első lépés. Sokkal inkább fontos az a kérdés, vajon egy megváltozott társadalmi-történelmi helyzetben fenntarthatja-e ez a magatartás — akárha visszamenőleges érvénnyel is — művészi-etikai hitelességét? A kérdést egyrészt a játék és valóság fogalmának gondos meghatározása, másrészt az írók teremtette szuverén közeg tartalmának (=minőségének) elemzése döntheti el meggyőzően.

Szerb Antal definíciója szerint a regény olyan eposz, amely *fiktív csodákkal foglalkozik*. (3) A *csoda* szó itt szűkítőnek hat, korlátozza az általa jelölt fogalom tartalmát. Szerb Antalnál a *csoda* — amint ez a tanulmányában említett példák-ból is kitűnik — a *teremtett világ*. A fiktív csoda: maga az írói játék. Distancia-effektusnak is nevezhetjük, olyan alkotói-befogadói tudátkettősségnek, amelyben a szerző (és az olvasó) részint beleéléssel (=azonosulással) szemléli a teremtett világot, részint tudatosítja magában, hogy a csoda: fikció. (4) Ha szűken értelmezzük a *csoda* szót, vagy a *játék* jelentését a *játékosság* fogalmával tesszük azonosná, akkor homályban marad a játék-valóság, a hétköznap- „nem hétköznap” ellentét lényegi eleme, a Szerb Antal-i értelemben vett szabadságharc: a megjelenített „csodán” keresztül „ültakozás a merevvé vált törvények ellen, akár a természet, akár az ember törvényeiről van szó”. „A regényben csodának kell lenni — mondja —, mert ebben nyilvánul meg a szabadság princípiuma.” Azt kell látnunk tehát, hogy a játék (= a distancia-effektus, vagy kettős fikció) nem a valóság ellentéte ebben a fölvetésben. A valóság ellentéte a „nem mindennapi”, a *valóság* pedig „hétköznapj” jelent a számukra, megmerevedett szokásokat, beidegzettségeket, reflexeket jelent, szemben a szó ma használatos, társadalmi vonatkozású értelmével.

Másik föladat az írók teremtette szuverén közeg tartalmának elemzése. Szerb Antal szerint az új típusú regény világnézeti gerince a vitalizmus: (5) kilépés a „közönséges”, „valóságos” életből: egyfajta időleges, saját céllal bíró aktivitás. Lázadás a racionális lélekábrázolás ellen, a lélektani csoda (6) (action gratuite) nevében; a racionális világfelfogás, földrajz, stílus; a racionális világ ellen általában. Halász Gáborral vallja: az események önmagukban érdekesek, nem pedig lélekalakító hatásukban. Az új regénytől — az aktualizáltság helyett — azt követeli meg, hogy legnagyobb műveiben olyan szabad régiókba tudjon emelkedni, „ahol már nincsen lélektan, társadalom és világnézet, valami oldott káoszba, melyből egykor istenek fognak születni”. A csodával teljes regényben újratermődik szerinte az eposzi mitológia és a görögség szellemi kapcsolata, az osztatlan-ság, a mítoszokkal természetes, ősi egységben élés; hiszen a csoda is a mitikus megismerés birodalmába tartozik, a görög közösség és a mítosz kapcsolatát is a distancia-effektus jellemzi. Az igazi játék kritériuma ez: benne foglaltatik a hit és hitelenség elválaszthatatlan egysége, a szent komolyság és tréfa meg tettetés keveredése. (7)

Ebben a legszélesebb megközelítésben filozófiai szintre emeli csoda-elméletét Szerb Antal, a csodát primer életkategóriává teszi, valami Egésszé, ami által az irodalom a *játszás* filozófiai létformájának része lesz, tehát az emberi lényeg egyik felét fejezi ki. Nem lehet célunk ítéletet fogalmazni arról, hogy a játszó filozófiai létforma társadalmilag mennyiben „értékes” magatartás. Kétségtelen azonban, hogy az *irodalmi játék* (8) mint társadalmi tett nem mindig hitelesíthető. Abban a korban, amely a művésztől a helytállást, a közvetlen valóság vállalását követeli (például forradalmak előestéjén) a világból kivonulás programja csökkent az alkotás művészi-etikai hitelét, ugyanakkor mint filozófiai megalapozottságú létforma, így is latens értéket képvisel. Szerb Antal munkássága idején — a két világháború között és alatt — lehetett mind filozófiai, mind társadalmi motiváltsága annak a játékesztétikának, amelyet a *Hétköznapok és csodák*-ban hirdet. (9) Ezt nem feledhetjük el!

Újabb kérdés, hogy vajon a kor divatos (és nem lebecsülendő) szellemi irányzatai, a mélylélektani, a szellemtörténeti iskola, a német irracionalista filozófia jeleseinak hatását Babits és Horváth János esztétikájával ötvöző művészi eszmény, s a Giraudoux, Cocteau, Wilder, Virginia Woolf, Aldous Huxley fémjelezte ízlés mennyiben foglalja magában a játékesztétika minden lehetőségét, illetve mennyi-

ben lehet a magyar irodalom gyakorlásának vagy megítélésének normája. A szellemi hatások szükségességét befozadását illetően a válasz egyértelmű *igen*. Túlzás volna azonban azt feltételezni, hogy Szerb Antal, Márai Sándor, Hevesi András vagy Sötér István regényeit nagyobbrészt másodlagos élmények alakítják, (10) hiszen a szellem mozgástörvényei — ha a külső és belső feltételek egyébként hasonlóak — könnyen vihetik az írókat azonos művészi irányba. Elegendő a kortárs Bulgakovra hivatkoznunk, akinek olvasmányairól ugyan még nem jelent meg tanulmány, de abban egészen biztosak lehetünk, hogy az esszéiről nemzedékünk által kedvelt-olvasott szerzők könyvei hiányoznak polcáról. A *Mester és Margarita*-ban mégis bőven található volna Szerb Antal olyan motívumokat, melyek alapján teljes bátorsággal sorolná Bulgakovot a neofrivolizmus képviselői közé. Van a regényben „fiktív csoda” (a Sátán megjelenése Moszkvában), van intuíció (Margarita találkozása az ördögszolga Azazellóval), van *action gratuite* (Berlioz megjósolt halála a villamossíneken), van éjjeli kísértetjárás (a Varieté színházban), van szerelem és halál; szörnyűségek és könnyű borzongás. A legfontosabb mind-ebben a distancia-effektus: általa teremt Bulgakov negatív mitológiát úgy, hogy a *Diabolo machina* a legtermészetesebb módon fonódik össze a hősök sorsával, az olvasó pedig a Szerb Antal által követelt élményben részesül: könnyed lelki tartással ereszkedhet alá a teremtett regényvilágba, az írói játék rajzolta varázskörben ülve nyugodtan engedheti közel karosszékéhez a csodát.

Bulgakov regénye bizonyítja számunkra: az irodalmi játékhoz el lehet jutni a felsorolt európai áramlattól függetlenül, belső szellemi pályán is. A következőkben vizsgálódó művek esetében sem azt kell tehát kutatnunk, milyen világirodalmi minták hatására születtek, hanem azt: mennyire öntörvényűek, mekkora művészi értéket képviselnek, és nem utolsósorban, milyen közös vonások teszik indokolttá, hogy egy helyen szóljunk róluk.

Most nem vállalkozhatunk arra, hogy az irodalmi játék-esztétika minden létformáját bemutassuk. Hiányozni fog a *Nyugat* első nemzedéke prózájának (Babits, Kosztolányi) elemzése, és hiányozni fog a Krúdy-életmű bevonása a vizsgálatok körébe, jöllehet, az esszéista nemzedék valamennyi tagja előzményként hivatkozik rá — Dosztojevszkijjel szinte azt mondhatnánk: mindnyájan Krúdy postakocsijából szálltak ki. Nem kerülhet sor azon regények számbavételére sem, amelyek — szándékuk szerint — a Szerb Antal meghirdette „neofrivolság” programját és a Halász Gábor által megfogalmazott prózai eszményt, a kalandregény vagy történésregény játékos formáját követik (Szerb Antal: *Pendragon legenda*, Sötér István: *A templomrabló*, Cs. Szabó: *Utrecht ostroma*, Kolozsvári Grandpierre Emil: *A sárgaruhás leány* stb.). (11) A következő fejezetben a nálunk a század harmincas–negyvenes éveiben divatosá vált játék-esztétika és játszás-központú filozófia néhány kulcsregényét elemezzük, olyan műveket, amelyek epikai anyagukban is hordozzák a játszás-eszmét: Szerb Antal: *Utas és holdvilág*-át, Márai Sándor: *A zendülők*-jét, Komor András: *A varázsló*-ját, Hevesi András: *Párizsi eső*-jét, Sötér István: *Fellegjárás*-át, Bóka László: *Zenekiséret*-ét. (Most nem szó-lunk részletesen Jékely Zoltán, Molnár Kata és Thurzó Gábor néhány, e szté-rába sorolható művéről.)

A JÁTEK-ESZTÉTIKA KULCSREGÉNYEI

A HARMINCAS ÉVEKTŐL A NEGYVENES ÉVTIZED VÉGEIG

1. **A játékvár leomlik.** Ha csak egyetlen szóval volna szabad jellemeznem a föl-sorolt műveket, azt mondanám: *szökésváltozatok*. A *Párizsi eső* hőse önmaga elől próbál elrejtőzni szinte az egész regényen át, az *Utas és holdvilág*-ban Mihály az emlékezés hidján kamaszkorába oson vissza, akárcsak a *Zenekiséret* Zám-bory professzora, amikor a halál közelségében újraéli ifjúsága legszebb korszakát. A két közvetlen értelemben vett kamaszregény *A zendülők* és *A varázsló* hősei is szöknek: nem akarnak felnőni, nem akarják alávétetni magukat a felnőtt világ racionális lélektanának. Mert felnőtnek lenni annyit jelent, mint feladni önma-gunkat, életartalmunkban nyomorultul összeaszni (12) — vallják Cocteau-val. Tá-gabb jelentéssel használva a szót, az említett művek mindegyike kamaszregény; a hősök igazi életkora ez az „állandósult határpillanat: a gyerekkornak és a fér-fi-időnek találkozása”. (13) A különbség csupán annyi, hogy *A zendülők*-ben, *A varázsló*-ban, a *Fellegjárás*-ban a határpillanat *jelenidő*, az *Utas és holdvilág*, a *Párizsi eső*, a *Zenekiséret* esetében a prousti emlékezés.

A határpillanat: a játékvilág és a valóságvilág találkozása, összeütközése. A játékvilág az az állapot, amelyben az emberek „ha emberek is, kibújtak a név parancsoló hatalma alól, s nem a földhöz tartoznak, egy más, csillámos szürke-gében megfoghatatlan, magasabb rendű valóság lakói” — írja Komor András. A „magasabb rendű valóság” zárt mikroközösséget jelent, elkülönült pozíciót, ahol a játszás törvényei érvényesek.

A játszásnak mindenekelőtt speciális, elkülönült tere van: egy bérelt fogadói szoba (*A zendülők*-ben), a rét (*A varázsló*-bar.), a Kollégium (a *Fellegjárás*-ban), Ulpiusék szobája (az *Utas és holdvilág*-ban), egy párizsi vendéglő (a *Párizsi eső*-ben), vagy egy örömtanya látszatát keltő lakás Bécsben (*Zenekiséret*). Időleges világok, a köznapi valóságtól elkülönülve, amelyek egy bizonyos, önmagában befejezett cselekmény színteréül szolgálnak. Védett, megszentelt terek, ahol a hősök „meg merik tenni azt, amit a városban egymás előtt is szégyelltek: szemérmesen továbbra is a gyermeket játszani, azt a gyermeket önmagukban, akik egészen nem lehettek soha” (*A zendülők*).

A játszótérnek kötelező rend uralkodik: a játszás maguk szabta törvénye. Alapelve az érdeknelküliség. Szélesen értelmezve a szót, azt jelenti ez, hogy a játék önmagában zajlik le és célja a kielégülés, amelyet magában a tevékenységben talál meg. (14) A varázsvilágban élok számára minden idegen, ami utilitáris. Ulpiuséknak például fogalmuk sem volt a pénzről. Éva a legtermészetesebbnek tartotta, hogy bárhol lopjon: nem is sejtette, miként szabad vagy nem szabad pénzt szerezni. Lopott *A zendülők*-beli banda is és Buli *A varázsló*-ból. A szellemi tevékenységet ugyancsak mint öncélt tudták elfogadni. Ábel dicséretet kapott a bandától, ha svéd nyelven betanult tiz mondatot, de a latin lecke tudása súlyos vétkeknek számított. Ulpius Tamás kedvtelésből vallástörténettel foglalkozott magas színvonalon, az iskolában pedig „egyszer kiderült, felelés közben, hogy... sosem hallott Tisza Istvánról. Mikor Przemysl elesett, Tamás azt hitte, hogy egy orosz tábornokról van szó, és udvariasan örömet fejezte ki; majdnem megverték” (*Utas és holdvilág*).

Az önelvűség leginkább mégis a fikciójátékokban valósulhatott meg. Ennek egyszerűbb formája *A varázsló*-ban és *A zendülők*-ben üzött hazudós játék, amelyben szigorú szabályok szerint lehet történeteket kreálni (a Réten nem ejthető sőtéték oroszlan, csak piros; *A zendülők*-ben egymástól távoli tényeket kell oksági összefüggésbe hozni) —, az igazi játék azonban a színház. Szinte valamennyi regényben végigvonuló, uralkodó motívum. Benne teljesedik ki egészen a köznapi valóságtól különbözős programja, az abszolút önmagára irányultság. Legjátékosabb változata az Ulpiusok színháza: „A két testvér élete az Ulpius-házban állandóan színház volt, állandó commedia dell'arte. A legcsekélyebb dolog elég volt... hogy Tamás és Éva megjátsszanak valamit... A nagypapa... elmesélte, hogyan ölték meg Majláth országbíró oláh inasai, és Éva országbíró lett és Tamás oláh inasok... naponta egyszer megfojtották, megmérgezték, ledöfték vagy olajba főzték egymást” (*Utas és holdvilág*).

Henrik bábszínháza a *Zenekiséret*-ben és a *Párizsi eső* hősenek színházi kalandja a következő fokozat, amikor is az eljátszott szereppel való azonosuláson keresztül ismer rá önmagára a néző. „Ez a kisvilág — mondja Henrik — ... a kisvilág, mely lehetővé teszi, hogy koncentrálna s művészi formában szemlélhessen az életemet” (*Zenekiséret*). A *Párizsi eső* hőse pedig egy színházi előadás egyik szereplőjében fedezi föl először tulajdon, leplezett, második énjét, amelyet később Turauskasban talál meg egészen. A harmadik, legmélyebb játékközpontot a *Zenekiséret*-ben a Bach—Kolsützy-féle balett, illetve *A zendülők*-ben a banda éjszakai, színpadi játszása képviseli. Itt érvényesül a Walter Pater támasztotta — általa legfelsőbbnek tartott — művészi követelmény, az interpretáció elve, a külső és belső világ közti teljes áthatás; a tárgy, a tárgy által kiváltott élmény és az élményhez fűződő szellemi tartalom hármas egysége, minnek titkát, balettjére vonatkoztatva, Kolsützy úgy értelmezi: a zenében együttesen fejeződik ki az érzelem és a jelentés. A hangzás a testek mozgásával azt az ősegyeséget teremti meg, amelyet Huizinga a játék lényegének tekint. Ebben éri el csúcspontját Márai regénye is. Az érettségi bankettjüket betetőző színházi kalandban a fiúk mindnyájan maszkot öltöttek s barátjuk, a színész Amadé vezérletével magafeledt játszásba fogtak. Legvégül Amadé táncra kérte a lánynak maszkírozott Tibort: „...nem húzta magához, s mégis, test-test mellett táncoltak, alig látható

közeledéssel, mely minden fordulónál jobban együvé fűzte őket. Mintha fátyol csavardna körülöttük, s minden forgással szorosabban göngyölné össze a két testet, oly erővel, mely ellen védekezni nem lehet. S mintha a zene ütemét vonzaná e keringés: gyorsabb, nyugtalanabb, feszültebb kattogású fordulókkal követte őket a lemez is" (*A zendülők*). A szereppel való azonosulás olyan teljessége következik be, hogy az már tovább fokozhatatlan: megszűnik a táncolók valóságos neve, a zenében és a mozgásban egészen a szerepükké lényegülnek át. Amikor a lemez lejár, úgy állnak meg egy lendületben, „oldalt dőlve, mozdulatlanul, a fényszóró parázsló tüzeiben, mint egy élőkép, mint „A tánc”, jelképesen és tárgy-szerűen”. Mélyebbre már nem lehet hatolni a játékban — ez maga a teljesség. A dolgok törvényei szerint itt kell egy hatalmas robbanásnak következnie, hogy a játékvilág falain nyílt repedéseken át beáramolhasson a durva valóság.

A játékvilág létét két irányból fenyegeti veszély. Összeomolhat, ha egy részvevő megszegi a szabályokat és kilép belőle, vagy ha a külvilág behatol, s realitásaival pusztítja el. A két tényező rendszerint együtt jelentkezik, annyi eltolódással, hogy a belülről induló bomlás motívumai eredendően megvannak a játzó közösségben, míg a külső kényszerítések súlya valamivel később érezhető.

A belső bomlás előidézője a *játékrontó*, aki azért, hogy valamilyen formában kioldja magát a szabályok önkéntes kötelékéből, felfedi a játékvilág relativitását, szétoszlatja a játék illúzióját. (15) Ilyen a *varázsló*-ban Kalmuk; A *zendülők*-ben Ernő, aki kiszolgáltatja közösségét a valóság szféráját legközvetlenebbül képviselő zálogosnak. A játékrontónak el kell pusztulnia; mert lényegében veszélyezteti a játszást. Ezért fojtja vízbe Buli Kalmukot, és ezért hal meg Ernő. Megtörténhet azonban, hogy a játékrontó nem szigetelődik el, hanem új közösséget tud létrehozni, új játékszabályokkal, mint Vandál a *Fellegjárás*-ban, de az új kollektívában aztán ismét akadhat olyan, aki tovább differenciálja a külsődleges tényezők által egyébként kötelezően összezárt csoportot. Külsődleges tényezőkön jelen esetben a Kollégium kötelékét értem.

A mindennapok valósága tehát a játékrontó személyen keresztül szivárog be leghamarabb a közösségbe. Figyelemre méltó, hogy mind Kalmuk, mind Ernő, de Szepetneki János (*Utás és holdvilág*) is alacsonyabb társadalmi osztályba tartozik, mint a csoport többi tagja. Bonyolult kérdéshez értedtünk. Elsőre úgy tűnik, mintha arisztokratikus gőg, a parvenük iránti megvetés diktálná az írónak ezt a szereposztást. Am ha alaposabban szemügyre vesszük, milyen szociális körökből kerülnek ki a többi regényhősök, mindjárt igazabb következtetésre jutunk. Tekinthetjük akár az Ulpius Tamás—Mihály—Szepetneki János hámaszt az *Utás és holdvilág*-ból, akár a Tibor—Ábel—Ernő kapcsolatot A *zendülők*-ből. Tamás és Tibor állnak legtávolabb a köznapi valóságtól, ők ketten jutnak csak el a játékban való teljes megvalósulásig (Tibor a színpadi táncban, Tamás a választott halálban). Olyan arisztokrata karakter ölt bennük alakot, amilyenből a magyar társadalomban aligha vált élő példány. Sokkal jellemzőbb az utánuk következő átlagpolgár típus, akit Mihály és Ábel képvisel. Mindketten szerelmes barátságot éreznek arisztokrata pajtásuk iránt, de tudatosan bennük a köztük levő eltörölhetetlen különbség is. Mihály így fogalmazza meg: „Nekem nagy lélegzetet kellett vennem, és nagy elhatározásomba került, hogy a cigarettahamut a földre szórjam; a két Ulpius nem is tudta másképp elképzelni... Nekem olyan a természetem, hogy reggel korán felébredek, és éjszaka álmos vagyok, délben és vacsora-időben vagyok a legéhesebb, szeretek tányérból enni, és nem szeretem a tészával kezdeni, szeretem a rendet, és kimondhatatlanul félek a rendőröktől. Ezeket a tulajdonságaimat, egész rendszerető és lelkiismeretes polgári lényemet titkolnom kellett Ulpiusék előtt” (*Utás és holdvilág*). Jelentkezik ez az élmény a *Fellegjárás*-ban is, Flórián és Mihály kapcsolatában. Mihály azért irigyli társát, mert az „a valóságot oly könnyedén, fölényesen tudja megtagadni”. A sor túlsó végpontján Szepetneki János és Ernő áll, a leginkább földhözragadtak. Alakjuk megjelölésében csakugyan van bizonyos, a parvenüséget elítélő attitűd, de az írói szereposztást nem ez motiválja, hanem, hogy az ő kapcsolatuk a legközvetlenebb a köznapi valósággal, így ők tudják természetesen közvetíteni annak impulzusait.

A külvilág beáramlásának is két fő tényezőjét említhetjük. A játékban van bizonyos *eleve időlegesség*. A Rét csodáinak keretét szab a szünidő, a *Zendülők* diákjait az érettségig tartja együtt az iskola, a *Fellegjárás* kollégiumi közössége

is alkalmi. A köznapi valóság azonban „nem várja meg”, hogy a kapcsolatok kifussanak természetes végpontjukig — aktívan is beavatkozik a játészó közösség életébe. A *zendülök*-ben — Havas révén — a hétköznapiok egyik legdurvább agresszióját, a zsarolást kell saját bőrükön tapasztalniuk, miközben naponta érzik a történelem fenyegetését, ahogyan közeledik számukra az érettségi, s a lehetséges hadbavonulás napja. A *Fellegjárás* közösségét a társadalmi mozgások áramlataiba való befonódás differenciálja; a hősök kilépése a játészóvilágból kétösen motívált: egyrészt megmutatkozik előttük a továbbjátészás veszélyessége, másrészt lelepleződnék — úgymond — az irracionális képzelgések. A *Fellegjárás* hőseit megülő eszmei ködgomoly ellenpontjaként Komor András gyerekhőse a lehető legplasztikusabban fogalmazza meg játészás és valóság esélyeit: „— Igen. És ha nem lehetek varázsló, azért hát, mint Apa, én is majd igazgató leszek” (A *varázsló*).

Három regényben, A *zendülök*-ben, A *varázsló*-ban és a *Fellegjárás*-ban végérvényesen összeomlik a játészóvár, a külvilág rendje erősebbnek bizonyul a játészó közösség törvényeinél.

2. A játészóvár újraépül. A második három regényben (*Utas és holdvilág*, *Párizsi eső*, *Zenékiséret*) ott kezdődik az igazi varázslat, ahol az előzőekben véget ér. Mihály, a *Párizsi eső* egyetemistája és Zámory professzor, a prousti ösvényen visszazöknek kamaszkoruk játészóhoz, hogy megkeressék a valahol, valamikor elvesztett igazi énjüket.

Mindhárom regény szerkezeti pillére a kettészó utazás: előre a térben (Velenébe, Párizsba, Bécsbe) és visszafelé az időben, lényegük ősforrása felé. Az utazás tartalma tehát: az emlékezés. Nem a volt dolgok gépies láncolata, hanem — analitikus regényminta szerint — az akaratunktól független, váratlan, intuitív kapcsolatteremtés múltunkkal, legtöbbször valami apró mozzanaton, egy gesztuson vagy tárgyon keresztül. Mihály számára a ravennai mozaikok előtt következik be az eszméletető pillanat: „...a ravennai mozaikok... azok saját múltjának emlékei voltak. Valamikor együtt nézték ezeket, Ervinel, Ulpus Tamással és Évával..., egy nagy francia könyvben..., ideges és megmagyarázhatatlan félelemmel, egy karácsony-éjszakán... Azután egy hónapig minden Ravenna volt, és Mihályban máig is Ravenna maradt a félelemnek egy meghatározhatatlan fajtája. Mindez, az egész nagyon elsüllyedt hónap most felkelt benne... Ifjúsága oly intenzitással ütött belé, hogy elszédült, és neki kellett támaszkodnia az egyik oszlopnak. De csak egy pillanatig tartott, azután megint komoly ember lett” (*Utas és holdvilág*). Mégis ez az egyetlen villanás elegendő, hogy kiszakadjon a jelen valóságából, fokozatosan mindenből, ami mostani őnmaga. Egy éjszaka már pediséggel úgy szeretkezik, mint valakivel hajdan, kamaszkora idején, másnap pedig (action gratuite) megszökik tőle a vonaton.

A *Párizsi eső*-ben egy ismeretlen vonja magára a hős figyelmét a kávéházban, aztán viszontlátja a színházban, később — az intuició törvényei szerint — megismerkedik vele, Turauskas-szal, saját, elhagyott őnmagával. Turauskas a hős énjének az a fele, amely megmaradt kamasznak. Ez az én küzd majd benne a „felnöltre” csiszolt személyiséggel, akárcsak a *Zenékiséret*-ben Zámory (professzor) az ifjú Kolsútzkyvel.

A tudatküszöb alá szorult személyiségjegyeket nagyrészt a kamasz ösztönvilág osztatlansága határozza meg: a fiúbarát iránti rajongás; a fiúk és lányok közti nemi határok bizonyos androginiába olvadása; az élet- és halálösztön, vagy agresszív változatában a pusztítás és megsemmisülés vágya, a sadizmus és mazochizmus egybefonódása. Ezek az ösztönök együttesen, a felnőtt tudat gátló kontrollja nélkül alkotják Turauskas sajátosan értelmezve egészséges személyiségét. Amint maga mondja a hősnek: „Az egészséges ember éppen abban különbözik a betegtől, hogy benne valamennyi perverzitás megvan, a betegben csak egy” (*Párizsi eső*). A minden perverzitást magáénak tudó személyiségtípus a szörnyeteg ember, Hevesi alapvető írói élménye, de Bókánál, az ifjú Kolsútzky alakjában is testet ölt: „Resteltem megmutatni, milyen mérhetetlenül közönséges vagyok (...) A legközönségesebb aljasságokat gyakorlom perverz lelkiismeretességgel” — vallja magáról.

A szörnyeteg vagy kamasz énnel való találkozás, ez a kényszerű szembesítés készletti mindhárom regény hőst arra, hogy keresni kezdje önnön helyét a világban; jelenében és múltjában egyaránt.

Az önkeresés első fázisa a külső *helyzetmeghatározás*, szociális, szellemi és földrajzi vonatkozásban. Ennek foglalata: polgárság-tudat, intellektuális fölény és „balkáni” közérzet. Mindegyik motívumnak más a regénybeli funkciója. A „balkáni” közérzet nyitja meg az utazások során a szabadság zsilipjét, megeremti annak feltételét, hogy „történjék valami”. „Délután hatkor — írja emlékezésében Zámory professzor —, megfürödve és átöltözve, kiléptem a hotel kapuján, és rámszakadt, mint összeomló épület, a szabadság. Ezen a napon nem is történt velem semmi egyéb, mint a szabadság. Furcsa és hazug kifejezés, hogy történt velem. A szabadság csak velünk, balkániakkal történik, egyébként állapot, légkör, életforma” (*Zenekiséret*). Az európai utazás mindhárom regényben a tudat önkísértésének elengedhetetlen színtere és feltétele. A hazaérkezéssel megszűnik a varázslat, a bőrből kibújt polgár visszatér önmagába. Nem holmi osztály-elkülönültséget jelent tehát ezekben a regényekben a *polgárság-tudat*, hanem sokkal inkább egy tucatmódot, amelyet Turauskas, metsző gúnnyal ostromoz: „— Ez az! Nemsokára virágoznak az orgonák, egy kis tavaszi bánat, egy kis boldogtalan szerelem, mi? Tudod, milyen biztató, milyen egészséges, milyen polgári érzés ez? Ha lányos mama volnék, rögtön neked szánnám a lányomat... A boldogtalan szerelem a legjobb jel, annak a jele, hogy egy húrton pendülsz a többi kétmilliárd emberrel...” (*Párizsi eső*). Az *intellektuális fölény* abban jelentkezik, hogy a regényhősökben mind szociális, mind földrajzi helyzetük tudatosul, így képesek kívülről szemlélni önmagukat, beleértve saját tudományuk eszményeit is. Az intellektuális fölény teremti meg végső soron a *distancia-effektust*, minden regénybeli játékpozíció alapját, a belső önmeghatározás legmélyebb pontjáig.

Az önkeresés második fázisa a „*kikapcsolódás*”. Az az út, amelyet Mihály, szökésétől, tervezett halálnászáig végigjár; az az idő, ami a *Párizsi eső* hőse életében Turauskas-szal való első és utolsó találkozása között eltelik; Zámory professzor számára pedig, bécsi útjától a valóperéig történő események. Nem más, mint a jelenvalóságtól lényegük ősforrásához vezető prousti ösvény. Rajta kellene megtalálni — ezen a visszauton — azt a szerepet, amelyik igazán ők. A diák (Hevesi alteregója) számára nincsenek alternatív árnyalatok, csak Turauskas van (szörnyeteg énje), vagy eddig élt polgári szerepe. Amikor az utóbbi fölismeri magát az előbbiben, minden ereje azon van, hogy megalázottsággal viszonyozza annak szörnyeteg mivoltában való, eleve megalázottságát, de a Turauskas-énben annyira eredendő ez az állapot, hogy a szerep-én képtelen belejátszani magát, ezért visszamenekül polgári mivoltába. „Pedig szerettem volna kibeszélni magamat Turauskas-szal. Egy kétségbeesett pillanatomban a nyakába akartam borulni. De mindez elmélet, regényfordulat; a valóságban a rokonlelkek éppoly gyámoltalanul tapogatóznak egymás körül, mint a közömbös lelkek; hiába érzem, hogy hasonlótk valakihez, a belső hasonlóság eltöredezik és szétmállik a különböző testek bütykein és dudorain, a különböző idegzetek többféle teherbírásán. Talán éppen a rokonlelkek azok, akiket az ember legkevésbé tud elviselni. Különben is egy időre belefáradtam a lélek tivornyáiba, az örök eső végre elállt, kisütött a nap, kitavasodott. Napsütésben az ember pihen és melegszik, kéjesen nyújtózik, szívesebben hallgatja a fű növést, mint a maga delíriumos hörgését...”

A három főhős közül egyedül Zámory professzor kikapcsolódása jelent teljes győzelmet a köznapi valóság törvényei felett. Több polgári szereplehetőség (férj, tudós, forradalmár) stációján keresztül érkezik el odáig, hogy Afrikában — feltehetőleg halálos ágyán — a bécsi és párizsi nagy „kikapcsolódás” játékvilágát vallja igazán sajátjának.

Mihály kikapcsolódása, bár nem a játékvilág győzelméhez vezet, mégis a legteljesebb, mert az emlékezésben tudja megelégni mindkét irányban az utat; a játéktól a valóságig és vissza. Lehatol a gyökerekig. Újraéli a játszó közösség felbomlását, végigjárja mindegyik barátja életútját, keresve a reá szabott szerepet. (16) Így jut el a szent öncél hitétől az *autonóm személyiség* eszméjéhez, az együtt elkezdett szerepektől az egyedül befejezettekig.

Először Ervin sorsával találkozik szembe, aki barátságuk kezdetén „úgy beszélt mindig, mintha idézőjelben beszélne, hangsúlyozva, hogy nem azonosítja magát teljesen azzal, amit mond és tesz”. Míg nem egy napon katolizált, majd elfűnt. Amikor Mihály viszontlátta a gubbiói Sant Ubaldo kolostorban, már közel volt életszerepe utolsó felvonásához. „Mihályt csak most ütötte meg, hogy Ervin mennyire ferencrendi (...) úgy érezte (...) ez Ervin igazi arca, kezdetől fogva

erre az arcra készült, a tonzúra mindig is ott volt a fején, csak akkor még eltakarta (...) kondor, fekete haja... Nem volt kétséges, hogy Ervin megtalálta önmagát, bármily rettenetes is az.”

Rómában egykori évfolyamtársa fogadja, Waldheim Rudi, híres vallástörténész. Benne két szereplehetőség egyesül: az ihletett tudósé, és az olyan emberé, akinek sikerült megrogzódnie a neki megfelelő életkorban. „Lelkében egyetemi hallgató tudott maradni, anélkül, hogy emiatt a világról, a sikerről, a szellemi életről le kellett volna mondania.”

Mindkét találkozás arra eszmélteti Mihályt, hogy barátai ráleltek az egyéni-ségük lényegével adekvát szerepre, s volt is bátorságuk azt következetesen végigjátszani. Ez lenne az életgyőzelem titka. Mihály elmaradt mögöttük valahol, foglalkozott pedig vallástörténettel, a katolicizmus sem állt tőle távol, mégsem lelt rá önmagára, sem a tudományban, sem a hitben. Egyetlen esélye maradt csak, megfejteni Ulpius Tamás sorsának titkát. Gyötrelmesen hosszú keresés végén találja meg Évát Olaszországban. Tőle tudja meg, hogy Tamásnak is sikerült a saját életét megvalósítani; megmaradni az abszolút szabadság, a teljes játék birodalmában. Elérkezett egy pillanat, amikor a halálószton véglegesen legyőzte benne az életósztont, s ekkor előadták azt a színdarabot, amit oly sokszor próbáltak az Ulpius házban: Éva megmérgezte Tamást. (17) Mihály az önkeresés utolsó lehetőségeként megkísérli belejátszani magát Tamás szerepébe. „Ami Tamás mint csíra volt benne, most növekedett valósággá. Mert nőtt benne ez a dolog, a saját halála, táplálkozott élete nedveiből, gondolkozott és okoskodott a gondolataival, magába itta a szép látnivalókat, amíg egészsé lett, és eljött az ideje, hogy előlépjen a világba, mint valóság.” Működni kezd benne ugyanakkor az életószton is; végül az lesz erősebb. A halálász tervezett napján elmegy hazulról, de Éva helyett is levél érkezik: „Mihály, mikor ezt olvasod, már útban vagyok Bombay felé. Nem jövök el hozzád. Te nem fogsz meghalni. Te nem vagy Tamás. Tamás halála csak Tamást illeti meg, mindenki keresse a saját halálát. Isten veled, Éva.”

Az önkeresés kalandja a játékvilágban kudarccal ér véget Mihály számára. Vissza kell térnie a köznapi valóságba. Élni, „mint a patkányok a romok közt... És ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami” — hangzik az *Utas és holdvilág* záró mondata. A valóságba visszavettetés ezáltal azonban már nem a játékvilág összeomlását példázza. A nagy kikapcsolódás, az életében (emlékezetében) tett utazás az autonóm személyiség keresésének bukása, míg másfelől a volt játszó közösség többi tagjának sorsa külön-külön önmegvalósulás.

* * *

Az elemzett hat regény sajátos eszmei ívet von gyermekkor és felnőttkor, játék és valóság közé. A korabeli mélylélektani kutatások hatásától nem függetlenül, kulshelyzetbe állítja a szélesen értelmezett kamaszkort. Egyfelől — az időben előrehaladó művekben — bemutatja a játékvilág összeomlását, másfelől — az időben a kamaszkorhoz közelítő regényekben — itt ragadja meg az autonóm személyiség lényegét. Kapcsolat jön létre ezáltal a játszóközösség *Rendje* és a személyiség *autonómiája* között. A közösségben kezdett játékot a hős önmagában valósíthatja meg.

Ez a tanulás teszi egyetemes érvényűvé a vizsgált műveket. Azon túl számos olyan elem is felsorolható, melyek csak szorosan a nemzedék művészi esz-köztárát színezik. Ilyen mindenképp az *action gratuite* — szinte kötelező regénykellék, akár a titok, a varázslat és a misztika. Visszatérő motívum az *intellektualizmus-antiintellektualizmus párviadal*: sziporkázó poének forrása. Turauskas így szól például egy helyen: „A filológia az impotensek aszkézise. A filológus lemond arról, ami úgy sincs neki: az egyéni véleményéről.” Az aforizma játékos fordulatában a kor pozitivista tudományának válsága tükröződik. Másutt (a *Zene-kíséret*-ben) a resdkívül veszélyes természetű szellemi *arisztokratizmus* villan föl Van der Gang szavaiban: „Azt mondom: patkány, és azt mondtam: társadalmi kategória”. A legtöbb mű szereplői elmerülnek többször-kevesebbser a *gasztrónómia világában* (Krúdy nyomán). „Bátor és szabad ember nem ijed meg az új ételektől... A gasztrónómiai előítélet szerintem végzetesebb, jellembevágóbb hiba, mint a faji vagy osztályelőítélet, az egész embert leleplezi, nemcsak a lelkét, hanem a testét is” — mondja Turauskas. Méliusz professzor pedig így oktatja tanítványait:

„Intelligencia nincs nyencség nélkül... Már látom, nagy tudós nem lesz magából.” Mindez természetesen színezék, *couleur locale*, a regényvilágot inkább gazdagító elem.

Az elemzett művek közel sem képviselnek azonos színvonalat. A *varázsló*, sovány epikai anyaga miatt, tételszerű tézismunkának hat. Az író nem tud a megjelenített gyermekvilág tudatai horizontjára aláreszkeszteni. A *Zenekíséret*-ben — de másutt is esetenként — túlhangsúlyozott az elbeszélő polgári származása, az itt következő idézetben egészen bombasztikus: „Az erkölcs és a gondolkodás forradalmára elszántan, a halálra is felkészülve csevegtünk, s utána szertartásosan megvacsoráztunk. Mindketten túl a polgárság eszményein, s mindketten nyakig egy polgári életforma etikettjében.” Legnagyobb gond — figyelmeztet Szerb Antal is a *Hétköznapiak és csodák*-ban — az intuíció megjelenítése. A legritkább sikerül csak az írónak kifejlesztenie azokat az élménypilléreket, amelyek között hitelesen ívelhet ez a tünékeny, ám mégis bizonyos tudati jelenség.” Az intuitív szituációteremtésben olykor az *Utazás és holdvilág* élménypillérei sem túlzottan kecsesek.

A művészi hatást gyengítő tényezők ellenére az *Utazás és holdvilág*, A *zendülők* és a *Párizsi eső* révén a játék-esztétika és játzsáfilozófia kulcsregényei is jelen vannak a két világháború közti magyar próza széles áramában, jóllehet, az irodalmi játék létformáinak is csupán egyik változatát képviselik.

Jegyzetek: (1) Szerb Antal: *Hétköznapiak és csodák*. 1935. 23–24. l. — (2) V. ö.: Lovass Gyula: *Játékos Európa. Ezüstkör*, 1943 március. A két világháború közti időszakban „az irodalomnak is volt egy pillanata Európában, amelyben elmenekült a felelősség elől, amelyben átadta magát az egyéni élvezetnek (...), de felületessége tudatos volt, legszívesebben túllépett a realitáson; világából, melytől a legrosszabbat várhatta, át tudott lépni egy szuverén világba (...) saját törvényei közé, melyeket nem került meg, hanem keményen megtartott, mert a művészet törvényei voltak.” — (3) *Hétköznapiak és csodák*, 5. l. Poszler monográfiájában utal arra, hogy a *Hétköznapiak és csodák* elméleti bevezetője „két meglehetősen ellentétes tényezőnek, Lukács és Kerényi regényteóriája egyes elemeinek továbbgondolásából és erőszakos nászából születik. Eposz és regény párhuzamát ugyan Lukácstól veszi, de a *Theorie de Romans* nem keresi az eposz és következőképpen a regény lényegét sem a csodában, mint Szerb. A csoda görög regény Kerényi nyújtotta analiziséből kerül Szerb gondolatmenetébe, hogy összeházasítva Lukács eposz-regény párhuzamával a regény meghatározásának sarkpontjává váljon.” (277. l.) — (4) V. ö.: *Hétköznapiak és csodák*, 19–20. l. Szerb Antal szemléletes példájával: „A legtöbb ember azért olvas regényt (...), hogy (...) megborozzongjon a váratlan és erőszakos halál képein, miközben megnyugodva simogatja meg a karosszéket, hogy még mindig él... V. ö.: Halász Gábor: *Az újabb regényről*, 1929. — (5) *Hétköznapiak és csodák*, 191. l. Thomas Mann regényeivel kapcsolatban jegyzi meg: „... a vitalizmus csak a humanizmus erkölcsi kiegészítése által válik értelemteljessé”. Nyilvánvaló célzás ez az új németesség etikájára. — (6) *Hétköznapiak és csodák*, 33. l. Vannak megmagyarázhatatlan emberi cselekedetek: „... csodák, a racionális lélektan szempontjából (...) Az ilyen lélektani csodát nevezi Gide *action gratuite*-nek.” — (7) J. Huizinga: *Homo ludens*, 1938. (ford. Máthé Klára.) 1944. — (8) Amikor az irodalmi játékról beszélünk, talán helyes volna a *játszás, játék, játékoság* fogalmi megkülönböztetést használni, *játszáson* értve azt a filozófiai kategóriát, amelynek a munka az antinómiaja; *játékon* a distanciació-effektust; *játékoságon* pedig a játék létformáinak egy speciális körét, jelen esetben a „neofrivól” irodalmat. — (9) Feltehetően ez a kivételes egybeesés ragadtatja a szerzőt arra, hogy elméletét kiterjessze a világirodalom legnagyobb értékeinek egészére, olyan írókra hivatkozva, akiktől mi sem állt távolabb, mint a játék-esztétika (Dosztojevszkijre gondolok elsősorban). — (10) Az akadémiai *Magyar irodalom története* talán a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonít az irodalmi munkák e szerzőkre gyakorolt hatásának. — (11) Az itt felsorolt hiányok pótlása egy *Játék, játékoság a XX. századi magyar prózában* című dolgozat vállalkozása lesz. — (12) *Hétköznapiak és csodák*, 42. l. — (13) Illés Endre: *Krétaarajzok*. 1970. 400. l. — (14) V. ö.: Huizinga: i. m., — (15) V. ö.: Huizinga: i. m. 20. l. — (16) Leginkább ezért kulcsregénye az *Utazás és holdvilág* Szerb Antal életének. Szerb Antal „... tudta, hogy élete maga is alkotás, hogy az igazi humanista műveivel együtt életét is alkotja...” (Rónay György: *Olvasás közben*, 1971. 69. l.) — (17) V. ö.: Poszler György: *Szerb Antal*. 1973. 333. l. „A furcsa utazás minden stációjában felbukkan valaki az egykori zendülők közül (...) és egész Itáliában, minden tényleges jelenvalóságnál irtózatosabban a halott Ulpius Tamás árnya, aki levonva a valóság elleni lázadás végső konzekvenciáit, a *tények győzelmé* elől a *halálban keresett menedéket*.” A tanulmány frója — amint ez munkájából kitetszik — másként értelmezi Ulpius Tamás halálát.

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

SZERB ANTALNÉVAL

— *Mi az oka annak, hogy nem szeret ismerjűt adni? Igyekeznek távol maradni a nyilvánosságtól, és minden feltűnő szerepléstől visszahúzódnak?*

— Könnyű rá felelnem, és igen egyszerű oka van. Azt tartom, hogy egy ismert név viselése — természetesen csak a magam nevében mondom —, nem jogosít föl arra, hogy akarva-akaratlanul a nyilatkozó kerüljön reflektorfénybe, s ne az alkotó életműve. Ezúttal azért teszek kivételt, mert válszaim esetleg dokumentatív jellegűek lehetnek.

— *Nem gondolja, hogy ezzel megfoszt bennünket — különösen az új nemzedéket, amelynek oly kevés ismeretanyaga van Szerb Antalról és koráról — a társ, az élő tanú figyelmeztető jelenlététől? — Az életút elevezen ható tanulságaitól?*

— Nem gondolom. Tapasztalati tény, hogy az „élő tanúk” emlékezete nem megbízható, és olykor kódósító általánoságokba téved.

*

Itt ülünk egymással szemben, egy bérház harmadik emeleti lakásában, a Moszkva tér közelében. Itt ülünk, két apró fotelben, kis asztalka mellett, és beszélgetünk. Elfogódottan köszörülöm a torkomat, minden kérdést újrafogalmazok magamban és dadogva szólalok meg. A falakon a könyvespolcon, a komódodon emlékek. Képek, könyvek, személyes tárgyak. Szerb Antal jelen van.

— *Milyennek látja őt ma?*

— Pontosan olyan elevenül, él bennem, mint életében. És hogy nemcsak bennem él így, arra bizonyítottam, hogy írásai a mai napig hatnak; nincs bennük semmi, ami elévült. Sem mondánivalóiban, sem stílusában.

FELEJTHETETLEN OTTHONOK

— *Hogyan él önben az első, a szülői otthon képe? Ahonnan a festő testvér is jött? Vajon a lány nem szorult háttérbe?*

— Erre a kérdésre annak ellenére válaszolok, hogy nem Szerb Antalra vonatkozik. De a „honnan jöttem” kérdése

mégis összefügg kettőnk közös életével. Tisztázzuk gyorsan: lány létemre sem szorultam háttérbe festő öcsém mellett. Nem is szorulhattam; tizenegy éves voltam Apánk korai halálakor, s öcsém — amint ezt ő több ízben megírta — árvaházba került. Együtt töltött gyermekéveinkben csupán testvérpár voltunk, egy kisfiú, egy kislány, s a fiú akkor még Bandi volt, s nem Bálint Endre a festőművész! Mire ő felnőtt, én már nem laktam otthon, körülbelül tizenkilenc éves koromtól. Apánk, Bálint Aladár író volt, novellista, zene-, képzőművészeti és irodalmi kritikusa mind a Nyugatnak, mind a Népszavának és más lapoknak. Anyánk pedig Osvát Ernő testvérhuga.

— *Bálint Aladáról tudni kell, hogy tanulmányainak befejezése után gyári hivatalnok, majd az Országos Munkásbiztosító tisztviselője lett. Az Ország-Világ folyóiratban 1903-ban megjelent első novelláját ért elismerés hatására lép a hírlapírói pályára. A kritikáirást mindig morális hivatásnak fogta fel. Alapos okfejtéssel formálta meg véleményét s finom esztétikai analízissel mutatott rá a mű jellegzetességeire, erényeire és gyengéire. Tevékenységét az a cél vezette, hogy a munkásságban felkeltse a képzőművészet iránti szeretetet és elősegítse a művészeti alkotások megértését. Ebben a szellemben írta meg „Képekről munkásoknak” (1907) című könyvét és Kernstok Károly monográfiáját. Igen sokoldalú, művelt, jól tájékozott ember volt. Lefordította Faraday: A gyertya természetrajza (1921) és Goethe: Utazás Itáliában (1922) című művét. 1919-ben a Corvina Új Könyvek rovatát vezette. Elbeszéléseiben — Város, 1906 — a nagyváros nyomorának sötét képeit festette meg, erős szociális töltéssel, s e tekintetben Gelléri Andor Endre előfutárának mondható.*

— Szüleink baráti köre szinte kizárólag alkotó művészekből állt. Hosszú volna felsorolni neveiket — Tóth Árpád verset is ajánlott Apámnak —, a lényeg az, hogy jelenlétük napi életünkben állandó volt. S a két kisgyerek jelenléte is magától értetődő volt, négy-öt éves koruktól kezdve, koncerteken, tárlatokon, az Operában. És mert Apám baloldali volt, baráti köréhez tartó-

zott a korán meghalt Király György, Szabó Ervin, Madarász Emil — vele közös novelláskötete jelent meg, a *Város* —, Bölöni György, Czóbel Ernő s felesége, Lányi Sarolta. A korszak legjobb, akkor még fiatal képzőművészeihez ugyancsak szoros barátság fűzte. Pár név: Kmetty, Márffy, Gulácsy, Erdei Viktor, Gara Arnold, Kozma Lajos, a két Beck: Fémess Beck Vilmos és Beck Ö. Fülöp, Ennyi talán elég is a hosszan sorolható nevekből.

BÁLINT ALADÁR — ÖNMAGÁRÓL

Ezernyolcszáznyolcvanegy december 2-án születtem, egy kis Hont megyei faluban. Körülbelül másfél éves lehettem, hogy elkerültünk onnan. Sokszor készülődtem, hogy felkeressem azt a falut, ahol születtem, de eddig nem sikerült, úgy hiszem, ezután sem fog sikerülni. Hat éves koromig egy Bars megyei faluban laktunk, onnan Komárom megyébe vettőtünk, édesapám és őseim szülőfalujába.

Gyermekkorom nem volt. Gyötrő gondokkal sújtott apám, beteg anyám szomorúsága nehezedett rám.

Rossz tanuló voltam. Szórakozott. Akaratom nem volt. Alig tudtam örülni valaminek, legfeljebb egy-egy könyvnek. Válogatás nélkül faltam minden könyvet, ami elélem került.

Érettségi. Tizennyolc éves koromban egy pesti gyár irodájába kerültem, ahol hat keserves esztendő tölthettem, fiatal-ságom legértékesebb hat esztendejét, hihetetlenül rosszindulatú és korlátolt emberek között, nyomorúságos fizetés mellett.

Festőnek, műzikusnak, költőnek fiatalkori koplalását az irodalom zománca, ma már megkopott, de egykor eleven romantikája igazolja, de micsoda romantika szegődik egy irodai gyakornok nyomorúsága mellé? Energiámat annyira legyengítette az a kilátástalan gyilkos lenyűgözöttség, hogy csak hat esztendő elmúltával bírtam magam kiszakítani abból a környezetből, mely egy sötét regény anyagának talán megfelel, de benne élni kinszenvedés.

Mint alvajáró éltem e hosszú fájdalom vergődésben. A dolgok letompítva, realitásukból kivetkőzve szüremlették át rajtam. Nem láttam tisztán, nem tudtam, hová vezet az utam, nem éreztem a *holnapot*, nem voltak világos terveim, határozott céljaim.

Homályosan sejtettem, hogy írni fogok, de hogy milyenek lesznek az írá-

saim, azt nem tudtam. Kaotikus hangulatok, meg nem fogható témák rajzoltak körülöttem.

Sokszor gondoltam arra és gondolok rá még most is, hogy született meg az első írásom. Vissza szeretném lendíteni az elmúlt idők kerekét, hogy ismét átéljem az első teremtés gyönyörű pillanatait. Természetesen minden ily kísérlet hiábavaló. Az egymásba omló, szét nem tagolható részeg percek muzsikáját lekottázni nem lehet.

Huszonkét éves koromban jelent meg az első novellám. A novella gyenge volt, de az a tény, hogy nevemet lenyomtatva láttam, elbódított, boldoggá tett.

Sajnos, csak egyszer érheti az író az első megjelenés lázas öröme. Aztán sokáig nem adtam ki kezemből egy kéziratot sem. Takarékoskodtam.

Mikor a *Népszava* napilappá alakult, fevirradt az én napom is. Szabados Sándornak köszönhettem ezt, aki ebben az időben a *Népszava* főmunkatársa volt és félreérthetetlen jóakarattal írásra serkentett. Gyorsan egymás után jelentek meg a novelláim, és a proletárok, akiknél jobb és megértőbb olvasóközön-séget alig lehet elképzelni, nagyon hamar megismerték a nevemet.

Ezerkilencszázhat végén *Város* címmel novellás kötetet adtam ki, azaz novellás és verseskötetet. A verseket Madarász Emil írta e könyvbe. Ezerkilencszázhat-ban rövid művészettörténelmi könyvecskét is írtam a munkások számára *Képekről munkásoknak* címmel. Mai napig is folytatom, szerény erőmhez képest, a munkások képzőművészeti nevelését. Tollal, néha élőszóval.

A *Nyugat*-ban jelent meg írásaim java része. Megindulása óta állandó munkatársa vagyok. Azonkívül a *Világ*-ba, a *Ház*-ba (sajnos, azóta megszűnt), a *Kéve* könyvébe, *Magyar Nyomdász*-ba, *Grafikai Szemlé*-be írtam hosszabb-rövidebb tanulmányokat, cikkeket és lefordítottam *Konrad Fiedler* Hans Marées-tanulmányát.

Jelenleg a kitűnő Kernstok Károly életrajzán dolgozom. Olyan kevés mindaz, amit eddig csináltam. Dolgozni szeretnék sokat. Dolgozni magáért a munkaért. Nem a beteljesülésért.

A beteljesülés? Tizenkét éves koromban nagyon fájt, hogy nincs felesleges húsz krajcárom, amin egy egész koszorú fűgét vehetnék. Tizenöt éves koromban már egy pár új Halifax kocsolya tett volna boldoggá.

Ma vehetnék fűgét is és Halifax kocsolyát is.

Mikor Itáliában jártam és csupán Firenzeig telt az útiköltségből, akkor Nápolyig szerettem volna utazni. A következő utazásom alkalmával, mikor Nápolyban voltam, Sziciliára, Egyiptomra voltam kíváncsi. Amikor Avignonban csavarogtam, Szevilla csábított és így tovább — minek folytassam!

Szeretném, ha ismét sokat utazhatnék és néhány jó novellát, regényt ha még megírhatnék.

Szeretném, ha kiszabadulhatnék a pesti bérkaszárnnyából és független életet élhetnék. Ha feleségemmel, két apró gyermekemmel meghitt, nyugalmas fészekbe elbújhatnék és boldogan, megelégedetten élhetnék velük és éretjük.

És ismétlem, dolgozni szeretnék sokat, minél többet.

(Az *Érdekes Újság* Dekameronjából. Budapest, 1915).

— Tóth Árpád Bálint Aladárnak ajánlott verse, az „Intérieur” — a *Nyugat* közölte 1909. december 16-i számában — egy komor Rippl-Rónay festmény hangulatát árasztja. Mintha a költő egy szobabelső zárt, intim világában, testi és lelki kínjait palástolva, szerelemről, harmóniáról ábrándozna, de „az ábránd egyre fantasztikusabb, / S egyszerre fölremlik, mily kusza s dőre... / S fejem álmos mosollyal dől előre, / S számból kihull a hűlt szivarcsutak...” Nyilván összehasonlíthatatlanul derűsebb, meghittebb és kiegyensúlyozottabb volt ennél a Tóth Árpád-i képnél kettőjük otthona, Szerb Antaléé.

— A Hidegkúti út 47-ben laktunk, ma Vöröshadsereg útjának hívják, s a házat is átszámolták. A lakást magunk választottuk abban a tájban, amelyet szerettünk. Egyemeletes villa volt, — valaha Küry Kláráé. Mi a ház felső emeletét laktuk, négy szobánk volt, s három terasz. Férjem szülei és testvéreccse laktak velünk. Ő gyermekien örült, hogy saját főbérleti lakásunk van. Büszke volt rá, úgy érezte, hogy ez is hozzásegíti a beteljesülő, a felnőtt, az alkotó élet, a beérés folyamatához. Ez itt mind-mind a miénk, mondogatta, és nemegyszer végigszámolta, hány helyiséget is mondhatunk a magunkénak, s jókedvében hozzáadta még a pincét, a padlást, sőt a beépített szekrényeket is, hogy minél többet tudhasson a sajátunknak. Boldog volt.

Körülöttünk a budai hegyek: a Gugger-hegy, Hárshegy s a János-hegy. Sé-

táink során a Hűvösvölgy is elérhető volt járművek nélkül. Szerb Antal számára létszükséglet volt a napi séta „hegyeink” közt, vagy valamely közeli erdőben. Gyakran ébredtem úgy, hogy ő már hazaért kora reggeli kirándulásáról. A gyaloglást, a túrázást cserkész éveiben szokta meg. Ezekben a reggeli sétákon futott össze Fodor Józseffel, aki valamelyik kedvenc angol lírikusának kötetével a kezében ugyancsak az erdőket, hegyeket járta. „Hegyeinkről” és „lakásunk elvesztéséről” később Szerb Antal írt utolsó leveleiben.

— 1944. július 5-én kelt levelében írja: „... ma fát rakodunk ki egy dunai uszályhajóból, a Margitszigettel szemben, úgyhogy láthatom hegyeinket és ez nagyon jól esik. És azt is jó ómennek veszem, hogy a Sienai dómnak nem történt semmi baja...” Július 22-én pedig, miután megtudta, hogy lakásukat elvették, kevésbé bizakodó: „... Olyan nehéz elképzelni jövőnket, ha az ember nem tudja, hogy hol képzelje el. De kezdek belenyugodni a lakás elvesztésébe. Az új lakás is kifejezi majd, hogy kikeltünk az Alvilágból és új életre támadtunk. De vajon kikelünk-e az Alvilágból? Hangulatom egyre hánykolódik remény és csüggedés közt...” — Mit jelentett Szerb Antalnak, munkájában és magánéletében, ez a közös otthon?

— Úgy gondolom, a szeretett környezet jelentősen segítette kiegyensúlyozott, munkás élete megformálásában. Igen keményen dolgozott, s szinte hivatalnokai szigorral megtartott munkarenddel. Nagyon rossz alvó volt, s ennek, bármily groteszkül hangzik is, örült! Ha éjjel fölébredt, az egyik könyvespolcra épített teaasztalra teát készített magának. Az álmatlanul töltött éjszakai órákban olvasott és jegyzetelt. Némi öniróniával mondta egyszer: „Csodálatos műveltségemet álmatlanságomnak köszönhetem!” Sorszámokkal ellátott jegyzetfüzetét én készítettem tanítványai dolgozatfüzeteinek üresen maradt lapjaiból. Rövid hajnali alvás után indult napi sétájára, majd iskolai óráit megtartani. A Lukas órák alatt megjárta a könyvtárakat, az Egyetemi Könyvtárt, Széchényi Könyvtárt; vagy egy-egy barátjával találkozott valamelyik, az i.koláho' közel eső kávéházban. Otthon ebédelt, majd pótolandó az éjszakai ébrenlétet, rövid délutáni alvás következett. Ébredéskor egy-két csésze teát ivott — kávét jó ormán soha —, s már leült írni. És mert kitűnően gépelt, akár saját munkán

dolgozott, akár fordított, mindent géppel írt. Kéziratlapjainak egyharmadát hagyta üresen, az utólagos javítások beírására. Amivel elkészült, azt mindenkor fölövasta nekem. Majd újabb, ezúttal már közös sétára követeztem.

— *Maradt idő a barátokra? Kikapcsolódásra?*

— Esténként gyakran vacsoráztunk együtt barátainkkal. Olykor valamelyik közeli kiskocsmában, olykor nálunk. Egy-két pohár bort szívesen ivott meg társaságban. Feloldotta a szoros napi munka feszültségét. A vasárnap délelőttök „szertartásai” közé tartozott a kávéházi újságolvasás, reggeli Halász Gáborral, Hevesi Andrással, Cs. Szabó Lászlóval, Máraival, s azokkal a fiatalokkal, akik ismerve szokásainkat, ilyenkor még hozzánk csapódtak. A vasos vasárnapi lapok átnézése után sörözés következett valamelyik közeli vendéglőben. De gyakori program volt egy-egy vasárnap délelőtti séta során meglátogatni a közelünkben lakó Szabolcsi Bencéket, s feljethetetlen órákat jelentett Szabolcsit hallgatni, mert ő mindig zongorája mellett ülve, zenével illusztrálta beszélgetéseinket. Legszűkebb baráti körünkhöz tartozott a fölünk ugyan-csak séta-távolságnyira lakó Kerényi Károly. Közös, nagyobb kirándulásainkról többször is írt Devecseri Gábor.

— *Sokan emlékeznek Szerb Antalra, elsősorban a tanárra, a nevelőre... Tanítványai és tisztelői egy új Horváth Jánost, vagy Riedl Frigyest sejtettek benne...*

— Saját írói munkáján kívül tanított középiskolában Pesten, a Vas utcai Felsőkereskedelmi Iskolában, kéthetenként megtartotta magántanári óráit a szegedi egyetemen, egy ideig magántanár volt Kolozsvárott is; előadott a Szabad Egyetemen, részt vett a Vajda János Társaság munkájában, vállalta a Magyar Irodalomtudományi Társaság elnöki tisztét; cikkeket írt folyóiratoknak, napi-és hetilapoknak, a rádióknak, s pár év leforgása alatt vagy kéttucat könyvet fordított magyarra, mert családjának létbiztosítására más mód nem adódott. Természetesen rendszeresen jelen volt a *Nyugat* összejevetelein is. Képzelték, hogy ezt a hallatlan munkatempót csak nagyon módszeres idő-és energiabeosztással győzhette, és mindemellett feszültség, ingerültség nélkül élt, szelíd derűvel.

— *Többször járt külföldön. Londonban, Párizsban, Olaszországban, Auszt-*

riában, de — bár körülnézett a világban, összehasonlítások és mérlegelő párhuzamok birtokában volt — azt vallotta: „Én mégiscsak Pesthez s a magyar költőkhöz tartozom. A British Museum meg a Bibliothèque Nationale nem érvenyes számomra a Szechenyi Könyvtár nélkül.”

— Amit talán a legjellemzőbbnek tartok: soha, egyetlen percre sem vesztette el — nem tudom másként mondani — vers-érzékenységét. Nap nem múlhatott el versolvasás nélkül, s nem egyszer költött fel még éjszaka is, hogy Rilket, Hölderlint, Traklt, Vörösmartyt, Aranyt, Babitsot, József Attilát vagy Radnóti olvasson fel nekem. Szerette Jékely Zoltánt, Sőtér Istvánt, Devecserit, Kolozsvári Grandpierre Emilt, szerette az akkor még igen fiatal Nemes Nagy Ágnest; általában teljesen nyitott volt az irodalom, a líra felé: Boldog ember volt, s ezért írhatta nekem utolsó levelei egyikében — a vele egy táborban levőkre utalva —, hogy „én többet veszték mint ők, mert szépen és értelmesen éltem...”

ORPHEUS ÉS EURYDIKÉ

— *Hol és mikor ismerkedtek meg?*

— Első férjem, Szabó Lajos mutatta be nekem Szerb Antalt 1935-ben, a Centrál kávéházban.

— *Úgy tudom, Szerb Antal egyszer már nős volt, de első, korai házassága elhamarkodott, rövid ideig tartó kapcsolatnak bizonyult...*

— Igen.

— *Megörökítette önt valamelyik írásában, novellájában?*

— Egyetlen írásában sem „örökített” meg. Novelláit akkor írta, amikor még nem ismertük egymást, beleértve a *Pendragon legendá*-t is. Én tizenkét évvel voltam fiatalabb nála. Az *Utazás és Holdvilág* ugyan sok vonatkozásában kulcsregénynek is tekinthető, de gyökerei fiatal éveiből erednek. Bizonyíték rá egy tizenkilenc éves korában írt novellája, amelynek a címe: „Hogyan halt meg Ulpius Tamás”. A regény Erzsijének sem én voltam a modellje. Hozzám egyetlen verset írt — felnőtt kora egyetlen versét — a munkatáborból. A címe: *Orpheus az Alvilágban*.

A földnek mélye olykor meg-megrándult, Amint ment zügó száz tárnákon át; Már rég feledte szabad thrák honát, Míg lent mocsári zöldesfényű láng dült.

Es aknák mélyén zöldes szörnyek lesték,
Feléje nyújtva hosszú pikkelyes kart,
S a földalatti villám, nagy eres kard,
Átszegezte ezt az elétkozott estét:

Es Orpheus csak ment, magabahullva.
A pusztulás nagy leckéjét tanulva.
Mely gyötrött szédülésbe merevité.

Mig végre naptól felfénylett egy oszlop.
Orpheus megfordult és szertefoszlott
Tündérféhr árnyékként Eurydiké.

— Az 1944. július 15-i levelében bukkán föl először a vers képe: „...ami velünk történik kettőnkkel, igazán Orpheus és Eurydiké mítoszsa ez, nem fordulhatok feléd, amíg az alvilág folyosóin bolyongunk, mert akkor elveszítetek...”. Az augusztus 6-án küldött vershez a következő sorokat mellékelte: „Abból a tényből, hogy verset írtam, láthatod, hogy lelkiállapotom javulóban van; és egyúttal azt is megmondja a vers, hogy ki kell bírunk továbbra is találkozás nélkül, bármily keserves is... És talán mégis hamarosan vége lesz. — Maga a munkatábor direkt kellems, nyaralászerű mostanában, csak Radnóti Miklós két érénye, a hűség és a félelem teszi oly nehéz ezeket a napokat...” — Többször tettek kísérletet a megszöktetésére. Boldizsár Iván drámát írt róla. Miért nem sikerült az embermentés? Miért vállalta Szerb Antal végül is szentek módján a mártírsorsot?

— Az igazsághoz híven felelhetném azt is, hogy Vörösmarty miatt! A harmincas évek végén, vagy 1940-ben az egyik nagy, amerikai egyetem, pontosan nem emlékszem, de úgy rémlik, hogy a Columbia, meghívta vendégprofesszornak. Már akkor világos volt, hogy ez a menekülést jelenti. És végül mégsem fogadta el ezt a meghívást. Így indokolta: mit mondhatok én azoknak Vörösmartyról? Egyetlen szavát sem értenék, akkor pedig minek tanítsak...

A későbbi mentési kísérletekről már írtam, most csak megismételhetem: igen, többen is próbálták megszöktetni, bűjtatni. Például Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Sötér István, Görgey Guidó, Thassy Jenő, és mások is. Ezúttal egy félreértést is tisztázok: Boldizsár Iván nem Szerb Antaltól írta „Túlélők” című drámáját. Írtam arról is, hogy bár tudta, hogy életébe kerül, miért maradt mégis. Először 1944. október 15-én kísérte meg a szökést. Aznap — vasárnap — eltávozási engedélyt kapott, s a Horthy-proklamáció után nem ment

vissza a táborba. Egyik tanártársa pár napig bűjtatta, de az egyre szaporodó nyilas felszólítások, az üldözötteket rejtegetők halállal fenyegetése félelmet keltett bennük is, s Szerb Antal úgy érezte, hogy ilyen áldozatot nem kívánhat senkitől, és visszament a „lágerbe”. Többször merült fel a szökés gondolata. Én is, a barátai is láttuk, hogyan nő a veszély körötte, de minden sürgetésünket azzal háritotta el, — „ha azok, akik barátaim voltak, megriadtak, hogyan kívánhatnám ennek a veszélynek a vállalását másoktól”. Hiába próbáltuk menteni. Újabb és újabb határidőket adott nekünk, s önmagának, de egyiket sem tartotta be. S itt jön a másik ok, talán még nyomósabb oka maradásának: mindvégig együtt volt testvéröccsével, akinek bűjtatására semmi lehetőség nem volt. S azt a félelmét, hogy ha ő megszöki, akkor a szökését az öccsén fogják számon kérni — esetleg testi bántalmazással vagy kivégzéssel —, nem lehetett elosztani. Magyarul és szó szerint: odadobta önmagát a testvéérért, aki semmi módon nem volt menthető. Az utolsó mentőakciót két fiatal katonatiszt próbálta végrehajtani. Görgey Guidó és Tassy Jenő katonai kocsin, hamisított nyílt parancsal utazott érte Balfra. Kiadták őt, de nem indultak el rögtön, mert Szerb Antal hosszan alkudozott Sárközi Györgyért és Halász Gáborért, a két régi barát hazaviteléért. Nem akart nélkülük indulni. Túl sok időt tölthettek el ezzel a tárgyalással. A német őrség felfigyelt, újból átvizsgálták a papírokat, s kiderült a hamisítás. A kocsi nélküle indult vissza, és őt iszonyúan megverték. A szabadulás reménye szertefoszlott, s Szerb Antal, aki végig belső derével és hihetetlen tartással viselte sorsát, ezt a csalódást már nem tudta elviselni. Utolsóként érkezett levelének hangja már nem biztat semmivel: „Balf, 1944. XII. 16. Édeseim, végtelenül szomorú vagyok; nemcsak terveknek nem sikerült, hanem még a csomagokat sem kaptuk meg. Általában a hely, ahol most vagyunk, Balf, átkozott egy hely és minden tekintetben nagyon rosszul megy nekünk. És most már nincs más reménységem, mint az, hogy a háborúnak nemsokára vége lesz; csak ez tartja még bennem a lelket. Most már sötét is van, meg hangulatom sincs, hogy többet írjak. Bízatok benne ti is, hogy nemsokára találkozunk és szeressétek szerencsétlen Tónitokat.”

A VARÁZSLÓNAK ELTÖRIK PÁLCÁJÁT?

— „A varázsló eltöri pálcáját” Szerb Antal egyik kis írásának címe, melyet később összegyűjtött esszéinek, cikkeitnek köteté is visel. Shakespeare öregkoának titkával foglalkozik, és a Vi-har Prosperójának szavait idézi: „S aztán pálcám eltöröm, — több ölré ásom föld alá s a tenger — mérőlánc által eddig el nem ért — mélyébe hányom könyvemet.” A cím szimbolikusnak tűnik: nem kell-e olvastán a varázsló, az utánozhatatlan elmebűvész, a tudásával, ismereteivel zsonglörként bánó Szerb Antal saját sorsára gondolni, akivel a végzet — vagy inkább a poklokat teremtő emberi gonoszság — kettétörte pálcáját? A pálcát, amivel tanított, magyarázott, szemléltetett, mindenki kíváncsiságát kielégítve, egy képzeletbeli pulpituson? És nem kell-e — folytatva a hasonlatot — azokra az időkre is gondolni, amikor — az ötvenes években — a varázsló pálcájának megmaradt darabját tovább csonkították? Amikor is tiltott írónak számított, nem volt okos hivatkozni rá, jobbnak látszott hallgatni róla. Aztán ez a mesterseges csönd is, mint annyi más kényszerű némaság, megszűnt körülötte és megfellebbezhetetlenül elfoglalta irodalmunkban azt a helyet, ami őt mindig is megillette, helyet a Nyugat második nemzedékének legjobbjai közt. Csak sajnálni tudjuk, hogy Szerb Antal irodalomtörténeteit és szépirói munkásságát egy ideig mostohán kezelte a magyar-könyvkiadás és kritika.

— Ez utóbbi állítás pontatlan; nem a magyar könyvkiadás kezelte mostohán Szerb Antal életművét 1949 és 1957 között, hanem a könyvkiadók munkáját irányító szektás, dogmatikus kultúrpolitika. És ezt a nemzeti értékeket kis híján a pusztulás szélére sodró kultúrpolitikát szolgálták akkori — úgynevezett — kritikusai. Nem annyira az elvek, mint inkább az elvtelenség nevében.

— A magyar írók, esztéták folyton vissza-visszatérő törekvése a magyar és a világirodalom summázatának megírása. Nem kevés azok száma, akik a legkülönbözőbb szempontok szerint — hogy csak néhányukat említem: Beöthy Zsolt, Babits, Schöpfung, Kállay Miklós, Várkonyi Nándor stb. — összefoglalást készítettek vagy az egyetemes, vagy a honi irodalom történetéről, egészének vagy egyes kiemelt korszakainak fejlődéséről.

— Ez csak a látszat. Néhány nagy kivételtől eltérve, kevés a valóban alapos, körültekintően összefoglaló irodalomtörténeti munka.

— Miért maradt ki Szerb Antal Magyar irodalomtörténetének újabb kiadásából is három fontos, korunkhoz, jelenünkhöz kapcsolódó fejezet: „A kilencszázötven évek”, a „Háború és forradalom” és „A mai irodalom”?

— A Magyar irodalomtörténet újabb kiadásából az eredeti szöveg három utolsó fejezete maradt ki, ma már úgy látom, kényszerűen fölös óvatosságból. A könyv jelenleg a Nyugat íróiról szóló fejezettel zárul. A három fejezet elhagyásáról el kell mondanom, hogy ezeket maga Szerb Antal is több részletében átdolgozni és bővíteni akarta. De erre már nem volt lehetősége... A problematikus fejezetek megcsönkítése helyett inkább teljes elhagyásukat választottam a szövegűség tiszteletben tartása érdekében: az inkább elhagyni, mint megváltoztatni elve alapján. Mégis fáj-lalom, hogy így több értékes portré maradt ki e fejezetekkel együtt, mint például a Kassák Lajos lírájáról és prózájáról írottak.

*

SZERB ANTAL — KASSÁK LAJOSRÓL

Nyugtalan formakereső útja, versek és regények után megírja legfőbb művét, önéletrajzát (*Egy ember élete*), a húszas évek irodalmának egyik legkiemelkedőbb alkotását. Ez talán az egyetlen mű a magyar irodalomban, melyben a belülről és pöz nélkül látott proletársors az irodalom színvonalára emelkedik: a polgárság alatti társadalmi osztálynak az első igazi irodalmi megnyilatkozása. A polgári olvasó számára ez a könyv reveláció: megtudja, hogy a jól elvégzett fizikai munka miféle örömet okoz, és milyen sajátos férfias világméret épít ki a fizikai munkásban. Legkitűnőbb az első kötet, a gyermekkor, mint minden önéletírásban, és a párizsi utazás kalandos, gazdag és mulatságos koldus-regénye. Az irodalomtörténet számára is rendkívül tanulságos ez a könyv, melyből kitűnik, hogy még Kassák, ez a látszólag hagyománytörő reformer is, a nemzeti költészetből indult el, a fiatal vasmunkás első költő-ideálja Petőfi volt, és expresszionista önmagára Berzsenyi Dániel eszméltette rá.

Kassák mint lírikus is messze kimagaslik az expresszionista sémából. Ha-

talmas pátosza éppolyan magával ragadóan árad, mint az atyamesteré, Walt Whitmané.

— *Lappanganak-e még kiadatlan Szerb Antal-kéziratok? Várhatók-e újabb felfedezések régi lapok hasábjain, előkerülhetnek-e a házi archívumból olyan anyagok, mint Szerb Antal cserkésznaplója, levelezése vagy egyéb írásai?*

— Igen. Például a kritikái a mai napig sincsenek összegyűjtve. Fiatalkori versei, novellái, tanulmányai szintén kiadatlanok.

Alig van irodalomtörténészünk, aki olyan gazdag világirodalmi tájékozottsággal nyúlt volna a magyar irodalom egyes jelenségeihez és átfogó egészéhez, mint ő. Azért pedig vitathatatlan előnyt élvez másokkal szemben, hogy irodalomtörténetírásunk eredményei — angol, francia és német olvasmányainak összehasonlító elemzései révén — megvilágításában európai távlatokat kaptak. „Önmagából nem lehet jelenségeit megmagyarázni, hanem csak az európai fejlődésből — hangsúlyozta — és talán végső, metafizikai értelmét sem önmagában hordja, hanem az európai kultúra rendeltetésében... Az irodalomtörténet megtanít arra, a legnagyobb magyar hagyományra, hogy nálunk mindig a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok...” Szerb Antal a magyar irodalomtudomány egyik legjelentősebb szellemé volt, akinek inspiráló hatása a magyar irodalomtörténetírásra mindmáig erőteljesen érvényesül. Nemcsak mélysége, alaposága és értékítéleteinek biztonsága miatt, hanem mert sosem hagyta befolyásolatni magát irányzatoktól, izmusoktól és előítéletektől. Két nagy szintézisében, a *Magyar irodalomtörténet*-ben és a *Világirodalom történeté*-ben olyan egyetemes gondolkodónak bizonyult, aki előtt csak a valódi érték számít, csak az érték bizonyít és csak az értéknek lehet nemes fedezete. Igazat kell adnunk Várkonyi Nándornak: „Ő alkotta meg irodalmunk első, egyéni szintézisét — írta Szerb Antal munkásságát méltatva —, amelynek rendszerét sokan bírálták ugyan, de amelyet valószínűleg még sokáig nem fognak jobbal pótolni.”

SZERB ANTAL KÉT ISKOLAI DOLGOZATA

A diák Szerb Antal a piarista rend gimnáziumának tanulója volt. Az 1914—15-ös iskolaévben Mátrai János a magyarta-

nára és osztályfőnöke. Mátrai tanár úr szokásai közé tartozott, hogy „tanítványainak ügyesebb dolgozatait” összegyűjtötte és bemásolta külön erre a célra rendszeresített füzetébe. Ez őrizte meg számunkra a IV/a. osztályos Szerb Antal alább közölt két iskolai dolgozatát.

A lelkész és az orvos (összehasonlítás)

A rettenetes rawa—ruskai ütközetben történt... A nagyon sok súlyosan sebesült közt volt egy baranyai magyar fiú. A katonának sikerült utolsó erejével a legközelebbi Hilf-stationhoz vándorolni. Itt, miután sebeit bekötötték, eszméletlenül rogyott össze. Egy golyó tüdejét sértette meg. Az orvosok kivették a golyót. Ez nagyon súlyos operáció volt. Maga a főorvos végezte. A műtét elvégzése után fejét csóválva mondta: „Ez sem éri meg a holnapot”. És az eszméletlent visszatették ágyába.

De történt, hogy a katona éjjel felébredt és nyöszörgő hangon kérte a papot. Azt mondta, hogy érzi, hogy meg fog halni és fel akarja venni az utolsó kenetet. A lelkipásztor megjelent. A beteg meggyónt és magához vette az Úr testét. De ezalatt végső ereje is elfogyott és fáradtan hanyatlott vissza párnáira. A pap úgy vélte, hogy ott ólalkodik már a halál, csak homlokát kente meg. Távoztában mondá: „Bízzál, fiam!” A beteg ismét elveszté eszméletét.

De reggelre nem halt meg. Felébredt és arcán már nem volt a holtak sápadtsága. És meggyógyult.

Az orvos is, a pap is gyógyít. Az a testet, ez a lelket. De a lélek gyógyulása gyakran a testnek is üdvére van.

A katona ismét harcol haláláért?

A szüret

Mikor a szüretre gondolok, a „Bő szüret” című költemény jut eszembe. E víg költeményben le van írva a nagyszerű kurtafalvi szüret. E szüret pompás volt, ámbar csak három szem szőlőt szedtek. Egyet a papnak adtak, ki majd megbetegedett tőle, egyet a kántornak, még most is könnyezik; egy pedig présbe került, de a prés megrepedt. Én most úgy érzem, mintha a negyedik szem szőlőt ettem volna. Ugyanis fővárosi fiú létemre még sohasem láttam szüretet és így erről csak úgy írhatok, ahogy azt a különböző versek és leírások után elképzelem.

Mikor a szüret megkezdését jelző puska- és kalóvés eldördül, már szekereken ülnek

a szedőlegények és leányok. Jókedvűen dalolva mennek ki a szőlőbe. Itt megkezdődik a szüret. Az ollóval levágott fürtöket nagy „garabókba” dobják. Eleinte megeszik a szép szemeket, de aztán megcsömörlenek tőle. A szüret legfontosabb időpontja az ebéd. A gazdasszony kitesz magáért az ételek készítésében. A levest és a gulyást nagy üstökben hozzák, melyet a legények körülülnek, úgy, mint hajdanán a rómaiak, mely mozdulatot ők nekifeküvésnek neveztek. Tizen-tizenketten is esznek egy üstből.

Ebéd után jön a préselés. A szőlőfürtöket présbe dobják, honnan a kicsorduló nedvet hordókban fogják fel. Ez a must. A mustos hordókat a gazda pincéjébe szállítják, hol az egy jótékony gomba, a Saccharomyus Ellipsoides hatása alatt borrá változik. Régebben, midőn a filoxéra még nem pusztította el a szőlőinket, hazánknak virágzó bortermelése volt. Még most sincs párja a tokaji aszúnak, ez a borok királya. De jó bort terem Ermellék, Neszemély, Villány, Badacsony és Eger vidéke is.

A szüret után a leányok énekelve hazamennek, a legények pedig fáradságukat kipihenni és szomjúságukat csillapítani korcsmába térnek. Itt a szüret egy jó magyáros verekedéssel véget ér, melyen is jó-avagy rosszkedvükben egymás fejét verik be. Ha jó volt a szüret, jókedvükben, ha nem, bánatukban.

De rövid idő múlva csend, hideg és pusztaság tölti be azt a vidéket, melyen előbb még szüret folyt le. Eljön a tél.

A hegy boltozatán néma homály borong.
Nektárhysusain nem mosolyog gerezd;
Itt nemrég az öröm vig dala harsogott,
S most minden szomorú s kiholt.

SZERB ANTAL — PROHÁSZKÁRÓL

A barokk pompában és élettávolságban megmerevedett katolicizmus átalakítása és emberivé tétele volt a hivatása Prohászka Ottokár székesfehérvári püspöknek...

Prohászka az egyházi szónoklatba belevitte a kor individualizmusát, az egyéni hangot, megmutatta, hogy a prédikáció is akkor szól leginkább a szívekhez, ha belülről jön, az élmény megilletődöttségével, mint egy jó lírai költemény. A katolikus hitet társadalmi beágyazottságában tekintette, mint emberi emberek hitét, akiknek nem szabad már

itt a földön elkárhozniuk azért, mert nincs kenyerük. Egyéni színezetű katolicizmus-szocializmus megalapítója lett.

Legnagyobb irodalmi tette stílusújítása volt. Főképp *Elmélkedései*-ben valósította meg stílusromantikáját. Kiirtott stílusából minden konvencionális és elkopott kenetességet és olyan új nyelvbe ültette mondanivalóját, mint a nyugatos lírikusok. Talán idegen származása segítségére volt abban, hogy új nyelvet alkosson, a magyar nyelv kész skémái nem kötötték. Mindenesetre eksztatikus lüktetésével, meg-megcsukló rövid mondataival, melyeket hirtelen hatalmas áradat követett, lázas jelzőivel megalakította azt a stílust, mely újszerű, szubjektív katolicizmusának kitűnő és nagy hatású hordozója.

— *Adyról írta: „Istenhite is európai szellemi hullámok magyar továbbregése”. Elmondhatjuk-e ugyanezt Szerb Antaltól is? Mivel indokolta később: miért fordult férfikorában már — éppen francia hatásra — tudatosan a kereszténységhez? Ihletért? Szellemi töltekezésért? Morális szövetségért? És változott-e véleménye a továbbiakban Prohászkaról, akinek személyiségét az ellenforradalmi kurzus propagandája is felhasználta alantas céljaira?*

— Ha jól meggondolom, ezekre a kérdésekre választ adni egyedül Szerb Antal lenne jogosult. Kevés, amit én mondhatok. Annyit mégis: Prohászkaról soha szó nem esett közöttünk. Azt tudtam, hogy Prohászka Ottokár a keresztapja volt, s pár éve megírtam a Vigiliában (Vigilia, 1972 májusi szám). Ugyanakkor írtam arról, hogy én hogyan látom Szerb Antal katolicizmusát, s ez egyben válasz lehet Ady Endre istenhitére vonatkozó kérdésére. Nem hiszem, hogy Szerb Antal önmagára is vonatkoztatta volna azt, amit Ady istenhitéről írt. Az európai szellemi hullámok — köztük a francia új-katolicizmus is — mindenkor elérték a magyar szellemi életet, természetesen, hiszen Európában élünk. Így elérték Szerb Antalt is. Mégis: Ady kálvinista volt, és Szerb Antal akkor már túljutott saját neokatolikus korszakán. Nem gondolnám, hogy a valódi hitet Istenben bármiféle szellemi hullám továbbregésének tekinthetnénk. Ha így lenne, akkor az a hit már nem lenne valódi!

— *Keresztury Dezső a következőket írja Szerb Antalt méltató esszéjében:*

„Túl azon a világnézeti meghasonlottságon, amelyen a fogékonyabb, az igazságot bíráló értelemmel is kereső fiatal ember törvényszerűen átesik, látnia kellett, és tapasztalnia a keresztény kurzus politikai gyakorlatában nagyon is gyenge, emberi módon szereplő egyház esendőségét. Kitért tehát mind a világnézeti, mind a szervezeti katolicizmus formái közül, s ez nem ment komoly sérülések nélkül. Főképpen azért, mert ebből a hagyatékból is hű maradt ahhoz, amit értéknek tartott: az irracionális megrendültség, ha úgy tetszik: az üdvösség és kárhozat élményéhez meg a nemzetek feletti értékrend tudatos vállalásához.” Embersége nem hasadt ketté, a reá jellemző szerénységgel és tartózkodással tanúsította, hogy egyidőben és egyformán próbál a földnek is és az égnek is fia maradni. De a földnek nem kellett. Nem hasonlott meg, még akkor sem, amikor pedig a fajgyűlölet lángjai perzseltek őt is; a származását kérték tőle számon egy kereszténynek álcázott, de valójában kereszténytelen-ségtől szenvedő társadalomban.

SZERB ANTAL — SÍK SÁNDORRÓL

A katolikus szellemű irodalom ápolására indult meg 1908-ban az *Élet* című képes hetilap, Andor József és Izsóf Alajos szerkesztésében. Az *Élet* a kilencszázötven évek elején eleven, a korral minden tekintetben együtt mozgó folyóirat volt és munkatársai közt a legjobb írók neveit találjuk, köztük sok nyugatosét. Később intenzitása ellanyhult, jelentőségét elvesztette.

Az *Élet* szerkesztőségében kezdte irodalmi pályafutását Sík Sándor. Irodalomtörténeti jelentősége, hogy elsőnek kísérte meg a katolikus tartalmat a Nyugat-áttörés által hozott új formákba önteni. Átélt és magáévá tette Ady nyelvújítását, átvette a szecesszió formai nyereségeit, az impresszionista líra közvetlenségét és bensőségét és mind ezt egységbe foglalva, egyéniségének ujjongó és fiatalosan megrendült pátoszával a hit szolgálatába állította. A későbbi évek folyamán az ujjongó hang ritkább lett, a szecessziós ékítmények is lassan elmaradtak, és Sík Sándor a kollektivisták költészet széles egyszerűség-tablóit alkalmazta lírájában. De a tartalom, a företlen hit, ugyanaz maradt. Szelíden aszketikus ideáljait hirdeti gazdag csengésű misztériuma, az *Alexius* is, míg drámáiban, a *Zrínyi*-ben és a *Szent István*-ban, a magyar végzet vo-

nalát kutatja. A *Fekete Kenyér*, önéletrajzszerű versciklus, fiatal éveiről, öszszefoglalja a szellemi erők lírai vetületét, amelyek költővé formáltak. *Advent*-jében a szavalókórus új műfajának teremt magyar és katolikus szöveget.

*

— *Mindvégig zavartalan maradt-e Szerb Antal és Sík Sándor kapcsolata?*

— Szerb Antalnak élete végéig barátja maradt Sík Sándor, aki a kisdíák példaképe, első nevelője és mestere volt. Cserkésznaplóját is áthatja iránta érzett szeretete. A hozzá intézett levelei pedig élete végéig tartó tiszteletéről és hűségéről tanúskodnak. De ezek közül különösen fontosnak tartom — a teljesebb Szerb Antal-kép szempontjából — 1942. május 9-én Sík Sándornak írt levelét, melyet a Vigília már említett száma publikált.

Sajnos, ez az apa—fiúi kapcsolat törést szenvedett 1944 tavaszán. Szerb Antal Szegedre utazott Sík Sándorhoz, hogy az őt személyében mélységesen érintő, szorongató kérdésekről — ki vagyok?, mi vagyok?, magyar-e, katolikus-e, zsidó-e — a vele egysorsúval beszéljen. Sík saját zsidóságát, zsidó származását nem akceptálta: magyar és katolikus voltát hangsúlyozta, míg Szerb Antal az üldöztetés idején és annak következtében elsősorban zsidónak tudta és vállalta önmagát. Azok a hónapok apokaliptikusak voltak, így én a kettejük konfliktusa ellenére természetesen Sík Sándort kértem meg, hogy az exhumált Szerb Antal temetését 1946 őszén celebrálja. De a zsidóság mártírjai között az ő fényképe is ott van, személyi adataival együtt a jeruzsálemi Emlékmúzeumban.

Már Szerb Antal halála után, egyik kis noteszében ezt az 1944-ből származó följegyzést leltem: „Megtaláltam a definíciót: magyar anyanyelvű zsidó vagyok!” És bár a piarista gimnázium vezetői őt kérték fel az 1944. március 15-i (!) ünnepi beszéd megtartására, Szerb Antal inkább a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete meghívását fogadta el, s ott megtartott előadásának a címe ez volt: „Mit mond nekünk a magyar irodalom?”

H ó

Írta LESKOVAR JENŐ

Hó, hó mindenütt. A fák ágain olyan magasan áll, hogy szinte eléri a felette levő gallyat. A bírsét teljesen befedte. Egy nagy, lábön álló labda az egész fa. Apa biztosan tudna játszani vele. Ő olyan erős, hogy egy ekkora labdát is fel tudna dobni. A Tóni bácsit is fél kézzel letette a mozdonyról.

- De azt a jó kemény, sváb fejét magának Tóni! Lejárt a szolgálata, menjen haza.
- Nem lehet vezér úr, ezeket a rezeket még át kell törölni.
- Áttörli majd a puccer. Menjen, ha mondom.
- De vezér úr...

Ki sem mondta még, amikor apa megfogta a vállán a kékruhát, és zsupsz, le! Akkor ez a bírs-hólabda még könnyebb lenne. A Tóni bácsinál nincs nehezebb. Még a Szörcsök néninél is nagyobb a hasa. Andris nem szereti, ha a Szörcsök néni odahúzza a fejét a nagy hasához.

- Édes kis virágom, de szép vagy. Kislánynak kellett volna lennie ennek Latin úr, olyan gyönyörű.

De nem is így mondja, hanem úgy, hogy ollan gyönyörű. Ollan. Ollan, meg illen. A fuvarosnak azt kiabálta: Halla maga, az istenségit magának! Anya azt mondta, hogy ilyet nem szabad mondani. Nem is mond, mert ő jó kisgyerek. A Szörcsök néni hasába se fog beleharapni. A Bözsike mondta, hogy harapjon a hasába, ha odahúzza. De azt nem lehet. Fájna neki. Nem szabad bántani senkit. Apa is nagyon mérges a Kollosich bácsira, hogy mogyoró vesszővel veri a Lacit meg a Bucit. Odaadja a bicskáját, és nekik kell kimenni a Szigetbe mogyoró vesszőt vágni. Aztán le kell hajolni nekik. Úgy veri őket az apjuk.

- Ez nem pedagógia — mondta apa.

Pedagógia, medagógia, redagógia, hedagógia, kredagógia, ircsenburcs lakszasza, a kis néger nagy haja. Gyere ide Négerbaba. Pedagógia, bedagógia. Te leszel a Pedagógia, ha a Kollosich bácsi nem az. Nézz csak ki az ablakon! Látod, mekkora hó van? Te most megfagynál, ha kivinnélek, mert nálatok mindig meleg van. Nézd, a Hattyú hogy hempereg a hóban. Kapkod a lábai után és morog. Tudod, ezt most azért nem hallod, mert be van zárva az ablak. Ha idenyomod az orrod az üveghez, akkor láthatod. Várj, idehozok egy széket. Erről a zsámolyról alig lehet kilátni. Most a kilincset is elérem, de nem nyitom ki az ablakot, mert jó gyerek kérdés nélkül semmit sem csinál. A Séra azt mondja, hogy a Rudi nem jó gyerek. Itt volt és panaszkodott, hogy vitatkozott vele az iskolában.

- Lejáratott kérem az osztály előtt. De honnan vesz ez ilyeneket? Én nem adnék egy tizenhárom éves gyerek kezébe ilyen könyveket.

Beszélhet a Séra. A Rudi jó gyerek. Én nagyon szeretem. Apa is szereti, anya is szereti. Böske is, Kati is, Annuska is.

- Mert az a te kemény fejed — csóválta a fejét anya.

- A Latinoknak mindig volt véleményük — mondta apa — ne is hagyja magát.

A Latinoknak mindig volt véleményük. A Latinoknak mindig volt véleményük. A Latinoknak mindig volt véleményük. Latin András Jácint Öcsike. Nekem is mindig volt véleményem. Véleményem, béleményem. Most az a véleményem, hogy nagy a hó Négerbaba. Pedagógia! Tanuld meg, hogy Pedagógiának kereszteltetek. Látod, a Dolfuss bácsinak csak a keménykalapja látszik ki a hóból, ahogy jön fel a fűtőházból. A fűtőházi munkások mindig ellapátolják az útról a havat. Apa is ezen az úton jön mindig. Kigombolt bundában. A mozdonyon azt se hordja, csak ujjasmellényt.

- Ez hideg? Pajtás, ha te is Boszniában születnél volna, meg se éreznéd. De még Pozsegán a gimnáziumban is ilyen időben jártunk korcsolyázni a ki-öntésekre.

Miroszláv bácsi is boszniában született, mégis megfagyott az úton a privátdínerével együtt. Sokat ittak, és lefeküdtek a hóba. A lovak ott álltak mellettük. Úgy vették észre őket a csendőrök. A bosnyák csendőrök. Fekete fezők volt a bosnyák csendőröknek. A bosnyák bakáknak piros. Apa lerajzolta, milyen a fez. A Kollosich néniéknek is van dínerük, csak az nem privát. Diófa. Miért vitt magával Miroszláv bácsi egy bútort? Boszniában a bútorok is tudnak inni? És privát. Privátdíner. Pedig a zsenistéblerek* nem szoktak inni. A huszárok isznak. Miroszláv bácsi zsenistébler volt. A Kovács Pubi meg stébler. Azért szeretik a tanárok. A Rudi meg is pofozta. A Miroszláv bácsi olyan szép a fényképen. Fehér kesztyű a kezében. Rákönyököl a sublótra. A másik keze a kardján. A hóna alatt kalap. Csupa toll az egész. Alig látszik a kalap a rengeteg tolltól. Még jó, hogy a csendőrök előbb odaértek, mint a farkasok. Megették volna Miroszláv bácsit, meg a privátdínerét. Azt talán mégse. A nyulak eszik a fát, a farkasok csak a húst szeretik. A Fürst Félix bácsi vonatát egyszer megtámadták a farkasok. Szeretem a Félix bácsit.

Dolfuss bácsi már itt van a kert alatt. Most is szivarozik.

— Ejnye Öcsike — mondta anya — nem Dolfuss bácsi. Kőrös bácsi. Nem szabad azt mondani, hogy Dolfuss.

Látod Pedagógia, hogy a felnőttek milyen számárságokat tudnak mondani? Mert a Szörcsök bácsi mindig azt mondta, hogy Dolfuss. Meg a Fendezák bácsi is. Meg a Tóth Sándor kettő. De a Dolfuss bácsi nem hargudott.

— Mondd csak nyugodtan, hogy Dolfuss bácsi. Tudod, van egy híres ember, az ilyen kicsi, mint én, azért hívnak így. Egyébként Kőrös János MÁV műszaki főtanácsos, fűtőházfőnök, jászkun magyar ember, címzetes kancellár, szolgálata. Tudod, hogy édesapád a legjobb mozdonyvezető Kaposdombon? Büszke lehetsz rá. Te mi akarsz lenni? Mozdonyvezető, vagy fűtőházfőnök? No?

Tudod Pedagógia én mozdonyvezető leszek, de csak négyhuszonnyolcason, ha már majd tudok írni meg olvasni. Nem fogok tolatni, és nem megyek vicinálison. Igazi mozdonyvezető csak gyorsot visz.

— Csak most az egyszer vigye el ezt a gyorstehert Latin úr! Szükség törvényt bont.

— Teherrel? Én? A jó boga úristennek se!

Érted Pedagógia? A jó boga úristennek se! Látod Pedagógia? Egy nyalóka viszi a bátaszékit. Most mennek át a Kapos-hídon. Egy Kata-masina van a végére kapcsolva. Ezt nem értem. A Kata elavult konstrukció. Már csak tolatásra való. Miért kell tolatni a bátaszékit? Máskor csak a nyalóka van. Elavult konstrukció. Érted? Jó. Okos gyerek vagy Pedagógia.

A fűtőház felett megjelent a halványlila árnyék. Sebesen kezdett verni a szíve. „Nemsokára alkonyodik” — mondta anya, amikor először kérdezte, miért lesz lila az ég. Ilyenkor dörömbölve dobog a szíve, és alig kap levegőt. Összeszorul a torka, pedig nem fél. Gyönyörű! Olyan gyönyörű, ahogy jön a halványlila. Az alján egész kicsi piros csik. Nem lehet látni, mikor lesz lila, és a lila hől lesz piros. „Nemsokára alkonyodik.” Alkonyodik. Alkony. Alkony. És dobog a szíve. Szorít a torka. Pedig nem fél. Gyönyörű, olyan gyönyörű! A havon is rózsaszín csillogás. A havon is a lila. Halványlila. Villanva átfut egy piros. Színesfehér a hó. Csend van. Csend. Mindjárt jön anya, hogy uzsonnázni hívja. Vadul kalapál a szíve. Csak még ne jöjjön, amíg az alkony... A hó... Esik, megint esik. Nagy pelyhekben. Már alig lehet látni a fűtőházat. De a lila, a fehér, a piros, a rózsaszín, a kék! Színesfehér! Színesfehér! Pedagógia! „Nemsokára alkonyodik.” Tudod, az színesfehér. Színesfehér. Látod, Hattyú is ott áll a krizantémumágyás mellett és nézi. Már vastag a hátán a hó. Ő is nézi. Édes Hattyú. Színesfehér. Piros, kék, lila, sárga, rózsaszín! Színesfehér.

* zsenistébler = Genie-Stäbler

Epigrammák

„AZ EMBER FAJ A FÖLDNEK”

*Az ember fáj a földnek,
A hegynek és a völgynek,
folyóknak, tengereknek,
ember az embereknek,
Attól félek, maholnap
fájni fog már a Holdnak.*

CSÜSZTATO

*Szakadozik a tiszteletnek
s bizalomnak sok finom szála.
Minél nagyobb a hálapénz,
annál kisebb a hála.*

A POKOL

*Jobb hinni a pokolban,
mint megtudni, hogy hol van.*

HIUSÁG

*Tükörbe nézett egyszer a majom.
Tetszett neki ábrázatja, nagyon:
„A legszebb lény, tán a csimpánz után,
Én vagyok, én, én, az orángután”.*

A MAGYAR IFJAKHOZ

*Eszmények nélkül vagyogattok,
semmi nagyra nem törtök.
Most már nem is strapálja magát
lelketekért az ördög.*

A HITETLEN

*Nincs Istened, mert boldogulsz.
Lesz Istened, ha rászorulsz.*

„CSAK”

*Sok szép érényel építette, ékesítette az egyházat,
Csak! két erény nem volt meg benne: a szeretet és az
alázat.*

FÜTS BE!

*Az ész hideg lakás, az Isten benne megfagy.
Fűtsd be a szívedet jól, s hallod az Urat: „Megvagy!”*

Revue mensuelle — Rédacteur en chef — Chefredacteur: BÉLA HEGYI
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 16.50 US dollar

RÉSUMÉ

Karl RAHNER S. J.: *La Théologie et le Magistère* — Mgr. József CSERHÁTI, évêque de Pécs: *Les Enseignements de l'affaire Küng* — Eva RUSZTHY: *La Vie face à la mort* — Un écrit d'István KISS sur *La hantise de la mort* — Valéria DIENES: *A l'école de l'autre vie* — Tibor BALOGH analyse du point de vue esthétique les romans à clef de la littérature hongroise des années 1930—1940 — L'interview de la veuve d'Antal SZERB à VIGILIA — Poèmes de János PARANCS, Agnes GERGELY, Győző HATÁR et László SZÉKELY.

Le retrait de la charge d'enseignement du Prof. Hans KÜNG de l'Université de Tübingen, décrété le 18 décembre 1979, a provoqué des remous qui ne cessent d'agiter l'opinion publique. Reconnaisant le droit des fidèles à l'information sur tout événement qui dépasse par sa portée les instances hiérarchiques de l'Eglise jusqu'à les toucher dans la catholicité de leur foi, Mgr. József CSERHÁTI, évêque de Pécs, s'attache à dégager le fond du débat de l'enchevêtrement des prises de position subjectives et passionnées.

Les interrogations du Prof. KÜNG qui se ressentent fortement de la théologie protestante libérale — moderniste, peuvent être groupées autour de trois grands centres d'intérêt:

D'une part, Küng se demande ce que veulent dire pour nous aujourd'hui les vérités traditionnelles de la christologie, telles que la divinité de Jésus de Nazareth, la doctrine de la rédemption et de la grâce. Les propositions qu'il donne, en réponse à ces interrogations, tout en ne contenant pas d'erreur, ni de reniement, ont une formulation contestable.

D'autre part, Küng se penche sur les questions très controversées du rapport entre Ecriture et Tradition, du caractère normatif de cette dernière, de la recevabilité des enseignements tirés de la Tradition par le Magistère vivant. Il est d'avis que chaque époque a sa façon de penser et par conséquent, a sa propre manière d'approcher la vérité. Aussi les décisions dogmatiques qui puissent obliger, au nom de la foi, d'une manière universelle et définitive, n'ont aucune raison d'être.

Finalement, le troisième centre d'intérêt de la pensée théologique de Küng embrasse les questions de l'autorité du Magistère en matière doctrinale, des rapports entre théologiens et Magistère, de la liberté de recherche théologique et de la surveillance de celle-ci par le Magistère. Küng remet en question le dogme de l'infaillibilité qu'elle soit pontificale ou conciliaire et c'est là le point qui lui a valu en dernière analyse la condamnation de la Congrégation romaine. A l'appui de preuves historiques, Küng tient à démontrer que les papes n'étaient nullement exempts d'erreurs. Toutefois, malgré sa faillibilité — souligne le théologien de Tübingen — toute assurance est donnée à l'Eglise, en tant que fondée par le Christ, de maintenir l'essentiel de la foi, grâce à l'assistance de l'Esprit Saint qui lui fut promis:

Le motif qui a amené Küng à remettre en cause toutes ces questions est louable: venir en aide à l'homme moderne qui, soupçonneux à l'égard de toutes formules dogmatiques, est aux prises avec les difficultés de croire aujourd'hui. Tout en reconnaissant la force entraînant de ses développements, on ne peut dire heureuse la voie choisie par Küng, compte tenu de la désorientation, du manque de certitude en matière de foi dont des masses de gens souffrent actuellement. Aussi l'évêque Cserháti est-il d'avis que la Congrégation romaine a eu raison de retirer sa mission d'enseigner au Professeur de Tübingen, bien que la procédure utilisée laisse beaucoup à désirer. Et Mgr. Cserháti de conclure: les

questions soulevées par Küng, d'autant plus actuelles qu'elles conditionnent l'avenir même de la foi, appellent des études approfondies qui doivent être reprises par la théologie post-conciliaire. Il est indispensable de réexaminer à fond le rapport entre Magistère et théologie, de préciser le domaine respectif où les deux fonctions ont à être exercées dans une régulation harmonieuse. Une clarification de ce genre offrirait des points de repère sûrs aux communautés croyantes en désarroi. C'est là l'enseignement majeur de l'affaire Küng.

INHALT

Karl RAHNER SJ: *Theologie und Lehramt* — József CSERHÁTI, Diözesanbischof von Pécs: *Die Lehren des „Fall Küng“* — Éva RUSZTHY: *Leben vor dem Tode* — István KISS: *Todesfurcht und Tod* — Valéria DIENES: *In der Schule des anderen Lebens* — Tibor BALOGH: *Ungarische Schlüsselromane der Spiel-Ästhetik in den dreissiger und vierziger Jahren.* — Ein *Vigilia-Gespräch* mit Frau Antal SZERB — Gedichte von János PARANCS, Ágnes GERGELY, Győző HATÁR und László SZÉKELY.

In der Einleitung seines über Hans KÜNG geschriebenen Essays betont Bischof József CSERHÁTI, dass die Gläubigen das Recht haben eine richtige Information über alle Geschehnisse innerhalb der Kirche zu bekommen, die die Glaubenswelt des heutigen Menschen in wesentlichem Masse berühren. Der Entzug der Lehrbefugnis des Professors von Tübingen, Hans Küng am 18. Dezember 1979, schlug solche Wellen, die kaum zu stillen sind.

Aus der Vielfalt der subjektiven und leidenschaftlichen Meinungen trachtet der Bischof von Pécs ein objektives Bild der Zusammenhänge aufzuzeigen. Die Verurteilung Hans Kungs — stellt er fest — kann nicht so sehr durch die Fragen, die er aufwirft, begründet werden, sondern in erster Linie durch sein provokatives Verhalten und durch sein halsstarriges Ausharren bei gewissen einseitigen und von den Theologen im allgemeinen nicht angewandten Forschungsmethoden. Die Fragen die er aufwirft haben zweifellos einen protestantischen, liberalen und modernistischen Beiklang: „Gibt es eine von Christus gegründete kirchliche Autorität? Ist ein Lehramt von Nöten um die vom Evangelium entnehmbare Forschungsfreiheit der Theologen zu kontrollieren? Sollte man nicht wieder die Frage stellen, was für uns die zentralen Probleme der Christologie, die Gottheit des Jesu von Nazareth, die Erlösungslehre und die Gnadenlehre bedeuten?“ Küng will durch tiefgreifende und mitreisende Erläuterungen den modernen Menschen näher zu Christus bringen, und auf dem Gebiet der Christologie kann man ihn auch nicht mit Irrtum und Leugnen beschuldigen, aber mit missverständlichen Interpretationen schon.

Der wahre Grund der Verurteilung Kungs ist — schreibt Bischof Cserháti — in seiner neuartigen Lehre über die Unfehlbarkeit des Papstes und des Konzils, und im allgemeinen über die der Kirche zu suchen. Die von ihm aufgeworfenen Probleme berühren eigentlich die Fragen der Dogmenentwicklung und die Zusammenhänge zwischen Tradition, lebendiger Lehre und dem aktuell bestehendes Lehramt. Seiner Meinung nach sind die von der Tradition abgeleiteten dogmatischen Betrachtungsweisen mit der heutigen geschichtlichen Wirklichkeit nicht mehr zu vereinbaren. Endresultat also, dass wir die Tradition verwerfen müssen. Trotzdem aber — sagt Küng — verbleibt die Kirche Christi vom Heiligen Geist geleitet in den grundsätzlichen Wahrheiten, trotz all der Irrtümer. Man braucht also keine unfehlbaren Aussagen, sondern nur den Glauben, der aufgrund des Evangeliums die authentische Quelle der christlichen Wahrheit ist.

Hans Küng bezweifelt eigentlich den Glauben, bzw. das Glaubensbewusstsein der Unfehlbarkeit als richtgebende Norm — schreibt weiter Bischof Cserháti — und zwar aufgrund dessen, dass einerseits seiner Meinung nach dies nicht nötig ist, andererseits weil es auch nicht möglich ist, es sei denn, dass es geschichtlich nachweisbar ist, dass auch Päpste sich irrten. Auch sonst kann man es nicht beweisen, dass die Kriterien einer dogmatischen Wahrheitsaussage möglich und gegeben sind. Ein Dogma kann in seinem Zeitalter eine richtige These beinhalten, kann aber — so Küng — in ihrer sprachlichen Form für ein späteres und anders denkendes Zeitalter nicht verpflichtend sein.

Unserer Meinung nach — schreibt Bischof Cserháti — entzog die römische Kongregation mit Recht die Lehrbefugnis des Professors von Tübingen, wenn

das Verfahren auch vieles zu wünschen übrig liess. Die sogenannte „Kriterien-Frage“ der Unfehlbarkeit und im allgemeinen die der Dogmen wirft in dem in seinem Glauben unsicher und skeptisch gewordenen heutigen Menschen immer schwierigere Probleme auf. Wir müssen mit in ihrem Glauben schwankend gewordenen, zweifelnden und fragenden Massen rechnen. Küng wollte für sie neue Wege öffnen, leider aber auf nicht sehr glücklicher Weise. Doch hat er gerade hier seinen grössten Verdienst. Es ist die Aufgabe der nachkonziliaren Theologie, dass sie in den von Küng aufgeworfenen und für die Zukunft des Glaubens wichtigen Fragen eine beruhigende Antwort findet und durch weitere Untersuchung und Harmonisierung des Verhältnisses zwischen Lehramt und Theologie die Gemeinschaft der Glaubenden zu einer volleren Wahrheit führt. Das ist die wichtigste Lehre des „Fall Küng“.

CONTENTS

Karl RAHNER S. J.: *Theology and the magistry* — József CSERHÁTI, Bishop of Pécs: *The lesson of the Küng-Case* — Éva RUSZTHY: *Life before death* — István KISS: *Extreme anguish, and death* — Valéria DIENES: *In the school of the life beyond* — Tibor BALOGH: *Hungarian Key novels of game aesthetics in the thirties and forties* — interview with Mrs. A. SZERB — Poems by János PARANCS, Agnes GERGELY, Győző HATÁR and László SZEKELY.

In the study on Hans KÜNG József CSERHÁTI underlines that the believers have the right to be correctly informed on all the events within the Church that affect the religious feeling of modern man. The withdrawal of the commission for teaching of Hans Küng, Professor of Tübingen on December 18, 1979 triggered an almost unsoothable excitement. The study of the bishop of Pécs, facing the multitude of subjective and passionate views, points out a series of objective contexts.

Küng is to be blamed not due to bringing up some problems in his works but mainly due to his provoking and biased attitude, and due to a research method that is utterly unusual, and nowadays not applied at all. — he states. The issues themselves he takes up are also certainly Protestant-, liberal-, and modernisttype: „Is there a Church authority established by Christ? There is no need of a magistral office to control the freedom of research in theology based on the gospel. Should not it be revised what the central problems of christology the deity of Jesus of Nazareth, the doctrine of redemption and of grace actually mean?” Küng will take the man of our days bring nearer to Christ by fascinating analysis sweeping the audience with him, „in christology he cannot be charged with error or denial, but with doubtful interpretation.”

The real reason of the condemnation of Küng is really his new-type view on the infallibility of the Church. The problems he deals with are connected with the development of dogmas, with tradition and contemporary teaching, or the magistral authority of the Church. According to him, the dogmatic approach originated in traditions can no more be reconciled with the present historical realities. As a consequence, traditions are to be rejected. Nevertheless, — says Küng —, „the Church as the Church of Christ led by the Holy Spirit keeps the fundamental truths, in spite of its errors.” Thus, no infallible declarations are needed but only faith, which is the basic source and reality of Christian doctrines relying on the gospel.

In our view, the Congregation of Rome was right in depriving the Professor of Tübingen of his commission — says the Bishop — even though the procedure itself leaves much to be desired. Infallibility, and the so-called „criterium-issue” of dogmas brings up more and more profound problems in modern man who has become uncertain, and sceptical. We have to do with masses whose faith is shaken, wavering. Küng wanted to open up new roads for them, which was not very felicitous. This is, however, his merit. The task of the theology after the Council is to examine and coordinate the relationship of the authority of Church and of theology in questions determining the future of faith, and thus, to lead the community of believers to the satisfactory full knowledge. This is the most important lesson of the Küng-case.

HUNGAROTON HANGLEMEZ AJÁNLAT

MOZART

Zongoraszonáták — I. album

Ránki Dezső — zongora

SLPX 11835—37

ára: 210,— Ft

MOZART

Zongoraszonáták — II. album

Kocsis Zoltán — zongora

SLPX 12219—22

ára: 280,— Ft

MAHLER

A fiú csodákürtje

Andor Éva — szoprán

Gáti István — bariton

A Magyar Rádió és Televízió

Szimfonikus Zenekara

vezényel: Lehel György

SLPX 12043

ára: 70,— Ft

Tájékoztató

A GONDOLAT KIADÓ ÚJDONSÁGAIBÓL

Richard Wagner, a világhírű zeneszerző naplója, ún. „Kapcsoló könyve”, melyet feleségétől, Cosimatól kapott följegyzései számára, **A barna könyv** címmel jelent meg. A kötet anyaga vegyes: naplójegyzeteket, cikkeket, verseket, metafizikus elmélkedéseket tartalmaz. Az utóbbiakból idézünk néhányat:

Nem az a fény Isten, amely kívülről világítja meg a világot, hanem az a fény, amelyet bensőnkől derítünk reá: a világ részvét általi megismerése.

Jézus mást nem láthatott előre, csak a világ pusztulását: mi sem vagyunk másként. Reálisan és empirikusan fölsímerve várjuk a romboló erőt, melyek a római birodalmat sem kerültek el.

A keresztények hittek abban, hogy ez az egész civilizáció teljesen lehanyaglik, mivel-hogy szeretetlenségen és igazságtalanságon alapszik, s mert másfelől ezen vonásokat minden törvényhozónak, legyen bár mégoly bölcs, alapjaiban sérthetetleneknek kell meghagynia. És aki ma netalán rádöbbenne, hogy miként lett mindez így, annak szintén semmi dolga azzal, ami lett: egészen figyelmen kívül kell hagynia, hogy ráataláljon a jobbulás útján arra, ami egy új lesz-hez vezetheti el.

A különbség köztünk és köztetek abban áll, hogy a világ megismerésében titeket csak fiziológiai, minket viszont erkölcsi indíték vezérel. A költőnek a világ erkölcsi rendje tárul fel, a tudósnak pedig a mechanika.

Nagy hiányt pótol **Bárczi Géza** könyve **A magyar nyelv múltja és jelene**, melyet a tudós nyelvész tanítványa és munkatársa, Papp László válogatott négy évtized írás-terméséből. A kötetben helyet kaptak a professzornak a hangtanról, alaktanról, mondattanról, a szókészlet változásáról, a nyelvjárásokról, a városi népről, a stílusról, a helyes magyar beszédéről és anyanyelvünk magyarságáról szóló cikkei, előadásai, tanul-

mányai. „Igen tanulságos annak a kutatása, milyen szerepe volt a magyar nyelvnek a történelem folyamán — írja egy helyütt — a magyar nép etnikai önállóságának megőrzésében, majd a nemzeté válás folyamatában; hogyan segítette, támogatta a nyelv a magyarságot függetlenségig törekvéseiben, a társadalmi haladásért, a kultúráért folytatott harcában. Hogyan biztosította a múltban és a jelenben a nemzeti egységet, hogyan illesztette össze a táji sokféleséget, hegyek, dombok, lapályok levegőjének, napsugarának eltérő színeit egy nagy, gazdag árnyalású ragyogó egységbe...”

Martirosz Szárján szovjet—örmény festő, a XX. századi piktúra világviszonylatban is kiemelkedő egyénisége Ifjúkoráról, művészi pályájáról, külföldi útjairól és népe történelméről vall **Életemből** című könyvében, melyet 122 illusztráció — fényképek, tablók, számos festményének illusztrációja — díszít. Feltárja sajátos ars poeticáját és a festészet-ről, a művészet feladatáról írt eszmefuttatásaival hozzásegíti olvasóit munkásságának jobb megértéséhez és hiteles értékeléséhez. „Az emberi érzékelésben a szín az egyik legfontosabb mozzanat, mert ez az egyik leg-erősebb benyomás, amit az ember a természet-től kaphat — írja. — Az ember azonban képes gondolatban is felidézni a színt. A rajz és a szín a festészetben csak jelkép, ami azért válhat erősebbé az igazi érzékelésnél, mert átmeleg az érzelmek, a gondolkodás és az ítélőképesség szűrőjén. Reális és végtelenül mély jelentésekkel rögződnek az ember gondolati látásában: olykor mélyebbeknek tűnnek, mint valamely tárgy közvetlen érzékelése. Ebben az értelemben a művészet az élet lélegzetvétele és érve-rése, az ember élete, lelke és agya pedig magába fogadja az egész világot, az egész természetet.

Vagy talán művészet nélkül is tudnánk élni? Hiszen az állatok is anélkül léteznek. Hát talán kevés olyan ember van, aki csak eszik-iszik, a maga módján élvezi az életet, és közben fogalma sincs a művészet-ről? En mindig úgy véltem, hogy az ilyen ember csak félig él.”